

de SPORTWERELD

Geschiedenis en achtergronden van de sport • #77-78 • 2016

Special sport aan zee

Zweefvliegen in de duinen

Vermaak aan de kust

Schaatsen op zeeijs

Noordwijk, de Energieke Zeven Sterren Kustgemeente

Met geweldige sportmogelijkheden

Gemeente
NOORDWIJK

NOORDWIJK
**DE ENERGIEKE
7 STERREN
KUSTGEMEENTE**

Van de redactie

'*Thalassa! Thalassa!*' ('Zee, Zee!'), riepen de soldaten van Xenophons leger, toen ze op de terugweg van een veldtocht naar Klein-Azië en Mesopotamië in 400 B.C. het water van de Zwarte Zee zagen, en daarmee hoop konden koesteren op terugkeer naar Griekenland. Ze zullen aan zee bij het nu Turkse Trabzon, huilend van geluk, zijn gaan boksen, worstelen, speerwerpen, boogschieten en – de Athener Xenophon schreef er een naslagwerkje over – paardrijden.

'*Tierra! Tierra!*' ('Land, Land!'), riep de bemanning van Christopher Columbus in oktober 1492, na een wekenlange, ongewisse oceaantocht in de kraak Santa Maria en de karvelen Pinta en Niña, zeilend op weg naar, ja, naar waar? We stellen ons voor dat ze geducht de benen strekten en de spieren lieten rollen op het strand van een van de Bahama's waar ze aan land gingen.

Deze editie van *de SPORTWERELD* zien we graag als een ontdekkingsstocht naar sport op de rand van land en zee. In Nederland, dat wel: we houden het graag overzichtelijk. Het is een ontdekkingsstocht van de redactie, nadat we in het najaar van 2015 Sport aan Zee als veelbelovend thema voor onszelf hadden geformuleerd, naar onderwerpen en schrijvers die bijdragen konden leveren die binnen dit thema pasten. En we hopen vurig dat dat het een ontdekkingsstocht van de lezer is naar wat er zoal binnen dat thema kan vallen. Kán vallen. Het thema is zeker niet uitputtend behandeld, niet netjes chronologisch geordend en niet sociologisch verantwoord, maar wel interessant en aantrekkelijk weergegeven – inhoudelijk en stilistisch.

We zijn veel dank verschuldigd aan alle medewerkers, die zonder uitzondering enthousiast reageerden en bereid waren zich in te spannen met een bijdrage. Wij zijn zelf net zo blij als die Oude Grieken en Columbus' zeelui met wat we nu in ons gezichtsveld hebben: badplaatsen (al dan niet utopisch) aan zee, fietsen en boogschieten langs de kust, zweefvliegen, autoracen en mastklimmen in de duinen, volleybal op het strand en schaatsen op bevroren water. En dan ook nog zwemmen in het zilte sop van de oude Griekse wereld en zeezeilen in het land dat Columbus bereikt dacht te hebben: Indië. Kortom, een fraai vergezicht: Sport aan Zee...

Veel lees- en kijkplezier gewenst!

Namens de redactie: Jan Luitzen & Wim Zonneveld

In dit nummer

Van de redactie en inhoudsopgave	3
Racen aan zee <i>Koen Vergeer</i>	4
Veldrijden op zand en strand <i>Wim Zonneveld</i>	10
Utolympha <i>Jurrijt van de Vooren</i>	15
Zweefvliegen in de duinen <i>Wim Adriaansen</i>	16
Muliers miracle mile <i>Wim Zonneveld</i>	22
De 'gekkies' van het Nederlandse beachvolleybal <i>John Volkers</i>	23
Schaatsen op zeeijs <i>Marnix Koolhaas</i>	29
De Broederschap of Gilde van Sint Joris <i>Jan Rijpstra</i>	32
Zien en gezien worden: vermaak aan de kust <i>Wilfred van Buuren</i>	35
Driebeenlopen en turfrapen in Noordwijk <i>Jan Luitzen</i>	38
Sportfotograaf in Oostende <i>Wim Zonneveld</i>	46
Meters of mijlen? <i>Marnix Koolhaas</i>	49
Leander <i>Onno Kusters</i>	54
Wind in de zeilen <i>Nico van Horn</i>	56
Publicaties sportliteratuur <i>Wilfred van Buuren</i>	60
Medewerkers de <i>SPORTWERELD</i> #77-78	62
Colofon	64

Er begon een lange periode van getouwtrek en procedures. Het Zandvoortse circuit moest dicht en dan weer open, al naar gelang de electorale uitkomsten.

RACEN AAN ZEE

Koen Vergeer

Bijna een halve eeuw geleden stapte ik als jochie in Zandvoort met mijn vader en zus uit de trein. Het was zomer. We gingen dit keer niet naar het strand, maar liepen in de richting van de duinen mee met de stroom aan mensen die eruit zagen als racefans: met vlaggen, jacks, Ferrari-badges en koelboxen. Op de Burgemeester van Alphenstraat was daar de milde wind van zee. Vlaggen wapperden, er klonken zelfs al motoren. Er was iets groots op handen: De Grote Prijs van Nederland. Het decor, de verwachtingen... het was allemaal overweldigend nog voor ik één auto had gezien.

Nog iedere keer wanneer ik van het station naar het Zandvoortse circuit wandel, vind ik die sensatie terug, van iets speciaals: racen aan zee. Komt het door de zee zelf? Het vakantiegevoel? Het heeft te maken met het licht, de wind en de ruimte. Vrijheid. Racen aan zee... het heeft een extra charme. Je denkt aan scheurende bolides over boulevards, mooie zomerhuizen op het duin, terrasjes, zand. Wanneer ik het probeer in één woord te vangen: *mondain*. Een woord uit de negentiende eeuw, dat nog mocht voortleven in de twintigste: werelds, toonaangevend, levenswijs, luxueus en frivol.

Anderhalve eeuw geleden kwam het kusttoerisme

Start van de eerste race in 1939 op het stratencircuit in Zandvoort. Links de latere winnaar C.J. Rijshouwer in een DKW (nr. 5). Bron: Archief Genootschap Oud Zandvoort.

Maar ook noordelijker begonnen kustplaatsen ermee. Deauville in Normandië, Dieppe, Oostende. In 1902 organiseerde Scheveningen een Concours d'Elegance, en in 1906 zelfs een heuse snelheidswedstrijd, gewonnen door de 18-jarige Ier Bill Guinness in een Darracq, op de boulevard onder de pier door, die destijds nog recht voor het Kurhaus lag; 1 km in 33.4 sec. Van hetzelfde spektakel in 1922 bestaan filmbeelden. Mannen met strohoeden en krullende snorren, dames in flamboyante jurken met dito hoeden, parasols en rieten stoelen, *Art-deco*-balustrades: sluimert dit romantische, vooroorlogse tijdverdrijf voor 'enk'le fijne luiden' nog altijd in die drie woorden: racen aan zee?

Tijdens de Grand Prix van 1970 verongelukte Piers Courage dodelijk in de duinen; zijn wagen was bij Tunnel Oost van de baan geraakt en volledig uitgebrand.

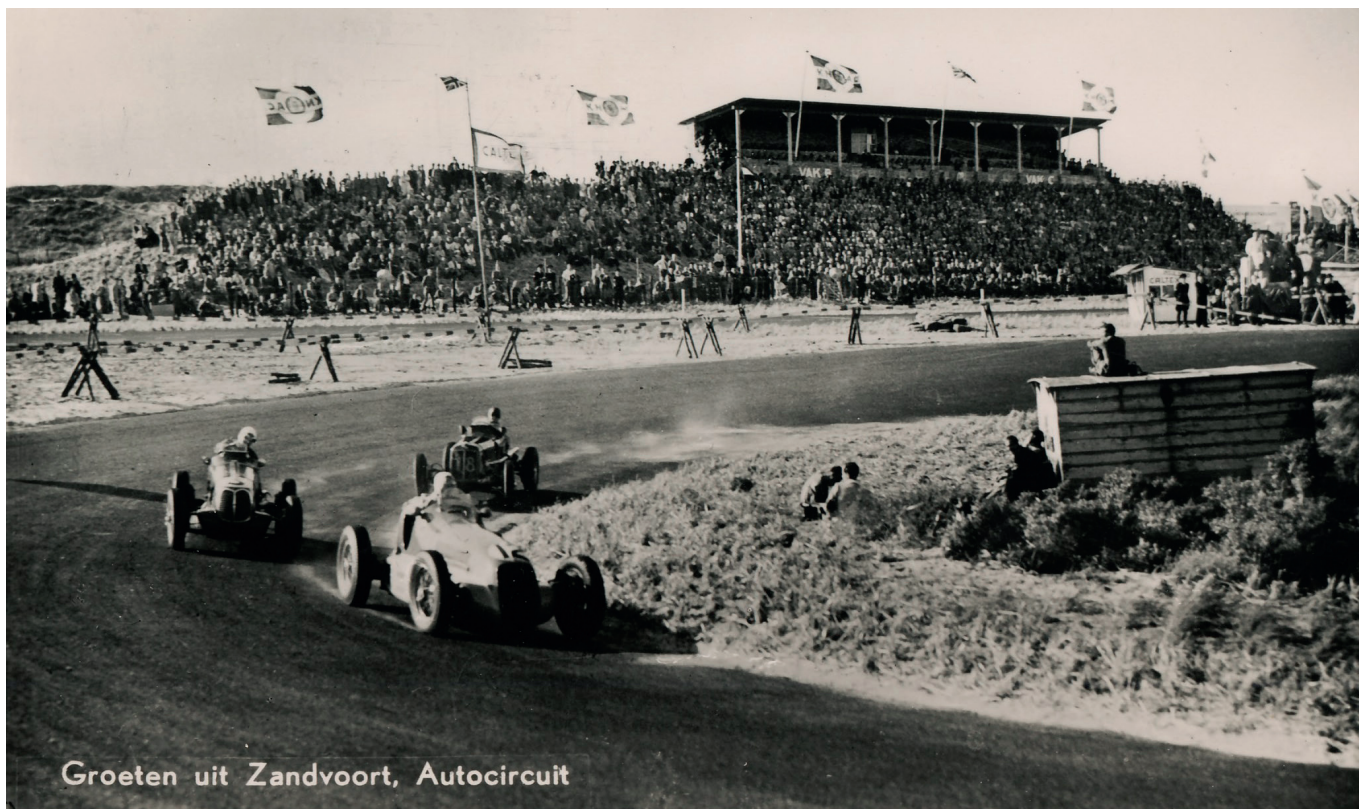
Misschien jaloers op de aandacht en de omzet die de luxe en snelle automobielen voor Scheveningen wisten te genereren, vatte burgemeester Van Alphen het plan op ook een autorace te organiseren in zijn badplaats, Zandvoort.

5

‘Een luisterrijke dag!’ concludeerde de KNAC in haar huisorgaan.¹ ‘Door deze, op bescheiden schaal door de KNAC georganiseerde nationale races, is de weg gebaad voor een grootschen opzet van internationale wedstrijden.’

1 *De Auto* (8 juni 1939).

De eerste race op het circuit, 7 augustus 1948, met vooraan de latere winnaar Prins Bira in zijn Maserati. Bron: Archief Genootschap Oud Zandvoort.

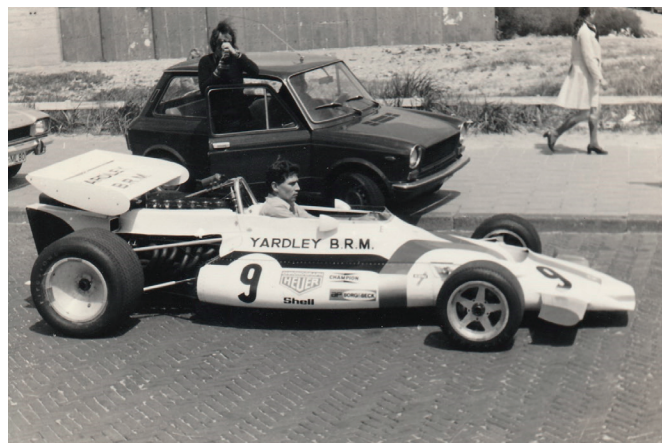
Een plek op de racekalender

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de racerij in Nederland langzaam weer op gang. Op het Zandvoortse stratencircuit werden in 1946 en 1947 motorraces verreden. Ondertussen werd er gewerkt aan een permanent circuit: een ruim vier kilometer lang traject dwars door de duinen, met uitdagende hoogteverschillen en snelle bochten. Enkele van deze bochten maken nog altijd deel uit van het huidige circuit, zoals de 180 graden-Tarzanbocht, de Hunzerug (een steile klim) en het Scheivlak. Andere delen, zoals het snelle Hondenvlak, de sectie Tunnel Oost en Bos Uit, hebben inmiddels plaats gemaakt voor andere toeristische attracties.

Uitgerekend een slecht gefundeerde vangrail werd Roger Williamson fataal.

Op 7 augustus 1948 werd het circuit officieel geopend en ingewijd met de Grote Prijs van Zandvoort. De organisatie was overgelaten aan de meer ervaren British Racing Drivers Club. De race bestond uit twee heats over 24 ronden en een finale over 40 ronden. Er waren vijftien deelnemers in veelal vooroorlogse Alfa's, Maserati's, ERA's en Bugatti's. De wedstrijd

werd na een flinke strijd nipt gewonnen door Prins Birabongse Bhanudej Bhanubandh, neef van de koning van Siam, in een Maserati 4CL. Zijn gemiddelde snelheid bedroeg 117,6 km/u. Een jaar later was de winnaar Luigi Villorosi in een Ferrari 125, met een gemiddelde van 123 km/u. In de loop der jaren kreeg de race steeds meer een vaste plek op de Formule 1-kalender. Eind mei, begin juni, ergens tussen Monaco en Spa-Francorchamps. Zandvoort werd een van de klassieke circuits van de Formule

De BRM van Jo Siffert in 1971, door de straten van Zandvoort op weg naar het circuit. Foto: Arie Koper.

1-sport. Het kon dan wel niet bogen op een lange vooroorlogse racegeschiedenis, zoals Monza, Monaco en Spa, het had wel die sfeer.

Het circuit Zandvoort werd intussen ook hét decor

voor alle nationale races, in *sportscars* en toerwagens in alle verschillende klassen. Tijdens een van die wedstrijden in 1957 viel het eerste dodelijke ongeval te betreuren: Dr. W. Gerlach verongelukte in de bocht die later naar hem werd vernoemd. Maar de Formule 1, en het komen en gaan van deze koningsklasse, werd bij uitstek een graadmeter voor de toestand van het circuit.

Hoogtijdagen

De jaren zestig waren de hoogtijdagen voor het circuit. De Formule 1 had toen een formaat dat Zandvoort uitstekend paste. Er werden nog geen exorbitante eisen gesteld wat betreft financiën of infrastructuur. De Formule 1 ontsteeg in wezen nauwelijks het niveau van een clubrace. Er heerste een ongedwongen sfeer. Er waren nog geen omvangrijke pitboxen, de teams prepareerden hun auto's in garages in het dorp. Op de ochtenden voor de trainingen en de races reden de racewagens door de straten van Zandvoort naar het circuit.

Ook de coureurs waren 'in het wild' te zien. Cedric Selzer, een van de monteurs van het Lotus-team, herinnert zich een hilarische vrijdagavond in 1963 met regerend wereldkampioen Graham Hill: 'Om een of andere reden hoefden we niet tot diep in de nacht door te werken. En omdat ons hotel tegenover de garage was, besloten Derek Wild en ik om ons daar even op te frissen. Toen we aankwamen troffen we Graham Hill met een paar mensen. Graham riep ons om hem en zijn vrienden te vergezellen. Hij had een enorm repertoire rugbyliederen. We zongen allemaal mee, het was dikke pret. Na een tijdje vond Graham dat we genoeg lawaai hadden gemaakt in het hotel en omdat het een mooie avond was, stelde hij voor te gaan zwemmen in zee. We renden allemaal naar het strand, de meiden gingen mee, en Graham riep dat alle kerels hun kleren uit moesten trekken voor een

De voorkant van het officiële programma van de Grand Prix uit 1973. Archief Koen Vergeer.

duik in zee. Het was ijskoud. Tim Parnell was niet zo happig en had zijn onderbroek aangehouden. Helaas voor hem hing na afloop alles wat hij had onder uit zijn onderbroek – de meiden lagen dubbel.’²

Ongelukken

De Formule 1 werd groter, professioneler. Met de opkomst van de massamedia ontdekten grote sponsors de sport. Tegelijk werden de auto's sneller, dankzij grotere motoren en de aërodynamica. De teams pasten niet meer in de lokale garages, en als de auto's zelf naar het circuit hadden moeten rijden had de onderkant eraf gelegen.

Met de hogere snelheden werd de racerij ook gevaarlijker. Tijdens de Grand Prix van 1970 verongelukte de 28-jarige Brit Piers Courage dodelijk in de duinen. Zijn wagen raakte bij Tunnel Oost van de baan en brandde volledig uit, met de coureur nog aan boord. Omdat er internationaal steeds meer van dit soort ongelukken gebeurden, begonnen de coureurs eisen te stellen inzake de veiligheid van de circuits. In 1972 werd Zandvoort dan ook afgekeurd door een delegatie onder leiding van wereldkampioen Jackie Stewart. Er moesten overal vangrails

² Selzer, Cedric. *If You Have Come Second You Have Lost. Winning the World Championship with Jim Clark*. Selzer, 2013: 100.

komen die de auto's bij crashes opvingen en op de baan hielden.

Na een grote investering had Zandvoort in 1973 weer een Grand Prix. Maar uitgerekend een slecht gefundeerde vangrail werd dat jaar Roger Williamson fataal. Opnieuw een brand met de coureur bekneld in de auto, op nagenoeg dezelfde plek als waar Courage was verongelukt. Precies de plek waar mijn vader, mijn zus en ik in totale onwetendheid waren gaan staan om naar de race te kijken. In 1999 schreef ik daarover: 'Ik denk wel eens dat die eerste acht ronden van de Grote Prijs van Nederland het hoogtepunt van mijn hele leven zijn geweest. Nooit meer is mijn geest zo geopend geweest, zo helder bewust en onbevangen tegelijk. Dat elfjarige kind met zijn grootse verwachtingen van het leven is in elk geval de reden waarom ik me nooit meer zal kunnen losmaken van de Formule 1. Maar even vaak vraag ik me af hoe het verder zou zijn gegaan, wanneer er niets gebeurd was (...). Zou de extase alleen maar groter geworden zijn en was ik vervuld van de Formule 1 naar huis teruggekeerd? Ik zal het nooit weten. Ik kwam thuis met een dode.'³

Dodelijke ongelukken gebeurden niet alleen in de Formule 1. In 1968 was Chris Lambert al verongelukt in een Formule 2-auto, op diezelfde plek. En in 1975 crashte ook Roelof Wunderink nabij Tunnel Oost met een F5000-bolide, een crash die het einde van zijn raceloopbaan inluidde. In 1979 verongelukte Nederlands race-icoon Rob Slotemaker dodelijk in een Chevrolet Camaro. Een jaar later ontsnapte Formule 1-coureur Derek Daly aan de dood met een gigantische klapper in de Tarzanbocht, wat twee jaar later nog eens werd overgedaan door René Arnoux.

Met de stormachtige carrière van Max Verstappen gaan er stemmen op om Zandvoort terug te krijgen op de Formule 1-kalender.

Decibellen

In de jaren tachtig nam van alle kanten de druk op het circuit toe. Het Formule 1-circus stelde steeds hogere eisen. Het organiseren van een Grand Prix kostte inmiddels miljoenen. In 1985 vond de laatste Formule 1 Grand Prix op Zandvoort plaats. Winnaar:

Niki Lauda in een McLaren, met een gemiddelde snelheid van 193 km/u.

Ook vanuit de politiek kwam Zandvoort onder vuur te liggen. Milieu-activisten hadden bezwaar tegen het lawaai dat van het circuit kwam. Er begon een lange periode van getouwtrek en procedures via allerlei gremia. Het circuit moest dicht en dan weer open, al naar gelang de plaatselijke electorale uitkomsten. Toen er in 1985 ook nog eens plannen voor een bungalowpark opdoken, werd het circuit gered met een drastisch ingekorte versie. De vervloekte sectie Tunnel Oost verdween voorgoed onder golfbaan en bungalowpark.

Tot ver in de jaren negentig werd er gesteggeld over vergunningen, randvoorwaarden en toegestane decibellen. Eind jaren negentig werd het circuit weer uitgebreid tot een lengte van 4,3 km. Formule 1-fans herinneren zich nog altijd met kippenvel de zomerdag in 1996 dat Jos Verstappen met een demonstratie in zijn Arrows het Formule 1-gevoel weer terugbracht naar de duinen.

Historic Grand Prix

Wat is er nog over van dat ooit zo chique, zorgeloze racen aan zee? 'Een luisterrijke dag!' jubelde de KNAC in 1939. Profetisch. Het circuit van Zandvoort heeft tegenwoordig een aantal zogenaamde geluidsdagen, waardoor er een beperkt aantal grotere (lees: lawaaierige) evenementen kan worden georganiseerd. Jarenlang vonden er de Masters of Formula 3 plaats, in een tijd dat deze klasse dé springplank was naar de Formule 1. De Deutsche Tourenwagen Meisterschaft keert jaarlijks terug, met een uitgebreid programma. Sebastian Vettel, Lewis Hamilton en Nico Rosberg waren allemaal van nabij te zien op Zandvoort, vóór ze hun stempel drukten op de Formule 1. De coureurs zijn zeer te spreken over het uitdagende circuit, waarbij met name het goede oude Scheivlak wordt geroemd. In één adem noemen ze ook altijd de fijne sfeer in de badplaats.

Met de stormachtige carrière van Max Verstappen gaan er weer stemmen op om Zandvoort terug te krijgen op de Formule 1-kalender. Het lijkt zeer onwaarschijnlijk. De investeringen om het circuit veilig en toegankelijk genoeg te maken voor het megacircus dat de Formule 1 tegenwoordig is, zullen enorm zijn. Laat staan de sommen die nodig zijn om het evenement alleen al te mógen organiseren.

De tijden van chic en zorgeloos zijn voorbij. Flamboyante hoeden zijn er alleen nog op Prinsjesdag.

³ Vergeer, Koen. *De Formule 1-fanaat*. Amsterdam: Atlas, 1999.

Start van de Grand Prix van 1958, met in het midden de latere winnaar Stirling Moss in een Vanwall (nr. 1). Bron: Archief Genootschap Oud Zandvoort.

Terwijl ik deze regels schrijf, wordt bekend dat Prins Bernhard, kleinzoon van de Prins die al in 1939 aanwezig was, het circuit heeft opgekocht. Bernhard jr. is een gedegen ondernemer, dus wie weet breken er nieuwe tijden aan. 'Voor een Prins gaan er nu eenmaal deuren open die voor anderen gesloten blijven', mijmeren lokale politici.⁴ Sommige zaken veranderen nooit.

Intussen waait de wind nog steeds van zee, het gevoel van vakantie en vrijheid verdwijnt niet zomaar. Tegenwoordig stap ik aan het eind van elke zomer uit de trein op weg naar de historische Grand Prix, georganiseerd door de Historische Auto Ren Club. Een evenement dat meer en meer uitgroeit tot een klassieker op de kalender van de historische autosport. Auto's uit de hoogtijdagen van Zandvoort razen weer door de duinen. Regelrechte museum-

stukken, die in de paddock voor het publiek van nabij te bewonderen zijn.

Een aanrader.

Met dank aan: Arie Koper en het Genootschap Oud Zandvoort.

Bronnen

Buwalda, Dirk, e.a. *100 jaar autosport, 50 jaar circuit Zandvoort*. Amsterdam: NBI Publications, 1998.

Pater, Ben de, en Tom Sintobin (red.). *Koninginnen aan de Noordzee, Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900*. Hilversum: Verloren, 2013.

Selzer, Cedric. *If You Have Come Second You Have Lost, Winning the World Championship with Jim Clark and other stories*. Eigen beheer, 2013.

Vergeer, Koen. *De Formule 1-fanaat*. Amsterdam: Atlas, 1999.

⁴ 'Brokkenpiloot Bernhard is nu de baas van Zandvoort.' Op: *AD.nl* (6 februari 2016).

Bij de ebbe was het strand nog zeer wel te berijden.
De lage versnellingen kwamen hier flink naar voren
geschoten.

VELDRIJDEN OP ZAND EN STRAND

Wim Zonneveld

Vanaf 1911 worden er in Nederland wielerveldritten gereden. Breda heeft dan de primeur, maar in 1915, en vanaf 1923 jaarlijks, zijn er veldritten bij Scheveningen, door bos en over duin, zand en strand. Ze groeien uit tot een groot evenement met honderden deelnemers. 'Touristen' kunnen laten zien wat ze waard zijn, wedstrijdrenners krijgen de kans zich te tonen als specialisten, en: vanaf het begin rijden en sjouwen de dames naar hartelust mee.¹

meer dan een uur om 138 inschrijvingen te verwerken en controlekaarten voor een blijkbaar aansprekend evenement: een wielerveldrit van 21 km.²

De veldrit is begin oktober aangekondigd in de kranten. Lid van het organiserend comité zijn Willem 'Pim' Mulier, die na zijn terugkeer uit Nederlands-Indië in 1905 in Scheveningen is gaan wonen, en Philip J. Adrian, directeur van de Haagsche Automobiels-Maatschappij, oud-wielrenner en sinds 1908 voor-

Start op Duindigt van de veldrit bij Scheveningen op zondag 31 oktober 1915. Bron: *Revue der Sporten* 9, nr. 8 (3 november 1915): 98.

Op zondag 31 oktober 1915, half twaalf 's ochtends, is het druk op landgoed Clingendael bij Wassenaar. Het neemt aan het tafeltje van het organisatiecomité

zitter van de Nederlandsche Wielerbond.³ Maar de drijvende kracht achter het evenement is Carel

¹ Een iets andere versie van dit artikel verscheen als <http://www.sportgeschiedenis.nl/2016/02/05/het-veldrijden-begon-in-1911.aspx>.

² *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (6 oktober 1915) en (1 november 1915).

³ De latere (K.)N.W.U., opgericht in 1898 toen de A.N.W.B. de wedstrijd sport afstootte.

Het nemen van een hindernis tijdens de veldrit bij Scheveningen op zondag 31 oktober 1915. Bron: *Revue der Sporten* 9, nr. 8 (3 november 1915): 98.

Anthony Christiaan Last, vice-voorzitter van de N.W.B., en als politie-inspecteur in Den Haag op zoek naar tests voor de fysieke conditie van de manschappen.

Langs het Oranje Hotel gaat het naar strand en zee.

Klimmen, dragen en sjouwen

Als de deelnemers van Clingendael naar Duindigt even verderop zijn gereden, wordt daar om half twee het vertreksein gegeven. Het parcours loopt van de paardenrenbaan via terrein De Kievit, door de duinen langs de Scheveningse watertoren en het Oranje Hotel naar het strand; vandaar naar de vissershaven en over de sluizen van het Ververschingskanaal naar het eindpunt in de Westerduinen bij theetuin Greup bij Waalsdorp, een bekende pleisterplaats voor ruiters en sportieve wandelaars. Dat ziet er fors uit, en er wordt verwacht dat de deelnemers '[m]eer dan een derde van den totale afstand [...] wegens terreinmoeilijkheden te voet dienen af te leggen.' De rijwielen moeten vlak na de start over een 'hurdle' worden getild, en er moet vervolgens een hoog duin worden beklommen 'waar, van uit de verte gezien, de rijders als mieren tegen op kropen, de handigsten, die er het beste slag van hadden hun machine te dragen, verbeterden hier hun positie aanmerkelijk'. Op naar strand en zee. 'Er was natuurlijk rekening gehouden met het getij en zoo was bij de ebbe het strand nog zeer wel te berijden. De lage versnellingen kwamen hier flink naar voren geschoten. V.d. Wiel, onbedreigd aan het hoofd, maalde er lustig op los.' Het laatste deel gaat dwars door de hoge duinen bij de Bosjes van Poot;

hiervan 'was zoo goed als niets te rijden, het was klimmen en dragen en sjouwen tot de laatste zandvlakke toe'.

De besten

De 22-jarige Rinus, van der Wiel uit Rotterdam, 22 jaar, passeert als eerste de eindstreep, 'frisch als een hoentje, ten bewijze waarvan hij drie salto mortales sloeg'. Zijn tijd van 1 uur 55 sec. wekt behoorlijke verbazing, want vooraf was de eindtijd ingeschat op zo'n anderhalf uur. Hij is geen onbekende, want in juli was hij al Nederlands wegkampioen geworden in een monsterrit over 240 km van Amsterdam naar Maastricht, een vroege Amstel Gold Race, waarin hij zijn broer Piet in de sprint klopte.⁴

Ook de andere podiumklanten zijn bekenden. Nummer twee Pieter Hulleman uit Gouda is een typische langeafstandsman; hij eindigde in mei 1912 al vooraan in de eerste Friese rijwiel-Elfstedentocht. Nummer drie Jacob Kleiboer is pas 17 jaar. In april 1916 wint hij de wegrit Groningen-Amsterdam over 204 km als nieuweling. Zijn toekomst ligt echter in het organiseren van tentoonstellingen, sportwedstrijden, vliegshows en andere grote evenementen, met zijn eigen organisatiebureau tot ver na de Tweede Wereldoorlog.⁵ Onder de finishers is ook 'luitenant jhr. F. Teding van Berkhout met zijn 12 manschappen uit Haarlem, de 10 man van de Haagse politie en ten slotte luitenant Diemont uit Breda, met 16 huzaren'.

Een speciale persprijs gaat naar de enige deelnemster, de 29-jarige Christina Elisabeth Buis-van Willigen uit Halfweg; ook zij zal nog van zich laten horen.

⁴ Hij prolongeert zijn nationaal kampioenschap in 1917, 1918, 1921 en 1925, en is daarmee anno 2016 nog steeds recordhouder.

⁵ Zie 'Jac. Kleiboer' op stadsarchief.enschede.nl.

Er moet een hoog duin worden beklommen waar de rijders als mieren tegen op kropen.

De rit is een proef. De organisatie wil zowel de animo peilen als ervaring opdoen met een dergelijk evenement. De krant spreekt van 'een tour de force', tegelijkertijd een 'groot succes'; toch, er 'had nog wat meer ongebaande weg in kunnen liggen'.

De primeur

De 'veldrit' van 1915 bij Scheveningen is de eerste op dat parcours, en de eerste met nationale uitstraling en een dergelijke omvang. Maar de Nederlandse primeur gaat naar Breda. Daar vindt in 1911 een 'terreinrit' plaats, 'den eersten Hollandschen wedstrijd over ongebaande wegen'.⁶ Organisator is J.D. 'Dio' Viruly, medebestuurder van Last en Adrian in de N.W.B.; hij is tussen 1898 en 1902 een goede amateurrenner, en in 1911 gemeenteambtenaar in Breda en regionaal wielpropagandist.⁷

Op zondag 4 juni starten 34 deelnemers, onder wie ook P.J. Adrian. Viruly markeert te paard het parcours met papiersnippers, dat naar Oosterhout gaat en dan Teteringen, over 40 kilometer sterk geaccidenteerd terrein, met veel begroeiing en paden met mul zand. Onderweg breekt er een zwaar onweer los, men raakt 'doorweekt' maar blijft 'lustig!' De finish bij uitspanning De Driesprong in Teteringen wordt na anderhalf uur het eerst bereikt door de 24-jarige Bredenaar jhr. Gerard Bosch van Drakestein, niet alleen een goede vriend en collega-amb-

Dames op weg naar de Scheveningse boulevard bij het Kurhaus tijdens de veldrit van De Kampioen op 25 mei 1933. De linkse foto-inzet toont 'Mej. Buys, winnares bij de dames', de rechtse C. v. d. Putten, winnaar bij de heren, uiteindelijke gediskwalificeerd. *Sport in Beeld* 9, nr. 20 (30 mei 1933): 310.

tenaar van Viruly, maar rond deze tijd de grootste Nederlandse weg- en (vooral) baanrenner, met een glanzende carrière tot diep in de jaren twintig.⁸

Brabant veldritland

Blijkbaar bevalt het terreinrijden de Brabanders.⁹ Op 24 september volgt een nieuwe rit, georganiseerd door weekblad *Het Rijwiel*, over 35 kilometer langs bos en hei bij Breda, met 52 deelnemers en Viruly weer als 'jagermeester'. G. Vlemmings uit Woensel wint, als vierde verschijnt hier al Pieter Hulleman uit Gouda. Nog een rit volgt op 5 mei 1912, bij Gilze-Rijen, H. van Ostade uit Oosterwijk wint over 25 km. Beide winnaars zijn bekende baanrijders in Tilburg; Vlemmings wint ook het Brabants kampioenschap van 1914, verreden als Brussel-Gent.

Speciale aandacht in de kranten krijgt de deelname in Gilze-Rijen van de in Breda geboren zussen Francisca (1869) en Gerardina (1874) van Woerkens¹⁰, die een tocht van 80 kilometer uit Den Haag maken om erbij te zijn. Francisca valt uit, maar met een 28e plaats is Gerardina de eerste Nederlandse rijdstster die een veldrit volbrengt.

⁶ *Algemeen Handelsblad* (6 juni 1911), *Nieuwe Tilburgsche Courant* (7 juni 1911).

⁷ En al vader van de jonge A. 'Jons' Viruly, de later befaamde vliegenier-schrijver. Zie: Adriaansen, Wim. 'Jan Dionys Viruly, wielrenner en bestuurder.' *De SPORTWERELD* 50-51 (winter 2008): 21-23, en: Adriaansen, Wim. *Jons Viruly, 1905-1968, vlieger en schrijver, vleugels aan het woord gegeven*. Zaltbommel: Aprilis, 2008.

⁸ Rewijk, Daniël. 'Om de Sport Jhr. G.D.H. Bosch van Drakestein en de Nederlandse wielwereld, 1902-1950.' Afstudeerscriptie. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2002.

⁹ *Algemeen Handelsblad* (25 september 1911 en 6 mei 1912).

¹⁰ Familiestamboom Van Woerkens op www.genealogieonline.nl.

Start op het strand en de eerste helling in de duinen van de veldrit van Excelsior bij Scheveningen op 15 maart 1925. Bron: *De Telegraaf* (17 maart 1925).

De zussen zijn actieve leden van de Haagse wielervereniging Velo en terug te vinden in meerdere, rond deze tijd populaire, prestatieritten; bijvoorbeeld in 1915 de 10-uursrit voor dames vanuit Den Haag door Zuid-Holland, met 21 deelnemers ('vooral de dames Woerkens, die een witte sportpet droegen, lokten vele leuke spot-uitdrukkingen der jeugd uit'¹¹) en in juni 1916 de wiel-Elfstedentocht, geplaagd door storm en hevige regen.

Het grote evenement wordt de veldrit van De Kampioen, vanaf 1924.

Maar de Brabantse veldritten zetten niet door. Viruly wordt december 1913 op 31-jarige leeftijd burgemeester van Westkapelle in Zeeland en verhuist vandaar in 1921 naar Den Haag.

¹¹ *Nieuwe Rotterdamse Courant* (16 augustus 1915).

Een nieuwe start

Vijf jaar na de oorlog maakt het veldrijden bij Scheveningen een nieuwe start. Wielervereniging Excelsior, met C.A.C. Last als voorzitter, organiseert een veldrit op 11 maart 1923, op precies het parcours van acht jaar eerder.¹² 76 deelnemers zijn nu ingedeeld in vier categorieën: renners, touristen, veteranen en dames. Winnaar is de 27-jarige Hagenaar Hermannus Fokko Datema, in 1 uur 2.52. Hij was al vijfde in de veldrit van 1915 en derde bij het Nederlands wegkampioenschap voor profs in 1922 bij Arnhem. De winnares bij de dames is mej. Hoorneman, waarbij mej. W. Celen, die als eerste aankomt, wordt gediskwalificeerd vanwege hulp van buiten.

H.F. Datema haalt een stout stukje uit door op 10 juni ook te zegevieren in een tweede Scheveningse veldrit, in het kader van de Internationale Tentoon-

¹² *Rotterdamsch Nieuwsblad* (12 maart 1923), *Algemeen Handelsblad* (13 februari 1923).

stelling voor Sport en Tourisme.¹³ Het parcours van 12½ km. is uitgezet door Last en Viruly. Half zo lang als het oorspronkelijke traject, is het een nauwelijks minder grote uitdaging. Van het Oranje Hotel over het strand ('door het rulle zand moest worden gelopen') landinwaarts naar de Scheveningse Bosjes met 72 treden de Kogelberg op, via Klein Zwitserland en de duinen terug naar het Kurhaus. Liefst 216 deelnemers wagen zich eraan en de boulevard staat zwart van de mensen. Datema wint in 39 minuten, nadat H. Bogers is gediskwalificeerd omdat hij een waarschuwing om af te stappen bij een bruggetje, negeert.

Bij de dames wint mej. C. Visser, een 'klein meisje, ze is vast niet ouder dan 17 jaar, met wapperende haren', haar zus mej. J. wordt tweede, mej. Hoorneman nu vierde.

De veldritten worden een vast onderdeel van het voorjaarsprogramma van badplaats Scheveningen. Veldrijden wordt weliswaar geen standaard wielersport, maar vormt wel een eigen soort entertainment en geeft zowel de 'tourist' als een bepaald type wedstrijdrijder, de stayer-doordouwer, een extra kans zich te meten met gelijken en zich te profileren.

Excelsior organiseert zijn rit tot en met maart 1926, maar het grote evenement wordt de veldrit van wielersportclub De Kampioen, opgericht in 1923, vanaf mei 1924. H. Bogers behaalt dan alsnog zijn overwinning. 'Een monster-demonstratie van de wielersport', heet de aflevering van 1925,¹⁴ met meer dan 200 deelnemers. Twee jaar later zijn het er 340.

'Een monster-demonstratie van de wielersport', de veldrit bij Scheveningen van 1925.

Winnaars die meerdere malen opduiken zijn de Haagse broers Nico en Willem Krens, goede baanrenners, en Leen Buis, de zoon van Christina Buis-Van Willigen, eerste dame in 1915. Een onstuitbaar wielersportliefhebber, is zij in 1923 mede-oprichtster van De Bataaf in Halfweg. Zoon Leen wordt in 1927 nationaal wegkampioen bij de amateurs en is deelnemer aan de Spelen van Amsterdam 1928. Naast Christine rijgen mej. M. van Alphen uit Rijswijk en mej. Steffelaar uit Den Haag ereplaatsen aan.

¹³ *Het Vaderland* (29 mei 1923), *Algemeen Handelsblad* en *Het Vaderland* (11 juni 1923).

¹⁴ *Het Vaderland* (25 mei 1925). Meer over de periode vanaf 1925 in: Tjoelker, Mariska. *Mien, een vergeten geschiedenis*. Amsterdam: Thomas Rap, 2016

'Tony' Steffelaar is vooral een uitstekend gymnaste bij Olympia, het latere Hellas, en reserve bij Amsterdam 1928. Club-veldritten worden in deze periode georganiseerd door De Germaan in Amsterdam, Excelsior en Sparta in Den Haag en Velox in Tilburg.

Internationaal, dan regionaal

Vooral in Frankrijk en België is veldrijden ondertussen al een grote sport. Vanaf 1924 wordt jaarlijks in februari bij Parijs het *Criterium International de Cross Country Cyclo Pédestre* gehouden, een officieus wereldkampioenschap. In 1929 starten er Nederlandse viertallen, met Leen Buis en Nico Krens, maar ze kunnen geen potten breken, mede door gebrekkige begeleiding.¹⁵ In februari van dat jaar proberen drie Amsterdamse clubs, De Germaan, Ulysses en Excelsior, als Gerulex een nationaal kampioenschap op te zetten.¹⁶ Maar dit initiatief sneuvelt als de N.W.U. weigert de titel te erkennen, omdat de wedstrijd niet onderbouwd is met een gedegen reglement; voor de oorlog zal er geen nationaal kampioenschap worden verreden.

In 1931 en 1932 starten in het *Criterium* in Frankrijk sterkere en beter begeleide ploegen, wat resulteert in top vijftien plaatsen voor het Limburgse talent Piet Vluggen.¹⁷ Dat houdt niet echt over en Nederlanders starten hierna niet meer. De veldrit van De Kampioen bij Scheveningen van 1933 eindigt enigszins chaotisch: 'De geheele afdeeling renners toch, werd gediskwalificeerd, omdat een traject dat loopend moest worden afgelegd, toch gereden was. Bovendien hebben eenige renners zich onhebbelijk gedragen, zoodat een reeks klachten zal worden ingediend bij de N.W.U.'¹⁸ Hij wordt in 1934 voor het laatst gehouden. Winnaar is H.J. Dieterman, een specialist in grasbaanwedstrijden uit Koog aan de Zaan.¹⁹ C.A.C. Last, nu ambtenaar Maatschappelijk Hulpbetoon in Den Haag, overlijdt in juni.²⁰

¹⁵ *Algemeen Handelsblad* (5 februari 1929).

¹⁶ *Het Vaderland* (25 februari 1930).

¹⁷ *Algemeen Handelsblad* (10 februari 1931, 09 februari 1932), *Limburger Koerier* (11 februari 1931).

¹⁸ *Het Vaderland* (26 mei 1933).

¹⁹ *Het Vaderland* (11 mei 1934), *De Telegraaf* (12 mei 1934).

²⁰ *Het Vaderland* (20 juni 1934).

En voor de eerste keer in de geschiedenis eindigen de zeilfinales in het Olympisch Stadion.

UTOLYMPIA

Jurryt van de Vooren

Het gaat niet goed met de Olympische Spelen. Vooraf wordt van alles beloofd, maar na afloop is die nalatenschap slechts de afvinklijst van gebroken beloftes. Meer toeristen in het gastland? Nee. Economische groei door het sportevenement? Integendeel. Betere sportvoorzieningen? Het geld is op. De gebruikte stadions blijven achter als iconen van maatschappelijk onrecht. De Olympische Spelen en de maatschappij staan met de rug tegen elkaar.

Hoe groter deze crisis, hoe groter de utopie waarin de Olympische Spelen en de maatschappij elkaar juist *versterken* – een droom-Olympia of utolympia. Met als droomstad Olympia aan de Noordzee, half in zee en half op het land.

In Olympia aan de Noordzee geeft Nederland een nieuwe dimensie aan het veroveren van land op water, zoals in onze geschiedenis al zo vaak is gebeurd. Tegelijkertijd is de sportstad een nieuwe versteviging van de grens tussen zee en land, vooruitlopend op de stijgende waterspiegel van de komende decennia. Olympia aan de Noordzee wordt ons front in het gevecht tegen het wassende water.

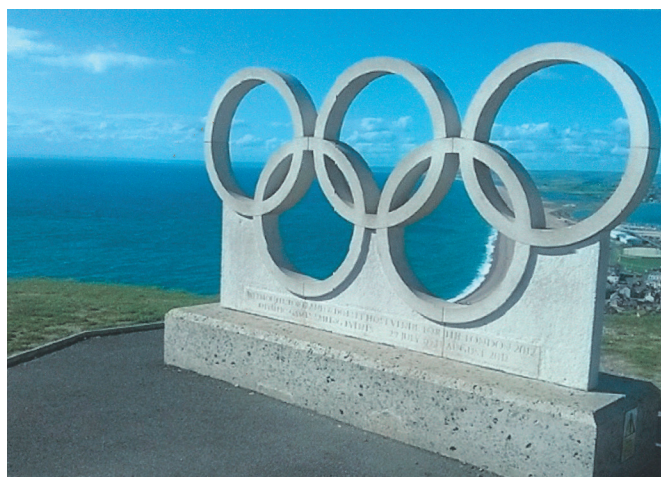
De stad zelf is in de vorm van de vijf olympische ringen met een omtrek van exact 42,195 kilometer – de grens van land en water waarop jaarlijks een marathon wordt gelopen om aandacht te vestigen op de opwarming van de aarde. Deze weg wordt vernoemd naar alle winnaars van de olympische marathon, zowel de mannen als de vrouwen – voor ieder ruim een kilometer.

Het centrale plein bestaat uit twee delen: het Plein van Tlatelolco en het Plein van 1972. Zij verwijzen naar de dieptepunten uit de olympische geschiedenis: het bloedbad vlak voor aanvang van de Olympische Spelen van 1968 in Mexico-Stad en de gijzeling vier jaar later in München. De Olympische Spelen hebben tenslotte niet alleen maar mooie momenten opgeleverd, maar ook veel ellende gebracht. Door dit plein wordt dat besef in steen vastgelegd als permanente waarschuwing om niet opnieuw die fouten te maken.

Om dit centrale plein heen bestaat Olympia aan de Noordzee uit vijf stadsdelen, elk een eigen olympi-

sche ring. Elk stadsdeel staat daarmee voor een continent, net als in het olympische logo: Amerika (zowel Noord als Zuid), Afrika, Azië, Australië en Europa. Per stadsdeel wordt de invloed van dat continent op de olympische geschiedenis zichtbaar. Jim Thorpe wordt vernoemd in het Amerikaanse deel, Nawal El Moutawakel in het Afrikaanse deel, Mikio Oda in het Aziatische deel, Cathy Freeman in het Australische deel en Sjoukje Dijkstra in het Europese deel.

En dan is er natuurlijk nog het centrale stadion voor de Olympische Spelen van 2028. Ook dat ligt half op het land en half in het water, als icoon van de Nederlandse strijd tegen het wassende water – zo-

Olympia aan de Noordzee, organisator van de Olympische Spelen van 2028. Bron: pixabay.com/nl/olympische-ringen-zee-hemel-1166020/

wel in het verre verleden als in de verre toekomst. Op deze manier zullen de Olympische Spelen en de maatschappij elkaar eindelijk weer eens versterken, waarbij het ook nog eens leuk is dat voor de eerste keer in de geschiedenis de zeilfinales eindigen in het Olympisch Stadion.

En dat stadion noemen we het Koning Willem-Alexander Stadion. Niet alleen omdat Olympia aan de Noordzee een nationale affaire is, maar ook omdat de koning zowel een IOC-verleden heeft als kennis van watermanagement.

In 1928 kwam Nederland met het olympisch vuur; in 2028 komen we met het olympische water. Een olympische beweging die leeft, bouwt aan haar toekomst.

Gestart wordt met een lange, rubberen kabel die vanaf de neus van het zweefvliegtuig in V-vorm als een grote katapult wordt uitgelegd.

ZWEEFVLIEGEN IN DE DUINEN

Wim Adriaansen

Een stevige westenwind, drie tot vier Beaufort, maakt het op 6 april 1930 mogelijk met een zweefvliegtuig te vliegen vanaf het duin aan zee nabij Noordwijk. Het is een eenpersoons bouwset van de Haagse firma Pander, waarvan de bouwtekeningen uit Duitsland komen.¹ Het heeft nog

geen registratie, maar wordt later de PH-1.²

Een kleine groep mensen heeft de bouwkosten gedragen en nu, in de vroege ochtend, het zweefvliegtuig op het strand gemonteerd. De vlieger is Co van Tijen, een sportvlieger zonder zweefvliegerva-

¹ De tekeningen waren bijlage bij een boekje met een bouwbeschrijving dat voor enkele marken (guldens) te koop was. Aankoop gaf het recht het vliegtuig te bouwen.

² De letters PH zijn internationaal de aanduiding voor Nederlandse vliegtuigen. Vliegtuigen krijgen in het Nederlandse luchtvaartregister om die reden de registratie PH met dan een streepje en drie letters (motorvliegtuigen) of een cijfer (zweefvliegtuigen).

Recordvlucht van Co van Tijen op de PH-1. Hij vliegt 1 uur en 23 minuten en 21 seconden in de stijgwind boven het duin op 4 oktober 1930. Bron: fotoalbum van John en Ben Fukken, twee pioniers van de Zweefclub voor Jongeren uit de jaren dertig van de vorige eeuw, in het bezit van de Stichting Historisch Zweefvliegarchief.

De Zögling PH-1 van de Eerste Nederlandsche Zweef Club anno 1930. Bron: fotoalbum van John en Ben Fukken.

ring. Hij neemt de plaats in van Henk van der Maas die in Duitsland een opleiding heeft gevolgd, maar juist vandaag ziek is. Gelukkig heeft hij Van Tijen de vorige avond nog wel kunnen instrueren.

Er is geen stijgwind en de neus van de Kassel boort zich in het rulle zand van het duin.

Zes vluchten worden er die dag gemaakt, met start eerst vanaf het strand en later vanaf het duin naar de waterlijn toe. Het is het begin van het zweefvliegen als georganiseerde sport in ons land. Een gedenksteen bij de duinovergang markeert deze historische plek.

Het initiatief voor de zweefvliegtag lag bij de Koninklijke Nederlandse Vereniging voor Luchtvaart. Een eerbiedwaardige club, maar met een jonge geest,

vermoedelijk ingeblazen door Walton van Hemert³, die al in 1912 met een eigen gebouwd, maar primitief vliegtuig nabij Amersfoort enkele vluchten heeft gemaakt. Daarna is het lang stil, maar in het najaar van 1929 nodigt deze KNVvL de Duitse ingenieur Alexander Lippisch uit advies te geven over het zweefvliegen in de duinen langs ons Noordzeestrand.⁴ In Duitsland heeft het zweefvliegen al een hoge vlucht genomen. Noodgedwongen, want met het verdrag van Versailles, dat een einde had gemaakt aan de Eerste Wereldoorlog, was het gebruik van motorvliegtuigen bij onze oosterburen sterk aan banden gelegd.

3 Walton White von Hemert is geboren op 31 maart 1894 in Parijs. Hij is de zoon van een Nederlandse bankier en een Amerikaanse moeder. Voor zijn middelbare schoolopleiding is hij naar Nederland gestuurd. Tijdens een bezoek aan Issy-les-Moulineaux, een vliegterrein bij Parijs, is zijn enthousiasme voor de luchtvaart ontstaan. In Amersfoort besluit hij, zeventien jaar oud, zelf een motorloos vliegtuig te bouwen, waarmee hij ook enkele vluchten heeft gemaakt. Die krijgen aandacht in de pers, maar er is geen vervolg. Na zijn vliegpoging maakt hij in Amersfoort de HBS af, waarna hij een aantal jaren dient bij de cavalerie. Hij gaat dan naar de Technische Hogeschool Delft en studeert in 1923 af als werktuigkundig ingenieur. Hij wordt later directeur van de Rijksdienst voor het Wegverkeer.

4 Op uitnodiging van de KNVvL komt in december 1929 de Duitse ingenieur Alexander Lippisch van het Rhön-Rossitten Gesellschaft (RRG) naar ons land. Samen met Hendrik Wallaardt Sacré, de algemeen secretaris van de KNVvL en militair vlieger Kees Elout maakt hij een autotocht langs het duinenstrand tussen Bergen aan Zee en Hoek van Holland, waarna hij een positief advies geeft over de zweefvlieg mogelijkheden.

Dan maar zweefvliegen, zo was in het begin van de jaren twintig het motto. Met name op de Wasserkuppe, met 950 meter de hoogste berg van het Rhöngebergte in midden-Duitsland, en bij Koningsberg langs de Oostzeekust, ontstonden daartoe vliegscholen. Op de Wasserkuppe kwamen vanaf 1921 zweefvliegers jaarlijks samen, wat ook de aandacht trok in het buitenland. Onze landgenoot Anthony Fokker maakte er in 1922 met een tweezitter enkele spectaculaire vluchten. Ook werden er al duur- en afstands-vluchten gemaakt, waarbij de zweefvliegers gebruikmaakten van de hellingstijgwind, de opwaartse luchtstroom van de wind tegen de berghelling. Vandaar dat in Nederland de mogelijkheid wordt onderzocht om in de duinen langs het strand te zweefvliegen.

het duin richting zee kan de vlucht langer duren, zeker als de vlieger gebruik weet te maken van de opstijgende luchtstroom voor het duin, wat dan ook regelmatig het geval is.

Het gebruikte vliegtuig is een Zögling, een robuust eenpersoons lesvliegtuig, dat in opdracht van de ENZC is gebouwd door Theo Slot, werknemer (en luchtvaartenthousiast) van Pander, een bekende fabrikant van kwaliteitsmeubelen. De keuze valt op dit type, omdat het in Duitsland zijn waarde heeft bewezen als lesvliegtuig op de Wasserkuppe en men vrij over de bouwtekeningen kan beschikken. Het model is ook zeer geschikt voor het zweefvliegen in onze Nederlandse duinen.

Als tegelijkertijd met de ENZC een groep jonge zweefvliegenthousiasten daartoe niet de middelen

Transport over het strand van de PH-3 van de Zweefclub voor Jongeren. Het toestel is voorzien van een gestroomlijnde stuurkuip, een fraai stukje huisvlijt. Bron: fotoalbum van John en Ben Fukken.

Zögling

Het advies van Lippisch is positief. Zo ontstaat de Eerste Nederlandsche Zweef Club, de ENZC, een besloten club waarvan de leden elkaar in de week-einden treffen bij of op het duin bij Noordwijk om te vliegen als de wind uit de goede richting komt en voldoende sterk is. Gestart wordt met een lange, rubberen kabel die vanaf de neus van het zweefvliegtuig in V-vorm als een grote katapult wordt uitgelegd. Het vliegtuig wordt dan aan de staart vastgehouden, terwijl de beide kabeleinden worden uitgelopen tot er voldoende rek op staat. Na het commando 'los' kan het vliegtuig een aanloop nemen, los komen van de grond en na een korte vlucht weer landen. Zo afgeschoten vanaf de top van

blijkt te hebben, komt er overleg tot stand tussen beide partijen en wordt er tijdens een propaganda-avond in Den Haag besloten een Zweef Club voor Jongeren (ZvJ) op te richten. De jongeren mogen gebruik maken van zowel het zweefvliegtuig als de hangaar van de ENZC. De ENZC gaat de instructie verzorgen, maar de samenwerking reikt verder. Als de jongeren over onvoldoende geld beschikken voor een eigen Zögling, past de voorzitter van de ENZC het verschil bij. Naast de PH-1 is er dan ook een PH-3. De PH-2 die daar tussen past, is een geavanceerd zweefvliegtuig dat de ENZC in Duitsland heeft aangekocht, maar dat in het vliegbedrijf in de duinen minder goed blijkt te voldoen.

Gereed voor de start. Drie man aan het ene einde van de rubberkabel, twee die de staart van het zweefvliegtuig vasthouden. Bron: fotoalbum van John en Ben Fukken.

De vliegactiviteiten van de ENZC nemen na de beginperiode af, die van de ZvJ juist toe. Het is een enthousiaste club met een eigen instructeur, Roeland Snelten, die eerder een zweefvliegkursus heeft gevolgd op de Wasserkuppe. De ZvJ is al spoedig ieder weekeinde in de duinen bij Noordwijk in de weer.

Röhm demonstreert daar hoe met dit zweefvliegtuig sprongetjes kunnen worden gemaakt.

Vliegkamp in Egmond aan Zee

In datzelfde jaar 1930 komt er nog een zweefvliegclub bij: de Algemene Nederlandsche Zweef Vereeniging (ANZV), die een fusie is van twee clubs die wel plannen hadden, maar niet daadwerkelijk tot vliegen kwamen. De ANZV besluit in 1931, samen met de ENZC, een vliegkamp te houden, van maandag 17 augustus tot en met zondag 6 september 1931, met in de eerste week 28 deelnemers, in de tweede 26 en in de derde 16. Waar het kamp moet plaatsvinden is

nog niet zo eenvoudig, maar uiteindelijk valt de keuze op Egmond aan Zee, niet in het minst omdat de badplaats wel oog heeft voor extra activiteiten.

De ANZV doet een beroep op het Duitse Rhön-Rossitten Gesellschaft⁵, de overkoepelende organisatie van het zweefvliegen in Duitsland, om een instructeur beschikbaar te stellen. Het wordt Ludwig Rhöm, een ervaren zweefvlieger, die het kamp in goede banen weet te leiden. De deelnemers slapen op de zolder van Hotel Bellevue, gelegen aan de boulevard en tegen een billijke vergoeding gebruiken ze daar ook de maaltijden.

Voor de dagelijkse leiding van het kamp tekent De Vries, leraar aan de MTS in Haarlem. Als het kamp begint, arriveren de twee, bij Fieseler in Duitsland gebouwde, Kassel 12-zweefvliegtuigen als bouwpakketten in Egmond aan Zee. De zweefvliegers gaan

⁵ Het Rhön-Rossitten Gesellschaft (RRG) is in 1924 opgericht als organisatie voor het bevorderen van het zweefvliegen door de sport, het wetenschappelijk onderzoek en de ontwikkeling van het zweefvliegen in Duitsland te bundelen. De naam verwijst naar de twee centra waar de zweefvliegsport in Duitsland wordt beoefend. De voorzitter, professor dr. Walter Georgii, houdt op uitnodiging van de KNVvL in januari 1930 een lezing in Den Haag, die zeker heeft bijgedragen aan de start van het zweefvliegen in ons land.

meteen aan de slag om de toestellen in elkaar te zetten. Ondertussen is Rhöm begonnen met een theoriecursus voor de nieuwkomers.

Als het eerste van de twee Kassel 12-zweefvliegtuigen gereed is, wordt het nog op diezelfde zaterdag in de avonduren naar het strand gebracht. Röhms maakt dan zo vlak aan zee nog enkele korte vluchten of 'sprongetjes'. Maar om dat mogelijk te maken moet de leerlingen eerst wel worden duidelijk gemaakt hoe een rubberkabelstart werkt: de commando's, het lopen en het loslaten van het zweefvliegtuig. Ook hier is alle begin moeilijk, maar het lukt. Later die avond verzorgt Röhms nog een lezing over het zweefvliegen in Badhotel Welgelegen. Aan de hand van lichtbeelden beschrijft hij de ontwikkelingen in de zweefvliegport.

Op zondag worden de eerste vluchten gemaakt vanaf de top van het duin. Na de landing op het strand wordt de Kassel met mankracht weer naar boven gebracht voor de volgende sprong. Al met al draagt dit succesvolle kamp duidelijk bij aan de ontwikkeling van de zweefvliegsport in Nederland. Op een aantal plaatsen in ons land zijn dan al clubjes actief, soms zelfs met de bouw van eigen zweefvliegtuigen.

Thermiekvluchten worden gemaakt, nadat de kracht is ontdekt van de opstijgende lucht als gevolg van de verwarming door de aarde.

Kerstvliegkamp

In december 1931 organiseert de ANZV een succesvol kerstkamp op de heuvels bij Arnhem, weer onder leiding van Ludwig Rhöm. Dan volgt in 1932 het tweede zweefvliegkamp te Egmond, nu onder organisatie van de Commissie voor het Zweefvliegen van de KNVvL, dat ruimschoots de aandacht krijgt in dag- en weekbladen.

Instructeur is weer een Duitser, H.K. Wendling, van de Akademische Fliegergruppe Stuttgart. Bij de voorbereiding heeft de KNVvL allereerste medewerking ondervonden. De familie Six, eigenaar van het stuk duin waar wordt gevlogen, heeft daarvoor toestemming gegeven. De gemeente Egmond heeft er een schutting omheen geplaatst en loopplanken uitgelegd. De VVV en de Maatschappij Zeebad Egmond verzorgen folders met informatie over het kamp.

Het kamp begint met zestien leerlingen, van wie er vier meteen het B-brevet behalen. De officiële opening, zaterdag 2 juli om half vier in de namiddag, verloopt dramatisch. Even daarvoor zijn alle deelnemers en genodigden in hotel Zeezicht bijeen gekomen. Vandaar wandelt men naar de top van het duin waar Wendling de eerste start zal maken. Hij gaat goed van start, maakt een bocht en vliegt terug naar het duin, waar hij in de stijgwind hoogte wil winnen. Maar er is geen stijgwind en de neus van de Kassel boort zich in het rulle zand van het duin. Er doen zich gelukkig geen persoonlijke ongelukken voor, maar de Kassel is zwaar beschadigd en moet worden gerepareerd.

Vervolgens wordt met de tweede Kassel intensief gevlogen. De gummi startkabel wordt al na een week futloos, wat een uitgave betekent van zo'n kleine honderd gulden voor een nieuwe. Al eerder heeft de ENZC bij Noordwijk een proef gedaan met de auto-start, en men denkt dat op die manier met de Kassel een grotere hoogte kan worden bereikt. Een proef op het strand, waarbij ook Walton von Hemert van de ENZC aanwezig is, wordt geen succes; er is op dat moment niet voldoende wind en de auto kan in het rulle zand van het strand niet genoeg snelheid maken. Maar de Kassel is los geweest van de grond en men acht in elk geval de proef geslaagd.

Zweefvliegclubs

De leden van de ANZV komen uit het hele land. Op diverse plaatsen bestaan al plannen om te gaan zweefvliegen en enthousiastelingen zijn begonnen met de bouw van eigen zweefvliegtuigen, waarbij de beproefde Zögling favoriet is. De zweefvlieggampen van 1931 en 1932 hebben deze mensen de gelegenheid gegeven om vliegervaring op te doen en de eerste brevetten te behalen. En dat is voldoende om zelfstandig verder te gaan onder de landelijke koepel van de KNVvL. De ANZV besluit zich dan ook na het kamp van 1932 op te heffen.

Het zweefvliegen is dan ook niet langer aan de duinen gebonden. In de jaren twintig zijn er in Duitsland al thermiekvluchten gemaakt, nadat de kracht is ontdekt van de opstijgende lucht als gevolg van de verwarming door de aarde. Na eenvoudige trainingstoestellen als de Zögling en de ESG komen er al snel meer geavanceerde zweefvliegtuigen, zoals de Grunau Baby. De eerste club die zo'n toestel bestelt, is de Amsterdamsche Club voor Zweefvliegen (AcvZ) die op Schiphol vliegt, wat nu ondenkbaar zou zijn. Spoedig volgen er meer clubs, zoals de

Geslaagde start. Let op de personen rechts op de foto die een einde van de rubberkabel hebben uitgetrokken. Op het commando 'los' is de staart losgelaten en schiet het vliegtuig vooruit, de lucht in. Bron: fotoalbum van John en Ben Fukken.

Arnhemsche die op de Terletse Heide vliegt, waar nu het Nationale Zweefvliegcentrum Terlet is gevestigd, en de Haagsche en de Leidsche Zweefvliegclub in het Hollandse duingebied.

De sport ontwikkelt zich snel. De rubberkabel wordt al spoedig vervangen door de lierstartmethode, waarbij een starthoogte van drie- tot vierhonderd meter kan worden bereikt en later ook de sleepstartmethode, waarbij een zweefvliegtuig door een motorvliegtuig wordt opgesleept.

In augustus 1936 wordt op het terrein van de Twentsche Zweefvlieg Club voor het eerst een nationaal kampioenschap zweefvliegen georganiseerd. Dan worden in thermiek afstandsvluchten gemaakt tot 50 kilometer. Een jonge Jan Hoekstra maakt zelfs een afstandsvlucht van 115 kilometer, van Twente naar Iserlohn in Duitsland.

Duurrecord

Maar het duinzweven wordt niet geheel vergeten. Diezelfde Jan Hoekstra, nu instructeur bij het Nederlandsch Instituut voor Zweefvliegen, laat zich op zaterdag 10 juli 1937 vanaf Ypenburg bij Den Haag opslepen naar de duinen tussen Scheveningen en Katwijk. Daar ontkoppelt hij rond twee uur in de namiddag zijn Grunau Baby en zweeft verder in de stijgende luchtstroom boven het duin. De wind is pal

west met een snelheid tot bijna acht meter per seconde overdag, tot de helft daarvan gedurende de nacht.

De warm aangeklede Hoekstra heeft zijn vlucht goed voorbereid door genoeg eten en drinken mee te nemen, warme kleding en een wit licht, wat voorschift is bij nachtvliegen. Hij vliegt de hele nacht heen en dan weer terug met aan de ene kant de zee en aan de andere kant de duinenrij tussen Katwijk en Scheveningen, daarbij aangemoedigd door andere zweefvliegers die vanaf de grond de verrichtingen van Hoekstra gadeslaan. Hij landt zondagmiddag bij de oude boulevard van Scheveningen na een vlucht van 24 uur en een paar minuten. Dit record is sindsdien niet overtroffen, ook al omdat uit veiligheids-overwegingen het record voor duurvluchten later is afgeschaft. Maar een prestatie is het zeker geweest.

De Zweefvliegclubs op Schiphol, het oude Marine Vliegkamp Valkenburg en Ypenburg, opvolgers van de clubs uit die prille beginperiode, zijn inmiddels alweer verdwenen. De Kennemers op het Langeveld en de Eerste Zaansche bij Castricum zijn nu nog de enige zweefclubs in ons land achter het duin. Zij hebben, onder voorwaarden, toestemming om boven het duin te vliegen, maar er wordt slechts spaarzaam gebruik van gemaakt.

Sportjournalist Jan Feith citeert in 1919 uitvoerig uit Pims minutieus bijgehouden sportieve notitieboek: 4.57.5.

MULIERS 'MIRACLE MILE'

Wim Zonneveld

Op 6 mei 1954 loopt de Brit Roger Bannister in Oxford de mijl in 3.59.4, als eerste onder de vier minuten. Het is een 'miracle mile', een onmogelijk geachte sportprestatie. Terwijl ook dan al alle afstandssporten metrisch rekenen, blijft de mijl in de atletiek een iconische afstand, zelfs al levert hij omgerekend de ongelukkige 1609(.344) meters op.

Op 16 oktober 1886 vindt op het Museumterrein in Amsterdam het eerste atletiektoernooi in Nederland plaats, georganiseerd door Pim Mulier, samen met zijn kennissen bij de Amsterdamsche Sportclub. Het regent, maar desondanks is er 'veel geestdrift' bij het publiek; er 'klonken toch telkens kreten van aanmoediging, en het was duidelijk, dat het ongewone van het schouwspel, dat velen nooit gezien hadden, bijzonder behaagde'.¹

Pim, die zichzelf goed heeft getraind, wint de 350 meter, maar er is ook een race over 1 mijl, voor het eerst in Nederland. Onder de deelnemers zijn sterke Belgen. Foxhall uit Brussel en Tirengam uit Gent worden een en twee, in 5.37 en 5.37.6. De 18-jarige Haarlemmer Klaas Pander, twee jaar jongere sportvriend van Pim en later trainer van Jaap Eden, wordt derde en zo de eerste nationale recordhouder, in 5.38.6. Een jaar later, op 1 oktober 1887, zijn Pim en Klaas er weer bij, maar moeten ze in finales steeds de winst aan anderen laten. Albert McInnes uit Hull wint zowel de 100 meter als de steeple chase. De tweeëntwintigjarige Amsterdammer George Jurrijens, later een geducht schaatser en roeier, maakt bij zijn debuut grote indruk. Hij wint de mijl, hij haalt met 5.05 een flinke hap uit Panders tijd.

Op 4 augustus 1888 is Mulier bij wedstrijden in Oostende, 'voor het eerst buitensland'.² Bij aankomst blijken de wedstrijden te worden gehouden op het strand. Hij is skeptisch over dat 'prulleboeltje' bij de branding, maar bij eb wordt er gelopen 'op het spiegelgladde strand', met op 'de esplanade een dichtgepakte massa mensen'. Er staat een mijl op het

programma. Die hij wint. De uitslag – tweede is Smith van de South London Harriers – wordt kort in de Nederlandse en Belgische kranten vermeld, maar de winnende tijd alleen in het H.F.C.-*Gedenkboek* van 1917. Sportjournalist Jan Feith citeert daarin uitvoerig uit Pims minutieus bijgehouden sportieve notitieboek, en geeft 4.57.5.³

Zo!

Evengoed schrijft Pim in 1894 dat zijn zege op sterke tegenstanders hem veel plezier deed 'daar ik toen de mijl niet onder de 5'5" kon lopen'. Een typisch Pimse 'miracle mile': verwarrend, dubbelzinnig, mystificerend.

In Scheveningen gaat het hard

Op 20 september 1891 loopt de Amsterdammer Carel Jibben op de wielersbaan van Scheveningen 4.59.2. Hij wint 'den zilveren beker uitgelooft door de Sunlight Soap Cy'.⁴ Maar nog iemand is snel: Jibben 'liep dus van meet af, gaande binnen de 5 min., evenals Mulier, die vlak achter hem was.' Jibben is jaren achtereen de beste Nederlandse 'miler'. Pim, hoewel nooit een echte topper, levert hier misschien wel de beste wedstrijdprestatie uit zijn carrière.

De geschiedenis neemt vlak voor de eeuwwisseling een bijzondere wending als op 5 juni 1898 Willem Frederik Theunissen op dezelfde Scheveningse plek 4.55.4 loopt. Hij start onder de schuilnaam 'Simplex', hij is een scholier van pas 15 jaar.⁵ Wim wint in 1908 de eerste marathon van Rotterdam, 40 km. Rotterdam-Gouda vice versa in 2.56.41, en plaatst zich zo voor de Olympische Spelen van Londen, maar een blessure gooit roet in het eten.

Haico Scharn is op 4 september 1973 in Arnhem de eerste Nederlander onder de 4 minuten, 3.59.3, bijna twintig jaar na Bannister op 6 mei 1954. Het huidige nationale record staat op naam van Gert-Jan Liefers, 3.51.39 op 1 juni 2003 in Hengelo. Het wereldrecord is van de Marokkaan Hicham el Guerrouj, 3.43.13, 7 juli 1999 in Rome.

3 K. Lotsy (eindred.), *Gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Haarlemsche Football Club 1879-1919*, 26.

4 *Nieuws van den Dag* (23 september 1891).

5 *Nieuws van den Dag* (14 juni 1898).

1 *Nieuws van den Dag* (19 oktober 1886).

2 W. Mulier, *Athletiek en Voetbal*, Haarlem: De Erven Loosjes, 1894, 37, 56-58.

Het Nederlandse model is volgens grondlegger Michel Everaert 'het lichtend voorbeeld' van hoe je deze tak van balsport moet aanpakken. De beoordeling is van de wereldvolleybalbond, de FIVB.

DE 'GEKKIES' VAN HET NEDERLANDSE BEACHVOLLEYBAL

John Volkers

Omslag van: Alblas, Edwin, en Frans Oosterwijk (samenst.). *In de ban van het beachvolleybal. Hoe deze snelgroeende sport Nederland veroverde.* Nieuwegein: Arko Sports Media, 2015. Auteurs: Edwin Alblas, Jan-Cees Butter, Hans Klippus, Friso Schotanus, Edward Swier en John Volkers.

Volleybal speelde je in Nederland in zalen, op harde vloeren, soms verende vloeren. Zes tegen zes. En als de zon doorbrak en het buiten lekker weer werd, dan ging je naar de grastoernooien, met een soms glibberige ondergrond, maar ook zes tegen zes. Zo was het in het Nederlandse volleybal. Afwijkingen van dat patroon bestonden niet. Dat veranderde in de jaren tachtig van de vorige eeuw.

Het Nederlandse zaalvolleybal begon met een fel beleefd EK in eigen land (1985) langzaam op stoom te komen. Het waren de inleidende beschietingen voor wat uiteindelijk olympisch zilver (1992) en olympisch goud (1996) van de Lange Mannen ging opleveren. Maar in die gouden jaren brak ook een tak van volleybal door, waarvoor je in Nederland geen bodem zou verwachten. Het was volleybal in het zand, volleybal op het strand meestal, de verza-

melnaam was Engels: beachvolleybal. Toen de wereldbond FIVB de in Amerika groot geworden sport serieus begon te nemen – in 1992 werd er in Barcelona een olympisch demonstratietoernooi gespeeld – werd gekozen voor het twee-tegen-twee principe. Dit was echt ander volleybal, was toen de vaststelling.

De eerste keer dat Nederlandse topvolleyballers in het zand gingen spelen, was het nog gewoon zes tegen zes, zo vertelden toernooiorganisatoren Harry de Haas en Harry Janowitz in 2015 in het boek *In de Ban van Beachvolleybal*. Zij verhaalden ervan op de dertigste verjaardag van het eerste, grote toernooi in 1985, op, waar kon dat anders voor Amsterdammers, het strand van Zandvoort. Niemand wist toen dat het de voorbode was van iets veel groters.

De Haas was gevraagd in de zomer van 1985, het jaar waarin de clubteams van Brother Martinus en Tromp Olympus de nationale zaaltitels grepen. Of hij een strandtoernooi onder dak kon brengen. De Haas had een naam als organisator hoog te houden. Hij had ook twee hoofdsponsors, Campari, het rode drankje, en Delta Lloyd, de verzekeraar die toen zelfs een eigen zaalclub (Delta Lloyd AMVJ) sponsorde. De zakenman De Haas, als altijd in voor goede ideeën, dacht bij het verzoek direct aan Zandvoort, aan zijn eigen wortels.

De Haas, zijn herinneringen ophalend in de zomer van 2015: 'Ik kwam daar voor het eerst als zesjarige jongen. Ik was een oorlogskind, van 1941. Mijn moeder was gescheiden. Mijn grootouders hadden een tenthuisje op het strand. Ik ging van 1 april tot 1 juni naar school in Zandvoort, de Karel Doorman-school. Dat kon toen nog. Ik verkaste gewoon voor de hele zomer naar het strand. Volleyballen deed ik al een beetje, er hingen hier en daar netten, maar het was vooral voetballen.'

Die strandjongen uit Amsterdam dacht bij zijn plannenmakerij aan een andere strandman uit de hoofdstad: Harry Janowitz, scheidsrechter en kofferfabrikant. Die kampeerde in de zomer op KVA, Kampeer Vereniging Amsterdam, in het dagelijks leven ook een volleybalvereniging in de afdeling Amsterdam. KVA stond voor een stuk strand, onder aan de boulevard, naast verenigingen als Voorwaarts, KVS, Helios, Bloemendaal en Zeemeeuwen. De hele Kinkerbuurt en De Pijp vertrokken in zulke maanden uit de hoofdstad westwaarts.

De ondernemer Janowitz zei in 1985 tegen De Haas dat het wel kon, zo'n strandvolleybaltoernooi. Hij had drie velden klaar liggen op Zandvoort. Parkeren kon op de boulevard. Er was een materiaal-tent, waar de spelers zich vooraf en bij de nazit

konden verzamelen. Daar vloeiende het rode spul van Campari. De Haas nodigde de eredivisieteamen uit. Het zouden er 24 zijn geweest, als het aan hem had gelegen. Niet alle ploegen kwamen opdagen. Gelukkig maar. Janowitz: 'Want hoe hadden we die in godsnaam moeten bergen?'

Het ging op zijn Harry's, vlot en met aandacht voor de sponsors. Er waren reclameborden. Hij regelde walkietalkies. Voor een drankje en een bitterballetje kwamen velen opdagen. Gezelligheid was een factor in het volleybal van die jaren. Het toernooi begon om 10 uur. Om half 2 ging het hopen. Om 2 uur zaten de mannen en vrouwen aan de Campari. De Haas: 'Dat toernooi was niet meer dan een probeersel. Niemand speelde beachvolleybal in die tijd. Er waren geen specialisten.'

Na KVA in 1985 verhuisde het beginnende beachgezelschap naar Tim Klijn, een strandtent voor surfers in Zandvoort. Daar werden twee toernooien gehouden. Het was nog steeds ouwe jongens krentenbrood. De Campari vloeiende, de kroketten spetterden in de olie. 'Zei ik na de wedstrijd: jongens neem allemaal even een dranghek mee. Het waren er veertig of zo. Stonden ze twintig minuten later allemaal keurig opgestapeld bij de tent van Tim. Mooi toch?'

Martini

De sport beachvolleybal kwam in die jaren nog maar voorzichtigjes van de grond in Nederland. Het NK van 1989, van de Haagse vereniging Kalinko op het strand van Scheveningen, was een ijkpunt. Het was het allereerste NK in deze nieuwe tak van sport. De duo's Marcus Hoff/Edgar Tinkhof en Marian Hagen/Sandra Teunis gingen er met de eerste titels vandoor. Daarna werd de sport serieuzer, beter georganiseerd, met trekken van topsport. Weer was marketingman Harry de Haas betrokken. Hij nam Hans Koster erbij, van KSM, Koster Sport Marketing, want die kende als journalist van de *Haagsche Courant* de stad Den Haag en het strand van Scheveningen als geen ander.

Martini, de Italiaanse drankfabrikant, was de aandringende partij om de nationale titelstrijd van 1991 in de Zuid-Hollandse badplaats te houden. De Haas: 'Zij wilden het in Scheveningen hebben. Toen heb ik Koster erbij genomen. Hij was van de *Haagsche Courant*. Hans kende iedereen in het Haagse. Dat was handig voor de vergunning, voor van alles en nog wat. Zo is dat gegaan.'

De twee werkten slechts enkele jaren samen. In 1993 werden de rechten van de NK in 1993 al weer aan het later failliete bureau Bakker & Clients, ook

Michel Everaert (links), nu directeur van de NeVoBo, en John Stubbe (organisator/speaker) komen elkaar nog regelmatig tegen bij beachvolleybaltoernooien.

Afbeelding uit het boek *In de ban van beachvolleybal*. Bijschrift: 'Michel Everaert (links), nu directeur van de NeVoBo, en John Stubbe (organisator/speaker) komen elkaar nog regelmatig tegen bij beachvolleybaltoernooien.'

wel The Beach Company, gegund. De Haas liet het toonzettende Martini-toernooi spelen aan de noordkant van Scheveningen. Daar was het Carlton Beach Hotel, een geschikte uitvalsbasis en ontvangstruimte. De Haas: 'Het was lunch, het was diner, het was een feestavond. Het kon niet op. De scheidsrechters gingen één nacht in het hotel. Ikzelf zat er vier nachten. Donderdag begon de opbouw. Nam ik wat jonge jongens mee, zoals mijn zoon Bryan. Die was zestien. Die gastjes sliepen dan in een kelder van Carlton. Daar was een slaapzaal. Het was mooi. Maar rijk ben ik er niet van geworden. Het heeft me veel geld gekost, maar ik heb er ook wel aan verdiend. Het was jammer dat Martini er na drie jaar uitstapte. Dat was heel dom. Ze hadden er altijd moeten inblijven. Het was hun op het lijf geschreven, deze sport.'

Breedtesport

Naast de ontwikkeling van de serieuze wedstrijd-sport (met als hoogtepunt het NK) kwam er in de jaren na 1989 een nieuwe beweging in het beachvol-

leybal. Het werd ook een grote breedtesport. De vereniging Kalinko, die dat eerste NK had georganiseerd, meende dat het te veel tijd en energie vroeg van een doorsnee clubbestuur om met de organisatie van zo'n toptoernooi door te gaan.

De bestuurders van Kalinko wilden continuïteit, daar konden ze zelf niet voor zorgen. Ze staken hun licht op bij Frank van Overeem, een zaalvolleyballer met ondernemingslust die voor clubs als Roswell, Bouwlust Orawi, Interlance Zaan, Corbulo en Blokkeer speelde en het zelfs tot de nationale ploeg schopte. De jongens van Kalinko kenden potige Frank van het strand. 'Ik trainde wel eens met mijn zaalvolleyballers op het strand, om het seizoen wat te verlengen, als de hallen dicht waren. Ze kwamen bij mij. Kun jij ons helpen? Ik wist wat van de sponsorwereld. Ik had van Harry de Haas geleerd bij de opzet van het Duinrell Blokkeer toernooi, een grastoernooi naar het voorbeeld van Sint Anthonis.'

Van Overeem, de fysiotherapeut die met zijn werktijden kon schuiven, werd uit het niets de promotor die alle stormen sinds 1989 doorstond en

zeker wist dat het concept van 'zee, zon en zand' hem uiteindelijk ver zou gaan brengen. Nooit twijfelde hij aan zijn eigen inzichten. Altijd hield hij het einddoel voor ogen: volleyballend Nederland onvergetelijke zomers bezorgen. Hij zag naar eigen zeggen de potentie van de sport, ook toen de halve wereld nog schamperde over het Nederlandse klimaat dat volgens de critici volkomen ongeschikt zou zijn om aan beachvolley te doen.

Van Overeem zag dat anders. Als jongetje van drie ging hij al naar het strand van Scheveningen en hij zag dat de zee altijd bleef trekken. 'Mensen zijn er met mooi weer, maar ook met minder goed weer. Ze vinden het fijn op het strand te bivakkeren. De bouwstenen die ten grondslag liggen aan beachvolleybal zijn eigenlijk van alle tijden.'

Toen hij voor Kalinko ging werken, stapte Van Overeem redelijk gretig in. Hij dicteerde wél zijn eigen voorwaarden. Hij wilde het anders. Eén toernooi was voor hem een te smalle basis. Het risico was hem te groot, één minder weekend qua weer en de zaak zou op zijn rug liggen. 'Ik wilde een circuit. Eén toernooi is slecht verkoopbaar. Ik zei tegen die lui van Kalinko: als jullie nou jullie eigen toernooi organiseren, dan zorg ik voor de vijf andere.'

Zo gezegd, zo gedaan. Van Overeem ging praten met zijn eigen Blokkeer, met SVC, met Move Over, met Novo uit Noordwijk, met organisaties in Hargen en Den Helder. Zo kwam in 1992 het Beach Volleyball Circuit van de grond, een reeks van zes toernooien dat toewerkte naar het Open Kampioenschap van Nederland.

Niet alles ging even vlot. Concurrent Hans Koster, van KSM, pikte beoogd sponsor O'Neill af. Dat was een echt strandmerk. Zo werd Rentokil, een ongediertebestrijder, de eerste sponsor van het circuit. Het was geen naam die bij beachvolleybal paste. Een jaar later heette de serie het Corona Beach Circuit, naar het Mexicaanse bier dat Nederland in die jaren zo goed begon te smaken.

Toen clubs liever onder hun eigen naam wilden doorgaan, Novo hield Rabobank Novo Beachvolleybal als titel aan, brak Van Overeem met zijn partners van het eerste uur. 'Ik zei: als jullie het zo willen, prima, maar ik ga doen wat ik wil doen.'

Hij kreeg zijn gelijk. De circuitjes van de clubs, zoals Novo, Move Over en SVC, hielden een voor een op te bestaan. De bedrijfsmatige aanpak van de Hagenaar won het. Hij ging verder met een stichting die International Dutch Volleybal Circuit heette, richtte zich voluit op de breedtesporttoernooien en regelde de topspelers die aan de demonstratiewedstrijden om de eretitel King and Queen of the Beach

meededen. Van Overeem werd de professional die werd ingehuurd om de zaken piekfijn te regelen. Maar hij was vooral de promotor die trok en duwde.

Hij bouwde, onder de vlag van zijn eigen bedrijf Freetime, het circuit uit. Lipton Ice Tea, een merk van Unilever, werd hoofdsponsor. Van negen locaties groeide het zomerse evenement naar zeventien. Van een eerste inschrijving van 750 teams groeide de deelname naar 3000, 5000, 8000 en op zijn top naar 10.500, in 2014. Elke zomer schreven zich 40.000 beachvolleyballers in voor een of meer toernooien in Nederland. De breedtesport was een enorme poot. Op de betrokken stranden werden soms 150 beachvolleybalvelden aangelegd.

Omdat hij beachvolleybal meer vond dan sport, hij vond het lifestyle, ging sportondernemer Van Overeem zijn kindje later het Beach Life Circuit noemen. Hij appelleerde aan het strandgevoel, de vrijheid, de zon, het samen doen, de drankjes na afloop. Hij was later zelfs getuige bij beachhuwelijken die uit zulke volleybalweekenden voortkwamen. In die wereld voelde vooral Van Overeem zich thuis.

Het Nederlands kampioenschap van de grote bond, de NeVoBo, werd na 1995 door de Amsterdammer Herwin Brilleman georganiseerd. Het werd later ingevoegd in het circuit van Van Overeem. Zo'n toernooi met topspelers werd het middelpunt van de enorme breedtesportoperatie die werd uitgevoerd. Het was, jaren later, het unique selling point bij de internationale volleybalbonden CEV en FIVB die toptoernooien als EK, WK en World Tour aan Nederland gunden.

Beachcultuur

In het koude Nederland was beachvolleybal een gewaagd experiment. Regen en wind zijn erkende vijanden van het spel. Niet-gebruikte kerken en afgeschreven sporthallen werden gebruikt om het spel ook in mindere klimatologische omstandigheden te spelen. John Stubbe, de Nederlands kampioen van 1991 en 1992, werd een pionier op indoorgebied. Hij opende een beachcentrum in het Schiedamse sportcomplex Caillou. In de winter kon worden doorgetraind, alsof het zand op de Copacabana was neergestort. Het voorbeeld werd alom gevolgd.

Stubbe was een man die het beachvolleybal vanaf de eerste omwentelingen van de bal meemaakte. Hij werd, volgens eigen zeggen, al in de jaren tachtig Nederlands kampioen, toen er met drietallen werd gespeeld. 'Dat was nog geen officieel NK, we speelden drie tegen drie en het ging om de Gouden Zandschep.' Het is nergens gedocumenteerd, zoals dat gaat met de eerste omwentelingen van een

Beachvolleybaltoernooi op de Dam 2012, georganiseerd door de NeVoBo.

Afbeelding uit het boek *In de ban van beachvolleybal*. Bijschrift: 'Beachvolleybaltoernooi op de Dam 2012, georganiseerd door de NeVoBo.'

nieuw spel. Het beachvolleybal ging toen nog volgens het Franse systeem, met een spelverdeler tussen twee passers. Dat moest het afleggen tegen het Amerikaanse spelsysteem. Daar werd twee tegen twee gespeeld, volgens de geschiedenisboeken sinds Santa Monica 1930.

John Stubbe, in 1996 nog bondscoach die geen toegang kreeg tot het olympisch toernooi van Atlanta, bracht in zijn volgende bestaan het Nederlandse beachvolleybal naar de luwte van de binnensteden. Hij trok met zijn bedrijf City Beach Tour van 1997 tot 2011 door het land. De energieke ondernemer deed per zomer tien tot veertien steden aan. Het begon in Gouda, zijn eigen stad. Andere toplocaties waren Amsterdam, Groningen, Eindhoven, Breda, Rotterdam en Utrecht. Het zand, dat per vrachtwagen in het centrum van zo'n speelstad werd afgeleverd, moest schoon zand zijn. Dat betekende: geen schelpen. Anders moest de EHBO overuren maken.

Het was niet alleen volleybal dat Stubbe naar de steden bracht. Er was ook beachsoccer, beachhandbal, beachrugby en zelfs tennis. Een aflevering van de Crocs City Beach Tour duurde drie dagen. Soms werd de arena zeven dagen gebruikt.

De breedte van het Nederlandse beachvolleybal

werd later een sleutel in het internationale succes. Het Nederlandse model is volgens grondlegger Michel Everaert 'het lichtend voorbeeld' van hoe je deze tak van balsport moet aanpakken. De beoordeling is van de wereldvolleybalbond, de FIVB. Zeg dan maar dat de Nederlanders met hun frisse, voor strandbezoek somtijds matige klimaat niet weten hoe ze een beachcultuur moeten creëren.

Voor die aanpak kreeg Nederland in 2015, op de dertigste verjaardag van de sport in ons land, de wereldtitelstrijd beachvolleybal toegewezen. Everaert, in 1996 in Atlanta met Sander Mulder de eerste Nederlander op olympisch zand, is bij de nationale bond NeVoBo sinds 2004 de aanjager van de sport. Hij kreeg een budget van vijftien mille en een contract voor drie dagen.

Topsport

De 'gekkies van het beachvolleybal', zo werd de afdeling op het hoofdkantoor van de Nederlandse volleybalbond (NeVoBo) genoemd, kregen in al hun fanatisme een structuur voor elkaar die de wereld heden ten dage aanspreekt. Niet voor niets kreeg Nederland de WK beach van 2015 toegewezen. Everaert, een serieuze, harde werker, begon in 2004

in een leeg kantoor. Hij werd bij al zijn pogingen beach groot te maken geholpen door ontwikkelingswerker Bert Korteling, door bondscoach Bert Goedkoop en door technisch directeur Joop Alberda.

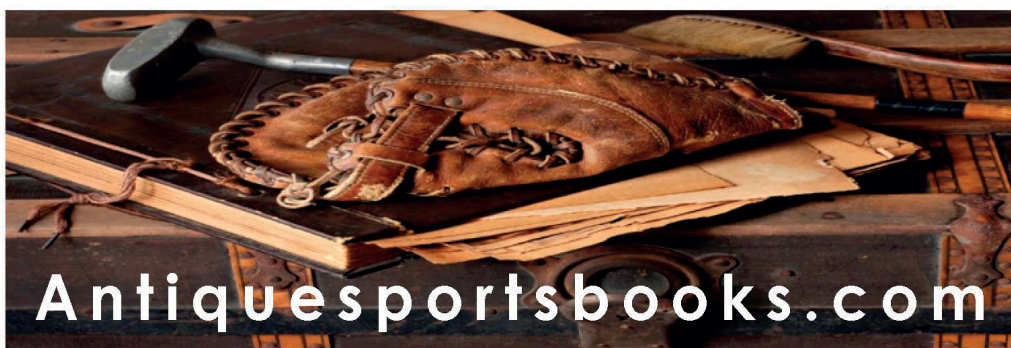
Er was een stappenplan. Everaert: 'Onze speerpunten zijn de clubs, hun aantal en de kwaliteit die ze meebrengen. Dan is er het breedtesportcircuit langs de kust, waar duizenden mensen aan meedoen. Dat bepaalt tenslotte ons imago. Een strand met 150 velden zoals op Ameland, dat maakt indruk. Dan ben je mainstream, geen niche. Het derde speerpunt is de kwaliteit van onze evenementen. Daar steken we heel veel tijd en menskracht in. Vervolgens leggen we sterk de nadruk op talentontwikkeling. Het vijfde speerpunt, waar heel veel naar gekeken wordt, wordt gevormd door de resultaten van onze top-teams.'

Dat laatste speerpunt was in 2013 compleet. In dat jaar werden Alexander Brouwer en Robert Meeuwssen in Polen wereldkampioen. Ze werden de sportploeg van het jaar in Nederland, twee jaar later opgevolgd door de vicewereldkampioenen Reinder Nummerdor en Christiaan Varenhorst, de mannen die de WK-finale op de Hofvijver van Den Haag verloren.

Het was het voorlopige sluitstuk van een sport die met snelle stappen de weg omhoog was ingeslagen. Frank van Overeem, de promotor van het eerste uur,

kan er met vaart en smaak over vertellen. 'Met giga zevenmijlslarzen zijn Michel Everaert en ik met beachvolleybal het land gaan bestormen.' Het werd, in Franks staccato opsomming, een EK in 2006, daarna de EK en de WK voor junioren in 2007 en 2008. De Nestea European beach Tour kwam naar Scheveningen. De met nog meer geld geladen World Tour volgde tussen 2009 en 2011. Het was topsport, gefinancierd uit de inkomsten van de breedtesporttak. De Nevobo had geen geld, zo introduceerde Everaert in 2004 zijn eigen bond bij Van Overeem, maar dat financiële onvermogen bleek op termijn mee te vallen. Er kwam geld. Er kwam succes, er kwamen grote toernooien.

De Nederlandse aanpak maakte indruk bij de wereldbond FIVB in Lausanne met de breedtesport die mannen als Everaert, Stubbe en Van Overeem rond de topsport drapeerden. Het was de inleiding tot de gunning van de WK beachvolleybal aan Nederland voor 2015. 'Dat Scheveninger stadion met zijn drieduizend zitplaatsjes stelde natuurlijk op de mondiale schaal niet veel voor, maar bij de FIVB verbaasden ze zich vooral over die honderd velden eromheen. De beelden die daarvan werden gemaakt deden het goed in Lausanne', zo herinnert Frank van Overeem zich deze triomfantelijke dag uit zijn volleyballeven.

Dé webshop voor sportgeschiedenis

‘Het moge aan *Durk Jisses van der Wal*, oud 25 jaren, van Workum, gelukken, den prijs te behalen, bestaande in eene fraaije en zware zilveren tabaksdoos.’

SCHAATSEN OP ZEEIJS

Marnix Koolhaas

Schaatsen op de Noordzee? Nee, zo streng waren die ouderwetse winters nu ook weer niet. Toch werd en wordt onze eeuwenoude schaatssport bij tijd en wijle op heus zeeijs beoefend. Vooral het oversteken van de oude Zuiderzee was in strenge winters een tocht waar naar uitgekeken werd. Want ook al waren de winters vroeger flink strenger dan nu, een dichtgevroren én beschaatsbare Zuiderzee is altijd een zeldzaamheid gebleven.

Eigenlijk was er maar één stuk zeeijs dat bij strenge winters vrijwel altijd op schaatsen, met priksleeën en zelfs met ijszeilbootjes al snel begaanbaar was: de Gouwzee tussen Marken en Monnickendam. Door de beschutting van het eiland vroor dit gedeelte van de

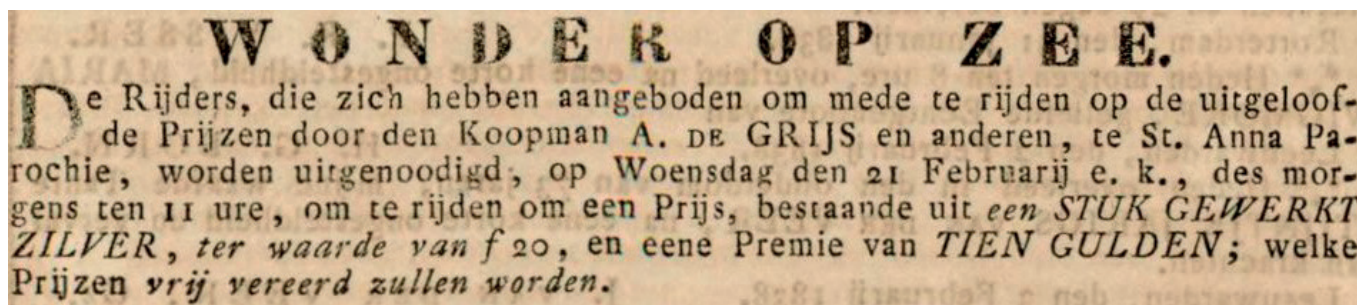
Zuiderzee meestal het eerst dicht. Als enige bewoners rond de Zuiderzee kennen de Markers sinds 1895 de traditie van de ‘Marker ijsbruiloft’,¹ een feest waarbij de bewoners in traditionele kostuums én op schaatsen een bruiloftsfeest naspelen.

Voor schaatswedstrijden op zeeijs moest je in Friesland zijn. De ijsclubs uit Stavoren, Lemmer en Hindeloopen stonden én staan bekend om hun met feesten omklede kortebaanwedstrijden. Het feit dat er op zeeijs gereden kon worden, gaf de wedstrijden nog een extra tintje. Een poging in 1823, toen er voor het eerst sinds 1763 weer volop op de Zuiderzee geschaatst kon worden, om bij Harlingen op zeeijs een kortebaanwedstrijd te houden, mislukte door invallende dooi, maar in 1838 lukte het bij

¹ *De Tijd* (14 februari 1895).

Hardrijderij op schaatsen op zee bij Hindeloopen, door Philippus van Drooge. Aquarel, 1838. Collectie Fries Scheepvaart Museum.

Aankondiging van het 'Wonder op Zee' in de *Leeuwarder Courant* (20 februari 1838): 4.

Hindeloopen wel. De baan lag een kwartier lopen op zee, de dichtstbijzijnde plek waar een vlak stuk ijs te vinden was.² De *Leeuwarder Courant* zette het verslag op 20 februari 1838 op de voorpagina:

'HINDELOOPEN, den 14 Februarij. Gisteren en heden hadden wij het genoegen ons te mogen verlustigen in een schouwspel, dat door deszelfs zeldzaamheid ieder, die er ooggetuige van was, verrukte. De Zuider Zee, die gedurende dit seizoen, zoo ver het oog reikt, geheel met ijs bezet is, bood sedert eenige dagen in de nabijheid dezer stad, de gelegenheid aan, een volksfeest te doen plaats hebben, hetwelk men met regt mag zeggen aan Vriesland bijzonder eigen te zijn, namelijk een wedloop op schaatsen. Vier en zestig personen dongen naar den uitgeloofden prijs en premie, van welk getal den eerstgenoemden dag 16 overig bleven. Heden werd de strijd voortgezet, en het moge aan *Durk Jisses van der Wal*, oud 25 jaren, van Workum, gelukken, den prijs te behalen, bestaande in eene fraaije en zware zilveren tabaksdoos; terwijl de premie, zijnde eene dito vork en lepel, aan *Klaas Althusius*, oud 27 jaren, van Gaastmeer, ten deel viel.

Door het schoonste winterweder uitgelokt, had zich telkens eene ontelbare schaar, zoo te voet en op schaatsen als met arresleden, uit de environs op de bevroren waterbaan vereenigd, waar een aantal tenten was opgeslagen, zoo ter bekoming van ververschingen, als andere artikelen van handel, met name gewerkt goud en zilver; van welk laatste, tot een aandenken aan deze gebeurtenis, door een groot aantal werd gebruik gemaakt. De aanleggers en bestuurders van dit feest verschaften aan velen een vermaak, waartoe de gelegenheid zich uiterst zelden voordoet, de belangstelling dus te grooter wordt, en hetwelk bij ieder, die hetzelve bijwoonde, zonder twijfel eene aangename herinnering achterlaat.'

Deze *Leeuwarder Courant* van 20 februari bevat niet alleen dit verslag, maar ook een aankondiging. De winter van 1838 was een van de laatste winters van

de 'Kleine Ijstijd',³ en dermate streng dat de Wadden-zee al vanaf half januari kon worden overgestoken naar Ameland.⁴ En er een hardrijderij kon worden gehouden, bij Oude Bildtziyl, door de organisatoren aangekondigd als het 'Wonder op Zee'. Hij vond plaats op 21 februari en werd gewonnen door de zeventienjarige Meindert Ulbes Noordenbos uit Hallum.

Hoe het er bij deze 'ijskermissen', zoals ze werden genoemd, aan toe ging, schrijft Jan ter Gouw in zijn beroemde studie *De Volksvermaken* uit 1871:⁵

'Dan stonden er wafelkramen en mallemolens, goochelaars en kunstmakers; men zag den vioolspeler op schaatsen, zoowel als dansers en danseressen op schaatsen en de kwakzalver in een ijsleê door zijn knecht geduwd. (...) Narresleden niet enkel, ook koetsen en speelwagens kwamen op 't ijs. Er werden wedrennen op schaatsen, harddraverijen met narren en zeilpartijen met ijsschuitjes gehouden. Ja, de schutterij kwam op het ijs, om naar den papegaai of de schijf te schieten; de bakker kwam op 't ijs bollen bakken, en liet er zijn jongen op den hoorn blazen; de kuiper kwam er kuipen en de schoenmaker den pikdraad trekken; en overal zag men tafels en stalletjes, waar allerlei prulletjes gemaakt werden, die de menschen kochten, om ze in hun rariteitskast te bewaren met een briefje er bij, vermeldende, dat zij die, Anno zooveel, op 't ijs hadden zien maken.'

In Hindeloopen, dat binnen de dijk nooit een goede ijsbaan gehad heeft, is die traditie ook ná de afsluiting van de Zuiderzee niet opgehouden. Nog in 2010 werd er het Nederlands kampioenschap schoonrijden op oerdegelijk buitendijks IJsselmeeris verreden. Net op tijd overigens, want een dag later zagen de bewoners hun 'ijsbaan' door de nachtelijk gedraaide wind vér uit de kust als een grote ijsplaat in het water drijven.

3 'Uitleg over Kleine Ijstijd', op www.knmi.nl

4 De Friese winter van 1838 wordt prachtig beschreven door Doeke Wijgers Hellema in zijn dagboeken, te lezen op: <https://historischcentrumleeuwarden.nl/component/content/article/11-import/1341-hellema-dagboek-1838>.

5 Gouw, Jan ter. *De Volksvermaken*. Haarlem: Erven F. Bohn, 1871, derde hoofdstuk: 'Ijs- en sneeuwvermaken'. Online op dbnl.org.

2 Zie ook 'Hardrijderijen op zee', in Couwenhoven, Ron, *Hardrijderijen in Friesland. Volkscultuur op het ijs 1800-1900*. Zaandam: Stichting Archief Ron Couwenhoven, [z.j.]: 372-381.

Pieter Coopmans

In 1763, het jaar werd al genoemd, werd de beroemdste schaatstocht uit onze geschiedenis over de Zuiderzee gemaakt. De toen 43-jarige Pieter Alberts Coopmans, destijds bekend als oud-burgemeester van Bolsward en molenontwerper, was naar Den Haag getogen om brieven van de pas 14-jarige Stadhouder Willem V naar diens grootmoeder en voogd Maria Louise van Hessen-Kassel te brengen, die vanuit Leeuwarden het stadhouderschap van Friesland, Groningen en Drenthe waarnam als regentes.⁶ Vermoedelijk was Coopmans ook op schaatsen naar Den Haag gekomen, maar daarover is niets overgeleverd. Al wat er toen over bekend werd gemaakt, is wat de *Leeuwarder Courant* meldt op 26 januari 1763: 'Leeuwarden den 25 January. Zeeker Heer van Bolsward is gistermorgen om vijf uren uit den Haag op Schaatsen gereden, en dien zelfden avond om half zeeven uren te Leeuwarden gearriveerd.'

Deze man moet Coopmans geweest zijn, over wie we pas in de *Nieuwe Friesche Volksalmanak* van 1858 in een verhaal van P.A. Meeter wat meer te weten komen. In totaal moet Coopmans zo'n 200 kilometer geschaatst hebben. De oversteek maakte hij van Enkhuizen naar Stavoren, een route die al vanaf 15 januari door arresleden en schaatsers gebruikt werd.⁷ Dat hij alleen rijdend, over ongeveegde banen waarbij hij zelf zijn weg moest vinden, al na 13,5 uur terug was in Leeuwarden, mag inderdaad een prestatie van formaat genoemd worden. De winnaar van de eerste Elfstedentocht, de 24-jarige theologie-student Minne Hoekstra uit Warga, had in 1909 voor vrijwel dezelfde afstand bijna veertien uur nodig.

De Zuiderzee bevroor voor de laatste keer geheel in de strenge winter van 1929. Voor het eerst reden begin maart toen zelfs auto's over het ijs van Lember naar Urk. De bestuurders konden van burgemeester Gravesteyn een oorkonde krijgen. Het zouden de laatste wapenfeiten zijn van 'schaatsen op zeeijs' in Nederland: met de voltooiing van de Afsluitdijk in 1932 was het Zuiderzeeijs definitief verleden tijd. Voor schaatsen op zeeijs rest dus alleen onze Waddenzee. Maar door de sterke stromingen lijkt een bevroren Waddenzee meer op een poollandschap dan op een ijsvlakte.

Toch is er sinds 1932 tenminste één schaatser geweest die een deel van de Waddenzee op gladde ijzers heeft bedwongen. De 27-jarige chauffeur G.

Portret van Pieter Coopmans uit Bolsward, door Anonymus. Krijttekening. Collectie Fries Scheepvaart Museum.

Stem uit Harlingen, zo meldde de *Delftsche Courant* van zaterdag 13 januari 1940, 'bond gisterochtend om zeven uur de schaatsen in de haven van zijn woonplaats onder en reed over het ijs van de Waddenzee en het IJsselmeer naar Schellingwoude. Om kwart voor één des middags had de waaghals zijn rit van ruim 120 km. volbracht. De heer Stem had een paar reserve-schaatsen aan een riem om zijn middel. Van Harlingen af, aldus vertelde hij aan de Telefoon, heb ik aanvankelijk den wal in zicht gehouden. Het ijs op de Waddenzee was slecht berijdbaar. Door de bevroren sneeuwhoopen kon je hier geen gang zetten. Ook was het ijs aan het kruien geweest en dus ruw.'

Uit de ervaringen van deze voor zover bekend allerlaatste Nederlandse zeeijsschaatser mogen we rustig concluderen dat het 'Wonder op Zee' bij Oude Bildtzijsl, waar in 1838 een kortebaanwedstrijd op Waddenijis werd gehouden, vermoedelijk nooit meer een vervolg zal krijgen. Nederland is geen zeeijsschaatsland meer.

⁶ Zie ook www.langsdeluts.nl, en: Keuvelaar, Jan. 'Bolswards Historie viert diamanten jubileum.' *Magazine Bolswards Historie* 2, nr. 1 (april 2012): 4-5.

⁷ Over Enkhuizen schrijft *De Oprechte Haerlemse Courant* (22 januari 1763): 'Het krielt van Vriesen in deze stad; zynde waardig te zien, de honderden van Menschen, die dagelyks over de Zuyder-Zee passeren.'

Eenmaal in de zeven jaar vindt het 'Koningschieten' plaats. De broeder die de 'Joris' schiet wordt voor een periode van zeven jaar *Koning*.

DE BROEDERSCHAP OF GILDE VAN SINT JORIS

Jan Rijpstra

Verscholen tussen de oude 'geleide' lindebomen, op een plek in het historische centrum van Noordwijk-Binnen ligt de Schuttershof, ook het Doelenterrein genoemd, van de ruim vijf eeuwen oude Broederschap of Gilde van Sint Joris.¹ De Schuttershof, inclusief alle bomen, de schietpaal en het gildehuis zijn als rijksmonument aangemerkt. In 2015 bracht een aantal deelnemers aan een bijeenkomst van Stichting De Sportwereld een bezoek aan deze historische plek. Broeder Dingeman Kleyn hield een van zijn fameuze inleidingen. Ter gelegenheid van het 525-jarig bestaan van het Gilde in 2002, heeft hij uitgebreid onderzoek gedaan naar de oorsprong en historie van het Noordwijkse Gilde en heeft dit in een prachtig boek vastgelegd: *Het Gilde, levend monument*. In dit artikel heb ik, met zijn toestemming, van zijn teksten en fotomateriaal gebruikgemaakt.²

De oorsprong van het Gilde van Sint Joris voert ons terug tot de veertiende eeuw, maar op grond van het nog aanwezige originele charter – de acte – wordt 24 juni 1477 tot op de dag van vandaag als stichtingsdatum beschouwd en in ere gehouden.

Het gilde heeft een wezenlijke invloed gehad op de ontwikkeling van 'De Heerlijkheid Noorlich' tot de

huidige plaats Noordwijk. Illustere mannen – het woord illuster is hier zeker van toepassing en vrouwen werden niet toegelaten – troffen elkaar in de Schuttershof, bespraken de zaken en regelden onderhands hun transacties. Een *old boys network*, waar een zorgvuldige selectie en coöptatie plaatsvond en tot op heden ten dage plaatsvindt. Deze mannen vermaakten zich met biljarten en kegelen, met name in de winterperiode, en in de zomerperiode met het beoefenen van de boogsport: het schieten naar de gaay (vogel) of op het wit van het doel (waarvan de naam De Doelen is afgeleid).

Naast het vermaak zat men vooral in de Doelenzaal, waar werd gegeten en vooral de nodige drank vloeiende, onder de aanblik van de blazoenen van de oude Noordwijkse Rederijkerskamer en het gilde. Daar bespraken de heren de strategie voor de ontwikkeling van Noordwijk en hun eigen, financiële, ontwikkeling – mannen met invloed, ervaring en gezag.

In 1477 was er sprake van een religieuze functie van het gilde, ter ere van God en voor de zaligheid der zielen. In de stichtingsacte werden de plichten beschreven, zoals het betalen voor het levensonder-

Voetboog met pijl ('bout'). Afbeelding uit *Het Gilde, levend monument* (2004).

1 Sint Joris was een martelaar uit het Midden-Oosten, die in 494 door Paus Gelasius I heilig werd verklaard. In de tijd van de kruistochten werd hij de beschermheilige van de strijders en sinds de dertiende eeuw wordt aan hem het verslaan van de draak (staand voor 'het heidendom') toegewezen. In Nederland werd hij de patroon van vooraanstaande schuttersgilden in Amsterdam, Leiden en Den Haag. Sint Joris is de patroon van Engeland en van de scouting, en de beschermheilige van het Wapen der Cavalerie van het Nederlandse leger.

2 Kleyn, Dingeman. *Het Gilde, levend monument. De kroniek van de Broederschap of Gilde van Sint Joris te Noordwijk en een rondgang door de Doelen met de beschrijving van de blazoenen, vaandels, het armamentarium en de diverse unica*. Noordwijk: Stichting Gilde van Sint Joris, 2004.

Bovenop de 26 meter hoge paal: de *gaay* op een nest met eieren. Bron: Broederschap of Gilde van Sint Joris.

houd van de kapelaan die zorg droeg voor onder meer de ommegangen of de processies.

De Reformatie in 1522 zorgde voor een felle strijd van de broederschappen tegen de kerkelijke overheden, maar ondanks deze reformatie bleef de Noordwijkse broederschap bestaan. Men moderniseerde de broederschap en het werd ontdaan van de bindingen met de kerk. Vandaag de dag is de belangrijkste opdracht van de broederschap om de tradities te bewaren, de bezittingen in stand te houden en de relaties met de aangesloten broeders te verstevigen en te behouden.

Het gilde

In de volledige naam van het Broederschap of Gilde van St. Joris komt het woord *gilde* voor. Het woord *gilde* is gerelateerd aan het oudgermaanse werkwoord *geldan*, dat 'offeren', 'bijdragen' betekent, speciaal tot de gemeenschappelijke maaltijden waar het verenigingsleven en de onderlinge verbondenheid van de gildebroeders hoogtij viert. Het gilde komt al voor bij de Romeinse geschiedschrijver Tacitus (56-120), maar in de Karolingische periode zien we het gilde sterk opkomen en vanaf die tijd ontwikkelt het zich richting het vertegenwoordigen

van ambachten, kunsten en weerbaarheden.

De schuttersgilden, de voorlopers van de latere milities, zien we vooral in West-Europa, waarbij het Koninklijke en Prinselijk Hoofdgilde Sint Joris Stalen Boog uit Brugge al in 1321 bestond. Van oorsprong was het schuttersgilde bedoeld om de zwakkeren in de samenleving te beschermen, in broederschap, trouw en dienstbaarheid vanuit het diepe christelijke besef dat men zijn broeders hoeder is.

Het Noordwijkse schuttersgilde

Het Noordwijkse gilde volgde deze opvatting en de sociale, kerkelijke en schutterij-componenten werden uitvoerig in de acte van 1477 vermeld. Het omgaan met wapens leidde ertoe dat men ondersteuning bood aan de handhaving en de verdediging van het territorium van het Ambacht Noordwijk. De Heren van Noirtich, en via hen de graven van Holland, maakten hier dankbaar gebruik van.

De wapens bestonden in het begin uit kruisbogen en later uit voetbogen. De kruisbogen werden gerekend tot de 'lichte' wapens en werden op de vlakke horizontale schietbanen gebruikt. De voetbogen vielen onder de middelzware wapens. Met de komst van de vuurwapens verloren de boogwapens hun

effectiviteit en bekwaamde men zich in het schieten met de voetboog.

Over de naam van het Noordwijkse schuttersgilde nog het volgende. Aangenomen kan worden dat de schuttersgilden zijn voortgekomen uit religieus getinte broederschappen, temeer omdat vergelijkbare doelstellingen werden nagestreefd. Sinds de veertiende eeuw veranderden de religieuze broederschappen of gilden in schuttersgilden. Hierbij speelde naast waarschijnlijk een financiële noodzaak ook het vermaak een rol. Vooral in kleine leefgemeenschappen werden broederschap en gilde vrijwel synoniem aan elkaar. In Noordwijk betekende dat dat de *Broederschap van Sint Joris* en het *Gilde van Sint Joris* identieke begrippen zijn en zo ontstond de naamstelling Broederschap of Gilde van Sint Joris.

De doel

De doel geeft het object aan dat tijdens de schietoefeningen moet worden getroffen. K. van Alkemade beschrijft het in zijn *Annotaties bij het Noordwijkse Schuttershof en Doel-Broederschap* uit 1680 als volgt (originele spelling): 'Het woord doel schijnt zijn oorsprong genomen te hebben van het principaalste subject en reden tot welker einde dese plaatsen zig bequaam gemaakt, te weten niet alleen om de Schutter met haar geweer wel en ordentelijk te leeren omgaan, maar ook doel te schieten, dat is eenig ding datmen beoogt en daar na mikt of doelt, net en regt te leren treffen, gelijkmen het oogmerk daarmen na schiet ook de naam geeft van doelwit of doelen.'

Alle broeders lopen in een vastgestelde optocht de 'ommegang' in de hof.

In Noordwijk wordt op twee doelen geschoten. Voor het schieten met de voetboog staat een veelkleurige vogel – de *gaay* – op een 26 meter hoge paal op een nest met eieren. Alle onderdelen (vleugels, staart, kop, en bij sommige wedstrijden ook de romp, nest, acht eieren) kunnen worden afgeschoten en leveren bij wedstrijden prijzen op. In plaats van de gaay kan ook een ronde schijf, de *wip*, als doel worden opgesteld. Bij het schieten met de kruisboog wordt op een vlakke baan op een grote ronde schijf – een *wit* of *doel* genaamd – geschoten. De afstand tot de schijf bedraagt ongeveer 26 meter.

Sint Joris Vaandel, 1856. Afbeelding uit *Het Gilde, levend monument* (2004).

Het Zomer- of Zilver schieten en het Koningschieten

Rond de zomerwende op 21 juni wordt op een zaterdagmiddag om de *zilverprijzen van de Koning* geschoten. Dit vindt plaats volgens een vast protocol. Nadat om half drie de loting voor de schietvolgorde is vastgesteld, lopen alle broeders in een vastgestelde optocht de 'ommegang' in de hof. Daarna beginnen de wedstrijden. Voor elk onderdeel dat wordt afgeschoten is er een zilveren prijs. Degene die aan het eind van de schietgangen het meeste aantal keren de losse romp van de vogel heeft afgeschoten, krijgt een zilveren 'Joris'.

Eenmaal in de zeven jaar vindt het 'Koningschieten' plaats. De broeder die de 'Joris' schiet wordt voor een periode van zeven jaar *Koning*. Naast de Joris krijgt de Koning een zilveren halsband of halsketting met een zilveren gaay. De Joris en de gaay blijven zijn eigendom.

Het publiek is tijdens deze wedstrijden welkom om op gepaste afstand achter de schuttersweide van 72 x 25 meter, de verrichtingen te volgen.

Met recht kan worden gesteld dat het Gilde in Noordwijk een levend monument is. De rijke geschiedenis, met vooral ook het grote aantal goed geconserveerde geschriften, vaandels, vlaggen, relikwieën en prijzen, bewijzen waarom we zuinig moeten zijn op ons historisch erfgoed. Dat de Broederschap of het Gilde van Sint Joris te Noordwijk nog steeds zo actief is en de geschiedenis koestert, is ook te danken aan de broeders zelf. Ze bereiden zich voor op het 540-jarig bestaan in 2017.³

³ www.sintjoris.net

Boekbespreking

Pater, Ben de, en Tom Sintobin (red.). *Koninginnen aan de Noordzee. Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900*. Hilversum: Verloren, 2013.

ZIEN EN GEZIEN WORDEN: VERMAAK AAN DE KUST

Wilfred van Buuren

Het is rustig aan de Noordzeekust rond 1800. Een eeuw later is dat volstrekt anders. (Tien)duizenden badgasten gaan dan met koetsjes in zee of flaneren over de boulevard. Zien en gezien worden, daar draait het om aan zee. Oostende en Scheveningen ontwikkelen zich in de negentiende eeuw tot mondaine oorden van vermaak. De bundel *Koninginnen aan de Noordzee* belicht de opkomst van de badcultuur in deze twee plaatsen rond 1900 vanuit verschillende invalshoeken: architectuur en stedenbouw, schilderkunst en fotografie, mode en marketing. Met veel aandacht voor het dagelijks leven en de bezigheden van de toeristen. Sportieve activiteiten aan zee worden maar mondjesmaat behandeld. Dat is jammer en niet terecht.

In Europa waren de zee en de kust lange tijd plekken waar de meeste mensen niets te zoeken hadden. Vissers, die werkten er, maar een verstandig mens ging niet naar de kust of de zee. Zeeën en ook bergen werden gezien als wilde, angstaanjagende plekken. Met de opkomst van de Romantiek verandert het perspectief op mens en natuur: in plaats van geordende en overzichtelijke landschappen komen juist ruige, ongetemde landschappen in zwang. Vanaf omstreeks 1750 ontstaat er in de woorden van de Franse historicus Alain Corbin langzamerhand een 'collectief verlangen naar de kust'. De Noordzee – en trouwens ook de Alpen – worden een geliefd reisdoel om aan de geordende maatschappij te ontsnappen.

Er is nog een reden waarom een bezoek aan zee aan populariteit wint: het idee dat het drinken van zeewater goed is voor de gezondheid. En drinken van zeewater leidt weer tot baden in de zee. Gedurende de negentiende eeuw ontwikkelen de kust- en berggebieden in Noordwest-Europa zich tot plaatsen van recuperatie en recreatie. Aanvankelijk vooral voor de elite die zich een (hotel)vakantie kan veroor-

loven, vervolgens ook voor de middenklasse en uiteindelijk in de twintigste eeuw voor alle lagen van de bevolking.

Foto's aan zee

Oostende was oorspronkelijk een vissersplaats en zeehandelhaven, die bovendien als militair bastion werd gebruikt. In de loop van de negentiende eeuw ontwikkelt Oostende zich tot één van de belangrijkste badplaatsen van Europa, met grote aantrekkingskracht op de haute bourgeoisie van Brussel, maar ook

Reclameaffiche voor Oostende, getekend door F. Tamagno en gedrukt door Aff. Camis (Parijs), 1894, 188 x 122 cm. Afbeelding uit *Koninginnen aan de Noordzee* (met als bron: Beeldbank Oostende).

Ansichtkaart van Scheveningen met strandgezichten, boulevard, pier, vuurtoren en hotels, circa 1905. Afbeelding uit *Koninginnen aan de Noordzee* (met als bron: Collectie Haags Gemeentearchief).

op een internationaal en adellijk publiek. Oostende wordt liefkozend 'la reine des plages' genoemd. De zomerse aanwezigheid van de Belgische Koninklijke Familie geeft extra cachet aan de badplaats. Koning Leopold II initieerde bovendien verschillende stedenbouwkundige projecten.

Scheveningen was de primus inter pares onder de Nederlandse badplaatsen, maar had minder aanzien dan Oostende. De ontwikkeling van Scheveningen van vissersdorp tot toeristenbestemming krijgt een forse impuls in de jaren 1880 als spoorwegverbindingen met het achterland (Duitsland) tot stand komen. In Scheveningen komen dan veel Duitse toeristen, in Oostende meer Engelse. Scheveningen geldt als duur: een gebakje kost er rond 1900 tien cent, dubbel zo duur als in de rest van Nederland. Beeldbepalend voor Scheveningen zijn het Kurhaus (1885) en de Scheveningse Pier (1901).

Veel toeristen willen graag een aandenken aan hun verblijf aan zee. Dat kan vanaf 1860 via een foto. Hoe dat in zijn werk ging, beschrijft Annelies Couserier in één van de aardigste bijdragen aan deze bundel. In 'Souvenir d'Ostende. Van studioportret naar vakantie-album' laat zij de evolutie zien van vakantie fotografie in Oostende van seriële, geposeerde foto's tot levendige snapshots.

De rijkere burgerij in Oostende raakt vanaf 1860 in de ban van de portretfotografie. Studio's van professionele fotografen doen goede zaken. 'Een bezoek aan de fotostudio hoorde net zozeer bij vakantie als het baden, een wandeling op de dijk, een strandritje per ezel of een bal in het Kursaal.'

De toenemende vraag leidt tot commercialisering en standaardisering. De fotograaf gebruikt steeds dezelfde decors en composities: weer iemand met een badkar op de foto.

Dankzij technische vernieuwingen, zoals draagbare camera's, betere lenzen en dergelijke, verandert de

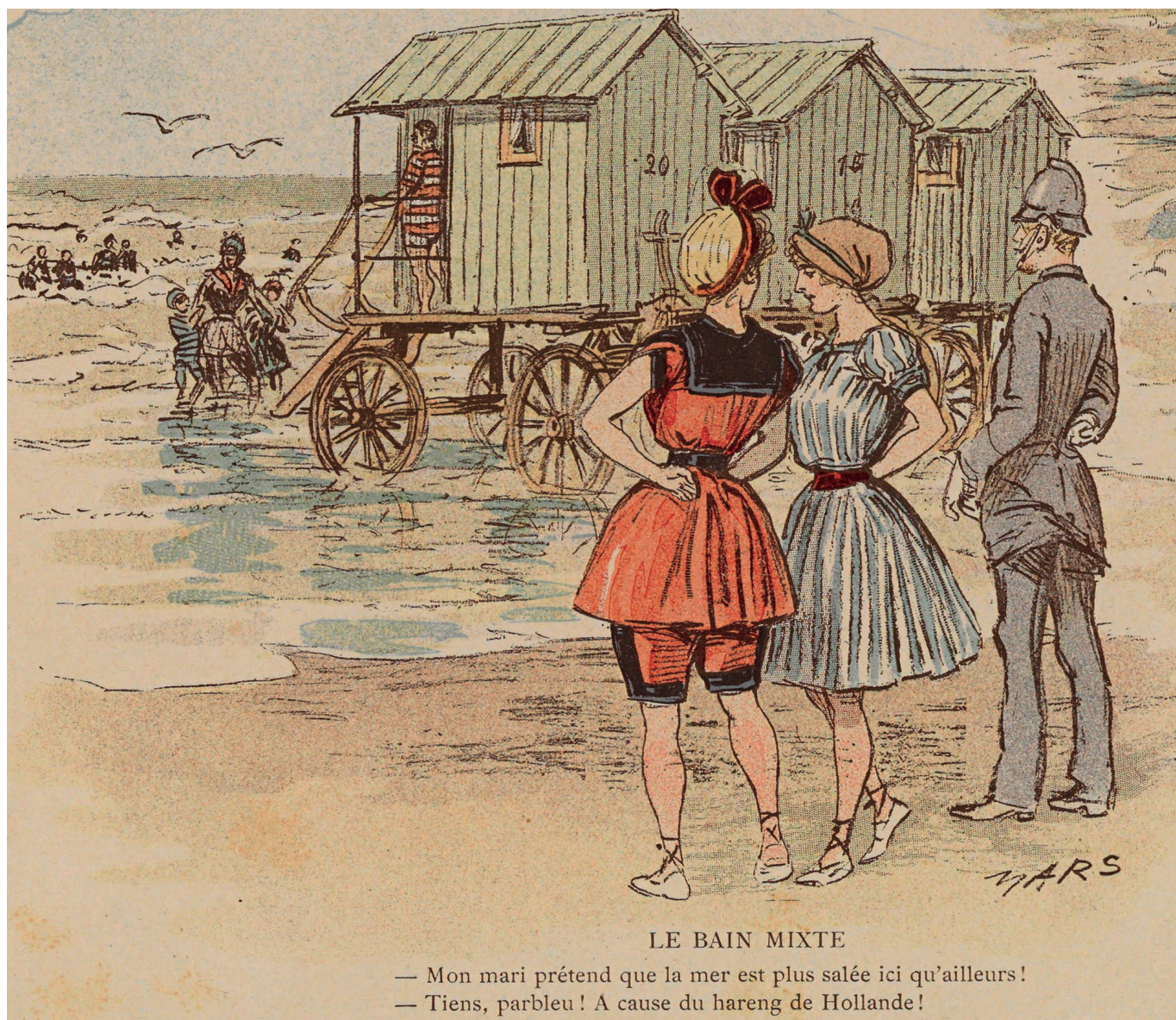
fotografie aan het eind van de eeuw aanzienlijk. Baanbrekend was de Pocket Kodakcamera in 1895, die nog betaalbaar was ook. Dankzij die handcamera wordt fotografie een populair tijdverdrijf voor de middenklasse en verandert ook de fotografie ingrijpend. Zijn de studioportretten vaak eentonig en inwisselbaar, met de nieuwe handcamera kan iedere amateur-fotograaf voortaan zijn eigen vakantieverhaal maken.

Sport in de vermaaksindustrie

Al die toeristen moesten ook iets te doen hebben. Almaar baden verveelt op den duur. Behalve badinstallaties komen er daarom wandelpromenades, casino's, luxueuze winkels en restaurants, concerten, maar ook schaaktoernooien en races met windhonden. Sport wordt een onderdeel van de vermaaksindustrie. Oostende is rechtstreeks verbonden met Dover en vanuit Engeland steekt de sport gemakkelijk over. De vakantieganger kan zelf meedoen, met tennis, fietsen, wandelen, autorijden en zeezeilen. In 1893 wordt bijvoorbeeld de exclusieve lawntennisclub Leopold opgericht en veel leden van de adel worden lid, ook vrouwen. In modebladen wordt vervolgens uitvoerig gedebatteerd over de juiste lengte van de tennisrok. Belangrijke evenementen op de kalender van de high society zijn de paardenkoersen op de imposante Wellingtonrenbaan (van 1883), de zeilregatta Oostende-Dover, en de toernooien in polo, golf, kleiduivenschietsen en tennis.

De Grote Prijs van Oostende bij het paardenrennen, midden augustus, is een hoogtepunt van het seizoen. 'De paardenrennen! Het is een voorwendsel voor mooie toiletten! Het was onmogelijk om me op de sportieve activiteiten te concentreren', bekent een bezoekerster in 1903. Gezien en gezien worden, ook hier. De Wellington-renbaan wordt regelmatig bezocht door Koning Leopold II, soms vergezeld van andere royalty zoals de Sjah van Perzië. Deze renbaan groeit uit tot één van de belangrijkste van het mondaine Europa in het interbellum. Tegenwoordig is het hippodroom van Wellington een monument. Er wordt nog steeds gekoerst, maar het is ook een locatie voor popconcerten.

Scheveningen is Oostendes Hollandse zus. Een absoluut hoogtepunt in haar sportgeschiedenis is de organisatie van de 'Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling', van 24 juni tot en met 2 oktober 1892, waarover in de bundel geen woord geschreven staat. Er zijn demonstraties en wedstrijden in 43 onderdelen en 15 takken van sport, zoals paardensport, kolven en kegelen. Deze tentoonstelling trekt honderdduizenden bezoekers. In 1923 doet

LE BAIN MIXTE

— Mon mari prétend que la mer est plus salée ici qu'ailleurs!
 — Tiens, parbleu! A cause du hareng de Hollande!

Le bain mixte. 'Mon mari prétend que la mer est plus salée ici qu'ailleurs!' 'Tiens, parbleu! A cause du hareng de Hollande!' Afbeelding uit *Koninginnen aan de Noordzee* (met als bron: Schéveningue par Mars (1904), collectie Koninklijke Bibliotheek).

Scheveningen het nog eens over met een tentoonstelling in het Kurhaus over sport en toerisme. Er zijn auto- en motorraces, een zeezeilwedstrijd, een wielervedstrijd in de duinen en een internationaal schaaktoernooi. Max Euwe wint een toernooi, dat nog steeds bekendheid geniet vanwege zijn variant van de Siciliaanse verdediging. De Scheveningse wielervedstrijd is vermaard als de thuisbaan van sprintkanon Piet Moeskops uit Loosduinen. En het oudste tennispark van Nederland, de Bataaf, ligt op de grens van Den Haag en Scheveningen. Het dateert van de jaren tachtig van de negentiende eeuw.

Koninginnen aan de Noordzee is een wat brave, maar zeer leeswaardige verzameling artikelen over de badcultuur met de nadruk op de periode rond 1900. Fraai verzorgd met veel mooie illustraties (ruim 30 pagina's kleurkatern). Sport wordt wel genoemd, maar komt er bekaaid vanaf. Jammer, de geschiedenis van sport aan zee is interessant genoeg.

Bronnen

Bollerman, Theo. *Sportstad Den Haag al eeuwen onverslaanbaar*. Z.p.: Nederlandse Sportboeken Club, 2015.

Breuker, Pieter. 'Sport aan zet. De "Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling" te Scheveningen (1892)'. *De SPORTWERELD*, nr. 57-58 (najaar 2010): 35-55.

Corbin, Alain. *Het verlangen naar de kust*. Nijmegen: SUN, 1989. Oorspronkelijk: *L'Occident et le désir du rivage (1750-1840)*. Parijs: Aubier, 1988.

Verbaan, Danny. *Zweten aan zee. De geschiedenis van de sport in Scheveningen*. Rijswijk: Uitgeverij Elmar, 1999.

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Wellingtonrenbaan>
<http://www.endgame.nl/seaside.htm>

Zie ook het artikel 'Sportfotograaf in Oostende' op pagina 46-48 van deze editie.

Het publiek verdrong zich om een glimp op te vangen van de schaatsenrijdende Wilhelmina, 'die als een vogel op zijne wieken over de spiegelgladde baan vliegt'.

DRIEBEENLOPEN EN TURFRAPEN IN NOORDWIJK

Jan Luitzen

Het Frederiksplein te Amsterdam tijdens de intocht van koningin Wilhelmina op 5 september 1898, door Otto Eerelman. Olieverf op doek, 139 x 195 cm, geschilderd tussen 1898 en 1900. Koningin Wilhelmina zit met Emma in een rijtuig, de crème calèche, getrokken door acht paarden. Voor en achter de koets een escorte van ruiters. Rechts een overdekte stand voor genodigde gasten. De stoet rijdt de Utrechtsestraat in, op de achtergrond het Paleis voor Volksvlijt. Collectie Rijksmuseum in Amsterdam.

In een officiële proclamatie ter gelegenheid van haar troonsbestijging schreef de achttien jaar geworden 'Wij Wilhelmina', Koningin der Nederlanden, op 31 augustus 1898 dat zij de regering van Nederland aanvaardde. Ze had woorden van warme dankbaarheid over voor haar onderdanen, die haar vanaf haar vroegste jeugd met liefde en de 'treffendste blijken van gehechtheid' hadden omgeven.

Dat leken profetische woorden, want de officiële inhuldiging van de jonge koningin was het startsein voor een grootse landelijke viering, met onder meer twee sportmanifestaties, en met talloze lokale feesthappenings, waarbij de volksspelen doorgaans een hoogtepunt waren.

In de Noordwijkse duinen stond onder meer mastklimmen en boegsprietlopen op het programma. Vrouwen en meisjes mochten garenwinden en boezelaarstrikken.

Vónd de overgrootmoeder van onze koning Willem-Alexander het wat: sport en spel?

Tijdens hun regeerperiodes hadden de koningen Willem I, II en III, de voorgangers van Wilhelmina, zich met regelmaat laten zien bij het handboogschieten, paardenrennen, zeilen en roeien.¹ Na de dood van Willem III in november 1890 was zijn dochter en troonopvolgster Wilhelmina nog een tienjarig meisje, zodat haar moeder Emma tot regentes werd benoemd en de regeringstaken waarnam, na daartoe op 8 december 1890 officieel te zijn beëdigd. 'Zo had Nederland van 1890 tot en met 1898 twee vorstinnen, die vaak gezamenlijk een bezoek brachten aan nationale gebeurtenissen. Hierbij zaten de nodige sportevenementen, zoals de Internationale Sporttentoonstelling in Scheveningen in de zomer van 1892. Emma verbond zich als beschermvrouw aan deze expositie, waar ons land voor de eerste keer op grote schaal kennismakte met sport.'² Samen met haar moeder bezichtigde ze onder meer de afdelingen bergsport, watersport en ijsport. Ook werden 'de koninginnen' langs de koets en zadels van wijlen Koning Willem III geleid en langs 'de voorstelling van de oestercultuur en de aquaria', waarna ze via de afdeling 'visscherij van Scheveningen' naar de salon terugkeerden om 'eenige rust te nemen'.³

Al vanaf 1885 was Wilhelmina gewend aan nationale feestdagen met sportieve activiteiten, waaraan

Tonnetje kruien' tijdens Koninginnedag 1897. Bron: *Rotterdamsch nieuwsblad* (1 september 1897): 5.

haar naam verbonden was.⁴ Op 31 augustus van dat jaar – Wilhelmina's verjaardag – ontstond de 'Prinsessedag'. Op deze informele nationale feestdag werden overal in het land festiviteiten georganiseerd, met name voor en door kinderen, zoals bijvoorbeeld vliegerwedstrijden, gymnastische oefeningen en parades van schietverenigingen.

Maar ook de meer serieuze volwassenensport kwam hier en daar aan bod. In Utrecht werden op die dag in 1885 en 1886 wielervedstrijden georganiseerd door de nog jonge A.N.W.B. in samenwerking met de plaatselijke wielersclub 'Seniores'. Op een geïmproviseerde baan op het Vreeburg sleepten toppers als Pim Kiderlen en de Belg Emile de Beukelaer overwinningen weg.

Iets dergelijks vond plaats in Amsterdam in 1888, met een grote manifestatie op het sportterrein op het Museumterrein. Daarbij stonden 'volksspelen' als ringsteken, zaklopen en 'de kamp op de boegspriet' op het programma, maar voor de liefhebbers onder de bevolking ook het wat serieuze werk als hardlopen, hindernislopen, worstelen en steenwerpen, en... échte baanwielervedstrijden en roeiwedstrijden. Vanaf 1890 werd deze Prinsessedag hernoemd tot Koninginnedag.

Schaatsliefde

Wilhelmina ontplooidde zelf al vanaf haar vroegste

1 Rijpstra, Jan, en Jurryt van de Vooren (red.). *Sportalbum 1898*. Nieuwegein: Arko Sports Media, 2014, 3.

2 <http://www.sportgeschiedenis.nl/2013/02/06/koningin-wilhelmina-en-de-internationale-sporttentoonstelling-van-1892.aspx>.

3 *Algemeen Handelsblad* (30 juli 1892): 2.

4 In datzelfde jaar 1885 werd in Enschede op 22 maart de voetbalclub Prinses Wilhelmina opgericht, vermoedelijk de eerste sportvereniging die naar haar vernoemd is.

Op 5 februari 1895 liet de burgemeester van Leidschendam de hele schaatsroute tot aan Voorburg schoonvegen en prepareren. 'De volgende dag kwam Koningin Emma met haar 14-jarige dochter naar het ijs. Wilhelmina schaatste met een hofdame over het ijs, terwijl iemand met een lange schaatsstok voorop schaatste. Zo werd de dikte van het ijs nog eens extra gecontroleerd.' Regentes Emma keek – schaatsloos – toe, met een adjudant achter haar als back-up tegen het uitglijden. Bron: www.deoranj.es.nl en kanaalridder.blogspot.nl.

jeugd sportieve activiteiten, daarin gesteund door haar moeder. Uiteraard had Wilhelmina als onderdeel van de hofetiquette verplichte dansles – van haar elfde tot haar zestiende jaar – maar in het portret van haar in *Officieel gedenkboek* (1898) wordt gesuggereerd dat ze voor sportief vermaak echt de tijd nam en er plezier in had. Als de koninklijke familie de zomer op Paleis Het Loo doorbracht, vond er 'menigmaal eene roeipartij op de vijvers plaats, afgewisseld door andere uitspanningen'.⁵

Koning Willem III was nog uit de tijd dat het voor jonge meisjes onbetamelijk werd geacht schaatsenrijden te beoefenen.

Wilhelmina was vooral een fervent paardrijster. Vanaf haar zevende bereed ze pony's, op haar negende stapte ze op een 'vurige Engelsche schimmel' en ze was nog maar elf toen ze in amazonezit

plaatsnam op Woyko, een elegante ruin die het product was van een Hongaarse merrie en een Arabische hengst. Te paard maakte zij ter ontspanning lange ritten, waarbij ze graag over hindernissen mocht springen. En gezeten op haar lievelingspaard Woyko nam Wilhelmina vele parades af. Zo inspecteerde ze in augustus 1897 op de heide bij Nunspeet tijdens een militaire revue de cavalerie en rijdende artillerie die voor haar defileerden.⁶

Ook voor het zich bekwamen in een nieuwe sport stond ze open. In haar autobiografie *Eenzaam maar niet alleen* noteerde 'Wilhelmina prinses der Nederlanden' dat na het afsluiten van de studie van haar dochter Juliana de koninklijke familie op 31 januari 1930 op wintersport ging naar Oberstdorf – een bekend wintersportoord in Beieren – 'in gezelschap van jongeren, die reeds konden skiën of dit wensten te leren'. Wilhelmina aarzelde niet zelf mee te doen: 'Na onze eerste kennismaking met de latjes hebben wij tot het huwelijk van Juliana geen winter verzuimd ze onder te doen.'⁷ Aangezien Juliana op 7 januari 1937 trouwde, heeft Wilhelmina dus in ieder geval zeven of acht winters intensief geskied.

⁵ *Officieel gedenkboek van de feestelijke ontvangst en de inhuldiging van hare majesteit Koningin Wilhelmina Helena Pauline Maria binnen Amsterdam in 1898*. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf, 1898, 30.

⁶ *Officieel gedenkboek*, 28-30.

⁷ Wilhelmina prinses der Nederlanden. *Eenzaam maar niet alleen*. Amsterdam: W. ten Have, 1959, 241-242. Het boek is digitaal beschikbaar op www.dbnl.org.

Schaatsenrijden werd een van haar ‘welkomste en prettigste vermaken’. In de winter stond ze op de ijzers op de brede gracht bij Huis ten Bosch in Den Haag. Het publiek verdrong zich dan op de Bezuidenhoutseweg om een glimp op te vangen van de schaatsenrijdende vorstin, die ‘als een vogel op zijne wieken over de spiegelgladde baan vliegt. Even vlug, even licht, even vroolijk. Nu eens alleen over de baan zwierende, dan weer met dames of heeren der hofhouding, of wel H.M. de Koningin-Regentes, in eene slede gezeten, voortduwende.’⁸

Van enige episch-royale verdichting zal hier wel sprake zijn, maar een feit blijft dat prinses Wilhelmina net als de meeste andere Nederlandse kinderen nog maar zes jaar oud was toen ze in januari 1887 haar eerste schaatslessen kreeg, zo blijkt uit diverse krantenberichten uit die tijd: ‘De kleine prinses Wilhelmina heeft aan Z.M. den Koning den wensch kenbaar gemaakt om het schaatsenrijden te leeren. In dien wensch heeft Z.M. toegestemd. De eerste oefeningen zullen plaats hebben binnen een besloten terrein.’⁹

Wilhelmina’s eigen herinneringen zijn deels anders, want in *Eenzaam maar niet alleen* stelt ze dat het leren schaatsen nog wel wat voeten in de aarde had. Haar vader, koning Willem III, was nog uit de tijd dat ‘het voor jonge meisjes onbetamelijk werd geacht deze sport te beoefenen, en bepaald hiertegen gekant’. Volgens Wilhelmina zorgde haar moeder ervoor dat haar dochter ongemerkt – dus kennelijk zonder toestemming van ‘Z.M. den Koning’ – les kreeg: ‘Wat herinner ik mij nog duidelijk die eerste keer op het kleine vijvertje in de bloementuin, hoe ik daar stuurloos bengelde aan de handen van een adjudant van vader en daarna achter een slee de grote vijver op ging. Spoedig vond ik schaatsenrijden heerlijk.’¹⁰

Zolang ze kon, bleef Wilhelmina de schaatsen onderbinden. Prachtig is de foto uit januari 1917 waarop Wilhelmina samen met haar zevenjarige dochter Juliana en een hofdame aan het schaatsen is op de Haagse ijsbaan – gezamenlijk een stok vasthoudend, aangezien Juliana nogal onwennig en wankel was.¹¹ Dat samen schaatsen deden ze vaker, op verschillende ijslocaties in Nederland. ‘Eén winter togen wij zelfs naar Friesland om daar aan het ijsvermaak deel te nemen. Ik herinner me, dat we toen na afloop van de pret op het ijs op een houten

vloer de Skotse trije zagen dansen – een mooi oud-Fries gebruik.’¹²

Sportalbum en betooging

Het officiële programma van de inhuldiging van de jonge koningin Wilhelmina begon op 5 september 1898 in het rijk versierde Amsterdam met het uitreiken aan alle scholieren van een feestgave die uit twee voorwerpen bestond: een verzilverde gedenkpenning en een aardewerk bordje, vervaardigd in een oplage van 78.000 exemplaren.

Na haar glorieuze intocht (van het station Weesperpoort via onder meer het Frederiksplein en de Herengracht naar de Dam) bleef de koningin vijf dagen in Amsterdam. Talloze voordrachten, optochten, bloemencorso’s, gondelvaarten, presentaties, zang- en muziekkuitvoeringen, plantingen van Wilhelminabomen en vuurwerkshows vonden plaats, onder meer op het feestterrein dat ingericht was achter het Rijksmuseum. Daar werden op 7 september een duivenwedvlucht gehouden, de finales van de ‘volkswedstrijden’ (onder meer hardlopen, hoogspringen, verspringen, mastklimmen, enteren, wagenkruien en tonkruien)¹³, en turners van het Nederlands Gymnastiek Verbond demonstreerden een gemeenschappelijke staafoefening, ‘waarvoor de gymnasten zich over een groote uitgestrektheid van het middenterrein verspreidden’, met als ‘algemeene leider’ de gymnastiekdocent en schrijver S. van Aken uit Rotterdam.¹⁴ In het in 2014 (her)uitgegeven

Het speciaal aangelegde feestterrein achter het Rijksmuseum in Amsterdam – in hoefijzervorm, met een open zijde aan de Paulus Potterstraat. De demonstratieplaats was voorzien van een reeks zitplaatsen en in het midden verhief zich de koninklijke tribune. De turners die de staafoefeningen uitvoerden, waren gekleed in wit galatene. S. van Aken, algemeen leider van de turndemonstratie, was een voorstander van dit soort uniforme kleding. Bron: *Officieel gedenkboek*, 356.

⁸ *Officieel gedenkboek*, 30.

⁹ *De Tijd. Godsdiensig-staatkundig dagblad* (19 januari 1887): 2. Zie bijvoorbeeld ook: *Leeuwarder Courant* (19 januari 1887): 2 en *Tilburgsche Courant* (20 januari 1887): 3.

¹⁰ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, 55.

¹¹ *Bataviaasch Nieuwsblad* (6 januari 1937): 17.

¹² Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, 55. De ‘skotse trije’ is een oude Friese volksdans.

¹³ Zie voor meer info ook: Breuker, Pieter. ‘Sport aan zet. De “Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling” te Scheveningen (1892).’ *De SPORTWERELD*, nr. 57-58 (najaar 2010): 35-55.

¹⁴ *Officieel gedenkboek*, 357.

Sportalbum 1898 schreven inleiders Jan Rijpstra en Jurryt van de Vooren dat sportpionier Pim Mulier, als initiatiefnemer, namens de georganiseerde sport het sportalbum aan de vorstin had aangeboden: 'Met het comité dat de aanbieding voor zijn rekening nam, had hij in een lange rij gestaan om uiteindelijk het album te mogen overhandigen.'¹⁵

Op 9 september toog de koningin naar Den Haag, om via Rijswijk, Voorburg en Scheveningen op 22 september te eindigen bij de 'Sportbetooging' op het paardenrenterrein van het landgoed Clingendael. Deze hulde van de toenmalige sportwereld aan Hare Majesteit speelde zich af 'op het mooie door bosch en duinen begrensde terrein', met toeschouwers op de tribunes, zelfs 'op de duinenrij'.¹⁶ Het sportdefilé op dit terrein ter harer ere van ongeveer 2000 deelnemers van 175 verenigingen was in afdelingen opgesplitst: jacht en paardrijden, ijssport, watersport, zeilen en roeien, kegelen, schermen, wielrijden, boksen, kaatsen, kolven, atletiek, cricket en voetbal en schieten.

Hare Majesteit Wilhelmina benadrukte nog eens 'belang te stellen in sport'.

Naast en na de optocht vonden er nog korte demonstraties/wedstrijden plaats van onder meer hardlopen, boksen, voetballen, figuurrijden op de fiets, carrousselrijden te paard en schermen. Ook was er een 'schitterend equestersch vertoon', een schijn-jachtpartij, waarbij jagers van de Veluwe Jachtvereniging achter een blaffende meute honden aan joegen, 'bestokend een niet voorhanden prooi, over gansch de groote renbaan en door de duinen'.¹⁷ De jonge vorstin complimenteerde Mr. S. B. W. Graaf van Limburg Stirum, 'die bij dezen jachtrit als master of the hounds was opgetreden'.¹⁸

Telkens stond de koningin op om de uitvoeringen goed te kunnen volgen en gaf ze het sein tot applaus. 'De leden van het hoofdbestuur waarin de verschillende takken van sport waren vertegenwoordigd, werden op de tribune ontboden en hadden de eer elk afzonderlijk door Hare Majesteit te worden toegesproken'.¹⁹

Koningin Wilhemina betoonde zich dus hoogst voldaan over wat haar was geboden, zeker nadat de

voorzitter van de Haarlemse kegelclub De Kroon haar een exemplaar 'in prachtband' van het standaardwerk *Beschrijving van het kegelspel in de verschillende eeuwen* had overhandigd. Hare Majesteit aanvaardde het boek over de toendertijd nog immens populaire sport, en benadrukte nog eens 'belang te stellen in sport'.²⁰

Mastklimmen in Noordwijk

In de aanloop naar de kroningsfeesten in Nederland en in de overzeese koloniën was in de eerste helft van augustus 1898 een boekje verschenen onder de titel *Volksfeesten en volksoefeningen*, geschreven door de al eerder genoemde S. van Aken, gymnastiekdocent aan het Erasmiaans Gymnasium in Rotterdam. Samen met een aantal stadgenoten had hij een paar jaar daarvoor in opdracht van de Rotterdamse gemeenteraad een onderzoek gedaan naar het verloop van kermissen en volksfeesten. Vooral op basis van zijn eerdere ervaringen bij gymnastiekfeesten in Zwitserland, Duitsland en Nederland had hij aan de gemeente voorstellen gedaan om de bestaande volksfeesten georganiseerder en doordachter vorm te geven en vooral ook 'een waardiger, aantrekkelijker en meer opvoedend karakter te geven', ter vermijding van een 'drinkende en schreeuwende, doelloos voortgezweept menigte, waarvan het eentonige gejoel slechts afgewisseld wordt door een marktschreeuwer of draaiorgel'.

Aansluitend daarop had het hem een goed idee geleken, nu Nederland zich toerustte om de verjaardag en inhuldiging van koningin Wilhelmina te vieren, een praktische handleiding ter regeling van dit soort feesten samen te stellen, een soort 'event management' avant la lettre, met onder meer draaiboekvoorzetten en een verzameling van 'bij de gymnastiek gebruikelijke oefeningen die voor wedkampen bijzonder geschikt zijn'.²¹ In haar boek *Vrouwen-beweging* constateerde Jacoba Steendijk-Kuypers dat Van Aken's boek weinig minder was dan een handleiding voor het beoefenen van atletiek met wedloop, springen en werpnummers, onder het mom van meetbare gymnastische volksoefeningen.

En voor meisjes was bar weinig te doen bij de volksspelen, behalve wat Van Aken had gerubriceerd onder de titel 'vermakelijke wedkampen', plus nog wat losse onderdelen waar ook meisjes aan mee konden doen, zoals estafetteloop met vlaggetjes, touwtrekken, achteruitloop, steltlopen, touwtje springen en 'jeu de grace', – het op elegante wijze met

¹⁵ Rijpstra en Van de Vooren, *Sportalbum 1898*, 3.

¹⁶ *Algemeen Dagblad* (23 september 1898): 2.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ *Officieel gedenkboek*, 436.

¹⁹ Ibidem, 437.

²⁰ Ibidem.

²¹ Aken, S. van. *Volksfeesten en volksoefeningen*. Amsterdam: S.L. van Looy, 1898, 3, 4 en 7.

Lawntennis in een Noordwijkse duinpan, omstreeks 1900. Collectie Museum Noordwijk.

een stokje werpen en vangen van een hoepeltje'.²²

Uit krantenverslagen is af te leiden dat zowel in grote als kleine steden en dorpen Van Akens naslagwerkje als blauwdruk-in-grote-lijnen werd gebruikt voor de opzet en invulling van de ruim 440 'kroningsfeestvieringen', waarbij de details werden aangepast op de plaatselijke gewoontes en voorkeuren. In Den Haag werden op het sportterrein aan de Laan van Nieuw Oost-Indië volksspelen georganiseerd voor mannen en jongens, met op het programma onder meer touwklimmen, wedlopen, springen en zaklopen, onder leiding van leden van diverse Haagse gymnastiekverenigingen. Ook elders in het land, zoals bijvoorbeeld in Leeuwarden, Ankeveen, Kortenhoef en Steenderen, stonden volksspelen als tonnetje kruien, hardlopen met hindernissen, tobbesteken, vogelschieten en varkensvangen op het programma, voor jongeren in verschillende leeftijdscategorieën, maar ook voor volwassenen. Met voor de meisjes minder spannend klinkende activiteiten als draad in de naald steken, draadjes knippen en turfrapen.²³

De festiviteiten in de badplaats Noordwijk²⁴ zijn uitvoerig beschreven in het ongepubliceerd gebleven losbladige manuscript *Gedenkboek der Inhuldigingsfeesten te Noordwijk* dat stadschroniqueur Jan Kloos in 1898 had samengesteld, inclusief een aantal prachtige foto's.

In Noordwijk-Binnen en Noordwijk aan Zee ging het kroningsfeest aan de vooravond van Wilhelmina's verjaardag van start met de uitreiking van een feestgave, bestaande uit vlees, 'aan hen die zich daartoe bij de Sub-Commissie hebben aangemeld'. Dat waren de 'minderbedeelden van onzen plaatsgenooten, zoodat ieder dus op den dag dat H.M. de Regeering aanvaardt, een stuk vleesch op tafel kan hebben'. De Sub-Commissie voor de feestgave was zelf nogal content over de nog te slachten twee koeien die voor dat doel waren aangekocht: 'Het leken ons prachtstukken, die een lekker stuk vleesch zullen verschaffen.'²⁵

Overigens kregen de ingezetenen van Noordwijk middels een circulaire op het hart gedrukt dat het vooral een waardige viering moest worden. Volgens het organisatiecomité waren er helaas nog veel te

22 Steendijk-Kuypers, Jacoba. *Vrouwen-beweging. Medische en Culturele Aspecten van Vrouwen in de Sport, Gezien in het Kader van de Sporthistorie (1880-1928)*. Rotterdam: Erasmus Publishing, 1999, 27.

23 Zie bijvoorbeeld *De Gooi- en Eemlander* (3 en 9 september 1898): 3 en 1, *Leeuwarder Courant* (8 september 1898): 1 en *De Graafschap-bode* (3 september 1898): 2.

24 Jan Rijpstra, de huidige burgemeester van Noordwijk, is als buitenpromovendus verbonden aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Zijn promotieonderzoek gaat over de relatie tussen het huis van Oranje Nassau en de sport. In zijn dissertatie gaat hij uitgebreid in op het koningshuis en schaatsen, fietsen, wandelen, boogschieten, paardrijden, watersport, etc., en uiteraard ook op de inhuldigingsfeesten.

25 Kloos, *Gedenkboek der Inhuldigingsfeesten te Noordwijk*. Noordwijk, 1898.

veel mensen 'die de dwaze leer zijn toegedaan dat geen vreugde, geen plezier, geen genot denkbaar is zonder alcohol'. Wenselijk zou dus zijn 'dat onze herbergiers op de Nationale feestdagen geen sterke dranken wilden schenken, maar slechts bier en gazeuse dranken: men zou dan waarschijnlijk niet het ellendige gezicht te verdragen hebben van het galmen van schoone vaderlandsche liederen uit dronkemanskeelen'.²⁶

De eigenlijke feestviering in Noordwijk was over twee dagen opgesplitst. Woensdag 31 augustus speelde fanfare St. Jeroen koraalmuziek van de toren, werden de klokken geluid en vonden er in alle kerken 'godsdiensstoefeningen' plaats. 's Middags stond in het teken van de plusminus 640 schoolkinderen die allen op het Lindenplein opgesteld werden om een aantal liederen ten gehore te brengen, begeleid door St. Jeroen. Daarna gingen de kinderen in een optocht naar een terrein tussen de duinen dat geprepareerd was voor de wedstrijden voor de leerlingen van de derde en hogere klassen. Op het programma stonden onder meer haltersrapen, hink- en duwkamp, blaaslaan en zaklopen. Meisjes konden prijsjestrekken, blokjesrapen en een elastieken bal overbrengen op een omgekeerd bord. En voor de hele kleintjes was er een poppenkast.

Pas twee weken later, op dinsdag 13 september, werd het kroningsfeest voortgezet, voor de volwassenen. Hoogtepunt van de morgen was een 'Optocht van Vertegenwoordigers van Vakken, Bedrijven, Vereenigingen enz. enz.' en van de middag de volksspelen, die ook gehouden werden 'op de terreinen der Noordw. Duin-exploitatie-Maatschappij', bestaande uit twee partijen duingrond, ter weerszijde van het dorp Noordwijk aan Zee. Dat was sportief gebied aan zee in spe, want in 1908 liet de Noordwijksche Sportvereniging daar een zestal lawntennisbanen aanleggen.²⁷

Ook in de Noordwijkse duinen was er een scheiding in volksspelen voor het mannelijk en vrouwelijk deel van de bevolking. Jongens en mannen konden mastklimmen, boegsprietlopen, driebeenlopen en zaklopen, meisjes en vrouwen hielden zich bezig met turfrapen, boezelaarstrikken en garenwinden. Volgens Van Aken in zijn *Volkseesten en volksoefeningen* was het lopen op een evenwichtsbalk (boegspriet), evenals het mastklimmen, waarschijnlijk 'uit de practijk van het zeemansleven op het feestterrein

(...) overgebracht'. Hij had deze activiteit slechts eenmaal bij een volksfeest op een werkelijke boegspriet uitgevoerd zien worden. 'De boegspriet van een tjalk was horizontaal gelegd, met zeep besmeerd en aan het uiteinde van vlaggetjes voorzien. De deelnemers, die allen goed zwemmen konden, waren gekleed in linnen pantalon, boezeroen en pantoffels van zeildoek. By het verliezen van het evenwicht, tuimelden ze in het water.'

Dat was een geestig schouwspel natuurlijk, vooral voor het toekijkende publiek. Net zo'n grote amusementswaarde had het driebeenlopen, al was het maar vanwege het duinzand als extra handicap: 'Van twee naast elkaar geplaatste loopers, die ongeveer van dezelfde lengte moeten zijn, worden de binnenste beenen boven de enkels en boven de knieën te zamen gebonden, zoodat deze beenen slechts tegelijk kunnen bewogen worden. Zij houden elkaar met de binnenste armen om den hals vast. Het is wenschelijk, dat de loopers zich twee aan twee eenige weken te voren met elkaar verstaan en oefenen. Als ze goed geoefend zijn, kan de baan 75 M. lang genomen worden; anders moet ze korter zijn.'

Aan het eind van de middag was er in de Voorstraat in Noordwijk-Binnen nog een ringrijderij met 'paard en tilbury' voor paren, met prijzen die vooral door de lokale paardenhandel gesponsord waren: rijtuiglantaarns, een stel leidsels, paardentuig, een boekentafeltje, een hoofdstel, *un pièce de melieu*, een zweep, een paardendeken, een beschilderd wandbord en sigaren. De 'eereprijs' was aangeboden door 'graaf Van Limburg Stirum Noordwijk': een reguleurklok. De desinteresse in de vrouwelijke deelname kwam tot uiting in deze zin: 'De uitslag van den gehouden wedstrijd in het ringrijden was als volgt (de dames-ringsteeksters mogen het ons vergeven, dat wij korthedshalve alleen de namen vermelden der mannelijke deelnemers).'

Middeleeuwse taferelen

Niet iedereen was overigens gecharmeerd van dit soort volksspelen. In *Het Sportblad* van 22 september 1898 verscheen onder de titel 'Van de zijgrenzen' deze stevige tirade: 'De lust tot en de belangstelling in het voetbal in alle kringen op te wekken is de schoone taak van den N.V.B., het peil van onze volksvermaken te doen rijzen en den dood te doen aan middeleeuwsche, kermisachtige genietingen als boegsprietlopen, mastklimmen en dergelijke, die onder den naam van "volksspelen" door kronings- of andere comités het volk worden aangeboden.'²⁸

²⁶ Kloos, *Gedenkboek*.

²⁷ Zie voor de geschiedenis van het ontwikkelen van Noordwijk aan Zee tot een badplaats, inclusief de rol voor sport, bijvoorbeeld <http://www.hugovandermolen.nl/scripophily/textsVVOF-periodiek/BADPLAATS%20NOORDWIJK%20AAN%20ZEE.pdf>. Een interessante rol daarbij speelde Jan Alle Bientjes, over wie Jan Luitzen en Wim Zonneveld in de *SPORTWERELD* nr. 71 (2014: 31-40) het artikel 'Weg met die "eenzijdige gestesdressuur"' schreven.

²⁸ 'Van de zijgrenzen.' *Het Sportblad* 6, nr. 38 (22 september 1898): 3.

Mast klimmen in de duinen van Noordwijk, als onderdeel van de volksspelen op 13 september 1898. De paal is met groene zeep ingesmeerd en aan de uitstekende staken in de topring hangen nog een paar prijsjes. Bron: Kloos, J. *Gedenkboek der Inhuldigingsfeesten te Noordwijk*. Noordwijk: 1898. Ongepubliceerd, aanwezig in het Archief Kloos in het Museum Noordwijk.

Ook de *Voetbalalmanak 1898-1899* ging los op de volksspelen: 'Intusschen wordt het tijd, dat onze z.g. volksspelen eens een beetje beschaafder worden. Het is vernederend om arme menschen tot amusement en bespotting van anderen ter wille van een horloge, spek of geld, te doen kruipen door tonnen, onder zeilen door, in met zeep besmeerde masten, of stroop te laten likken. Het doet denken aan de middeleeuwen. (...) Het zijn geen volksspelen. Ons volk heeft haast geen spelen, behalve het kaatsen, kolven en boogschieten.'²⁹

Deze noodkreten hielpen niet echt, want de lokale feestvieringen met onder meer volksspelen als een soort versterking van de nationale eenheid en verbondenheid met het koningshuis waren al sinds Prinsessedag 1885 een traditie geworden die tot op de dag van vandaag voortduurt. Zij het dat elke vorstin een andere invulling koos: Juliana stelde het defilé in en Beatrix ging het land in om zich onder de lokale bevolking te mengen, inclusief het meedoen

van haar familieleden aan allerlei volksspelen.

Koning Willem-Alexander en koningin Maxima beperken zich tot het bezoeken van één gemeente. Staat er dan een volksspel op het programma, dan schroomt onze vorst niet om daaraan mee te doen. Al heeft hij in 2012 als kroonprins zijn lesje geleerd. Indachtig Kornelis Elands goedkeuring in 1901 van het volksspel 'werpen met voorwerpen van zeker gewicht' deed Willem-Alexander in Rhenen mee aan een wedstrijd wc-potgooien. De kroonprins nam er later geen afstand van, maar de reactie van de Rijksvoorlichtingsdienst deed vermoeden dat niet élk volksspel koninklijke allure heeft: 'De prins deed met plezier mee aan het wc-potgooien, maar dacht daarbij met schaamte, als voorzitter van UNSGAB (Adviesraad VN voor Water en Sanitatie), aan de 2,6 miljard mensen die geen waardige plaats hebben hun behoeften te doen.'³⁰

²⁹ *Voetbal-Almanak 1898-1899*. Amsterdam: Nederlandsche Voetbalbond, 1898, 54-55.

³⁰ www.degelderlander.nl.

Boekbespreking van: Pitcairn-Knowles, Richard.
The Edwardian Eye of Andrew Pitcairn-Knowles (1871-1956).
Lewes, Sussex: The Book Guild Ltd, 2000.

SPORTFOTOGRAAF IN OOSTENDE

Wim Zonneveld

In de zomers van 1906 en 1908 maakt Andrew Pitcairn-Knowles foto's in badplaats Oostende. Autoraces over de boulevard, toeschouwers en bookmakers bij paardenraces, strandvermaak. Andrew is afkomstig uit een Schots-Rotterdamse handelsfamilie; hij groeit op in Wiesbaden en begint in 1895 fotomagazine *Sport im Bild* in Berlijn. Twintig jaar is zijn leven gewijd aan fotografie, vaak met sport als thema. *The Edwardian Eye*, verzorgd door zijn kleinzoon, bevat een prachtige selectie uit zijn werk.

Andrew Pitcairn-Knowles wordt geboren op 13 maart 1871 in Rotterdam. Het is een omineuze datum: in Parijs grijpen de arbeiders de macht – de vernedering van de Pruisisch-Franse oorlog beu. Zo beginnen de 72 dagen van de Parijse Commune, die bloedig eindigen.

In mei 1895, 24 jaar oud, start Andrew in Berlijn het magazine *Sport im Bild*, elke maand weer vol foto's, van zijn favoriete sporten golf, hockey en tennis.

Andrew is de oudste zoon van de Schots-Rotterdamse koopman William Pitcairn-Knowles (1820-1894) en diens tweede echtgenote, de Berlijnse operazangeres Doris Kluge. William dankt zijn dubbele achternaam aan zijn ouders: James Knowles (1788-1833) en Isabella Pitcairn; zijn moeder wil haar voorname Schotse familienaam in haar kroost voortgezet zien.

William wordt in Aberdeen geboren. In de jaren twintig emigreert het gezin naar Rotterdam waar

vader James zich vestigt als wolhandelaar. De Bataafse Republiek is ontmanteld en er zijn veel nieuwe mogelijkheden. Namen als Smith, Campbell en Turing¹ raken bekend in de Rotterdamse handel. James overlijdt 45 jaar jong, aan cholera bij een bezoek aan Edinburgh. William verblijft tussen 1833 en 1836 op het gerenomeerde instituut Noorthey, in Veur, bekend om zijn vroege aandacht voor sport en Engelse cultuur.²

William trouwt in 1844 met zijn half-nicht Elisabeth Smith, dochter van de Schots-Rotterdamse textielhandelaar Richard Smith. Het gezin krijgt twee zoons, maar Elisabeth overlijdt al in 1854. Hij hertrouwt in 1862 in Berlijn met Doris Kluge; ze krijgen drie kinderen: James (1863), Isabella (1865) en Andrew (1871).

Jeugd, fotografie en sport

William is niet alleen succesvol in zaken, maar ook 'deacon' van de Schotse Kerk in Rotterdam. Hij bouwt aan verzamelingen porselein en schilderijen. Hij verwerft onder meer het beroemde werk 'Attelage Nivernais' van de feminisme-voorloopster Rosa Bonheur en exposeert een deel van zijn collectie in Rotterdam in mei 1870.

In 1873 verkoopt William zijn bedrijf en het gezin verhuist naar het Duitse Wiesbaden. Hier groeit Andrew op, in een kunstzinnige en internationaal georiënteerde omgeving. Hij is een sportieve jongeman die een opleiding volgt aan de militaire academie van Sandhurst, maar stapt in 1890 over naar een studie chemie in Freiburg. In 1894 studeert hij fotografie in Wenen. Vader William overlijdt in dat jaar, maar leeft voort in zijn nog steeds internatio-

¹ Zie <http://www.sportgeschiedenis.nl/2015/01/26/alan-en-alexander-turing-londen-en-rotterdam-een-eeuw-apart.aspx>

² Bijleveld, Willem, e.a. *Gedenkboek Noorthey. uitgeg. bij de gelegenheid van den honderdsten gedenkdag van de stichting*. Haarlem: Johannes Enschedé en zonen, 1920.

Andrew Pitcairn-Knowles met gezin, diabolo op het strand van Oostende. Copyright Richard Pitcairn-Knowles/Topfoto, Edenbridge, Kent.

naal befaamde naslagwerk *Dutch Porcelain and Pottery*, postuum gepubliceerd in 1904.

Zijn passies sport en fotografie combinerend, start Andrew in mei 1895, 24 jaar oud, in Berlijn het magazine *Sport im Bild*, elke maand weer vol foto's van vooral zijn favoriete sporten golf, hockey en tennis.³ In 1899 komt *Sport im Wort* erbij, met reportages en uitslagen. Andrew is dan al in Londen getrouwd met de Schotse Margaret Gardner. Zijn artistieke broer James wordt in Parijs lid van de *Nabi*-beweging, geïnspireerd door Gauguin en Toulouse-Lautrec.⁴

Actieve sporter en fotograaf

Naast de fotografie en de tijdschriften, is Andrew ook een Mulier-achtig sporter en sportorganisator. Hij speelt niet alleen tennis, golf, hockey, bandy, voetbal en wielervedo, maar richt in Berlijn ook verenigingen op, zoals de Anglo-American Club, de Akademischer Sport-Club en de Berliner Hockey und Radpolo Club, waarin echtgenote Margaret zich ook weert als hockeyspeelster.

In 1901 stopt hij met de sportmagazines en vestigt

hij zich in Parijs als reportagefotograaf. Hij reist door Duitsland, Engeland en Frankrijk en fotografeert het lokale leven. Meerdere bezoeken aan Oostende van 1900 tot 1908 leveren fraaie foto's op van autoraces op de boulevard, toeschouwers en bookmakers bij paardenraces en vliegeren, diaboloën en zeilen op het strand. Hij publiceert onder andere in *World Wide Magazine*, *Illustrated Sporting and Dramatic News* en *Badminton Magazine*. Hij speelt bandy bij de Parijse Club des Patineurs en staat bekend als 'le brillant Half-Back'. In de winter van 1906 maakt hij lange schaatstochten door Friesland, wat prachtige reportages oplevert, verschenen in *World Wide* van 1906 en 1924.

Andrew woont enige tijd in Brussel en probeert een boerenbestaan op Jersey, maar het bevalt niet. Geïnteresseerd geraakt in natuurgeneeskunde, opent hij in 1913 gezondheidscentrum ('health hydro') Riposo bij Hastings, dat blijft bestaan, later overgenomen door zijn zoon Gordon, tot aan 1960. Andrew overlijdt in 1956.

The Edwardian Eye is een prachtig uitgevoerd fotoboek, verzorgd door Edwards kleinzoon Richard (1932), zelf een gepensioneerd osteopaat. Het bevat een uitvoerige levensbeschrijving, gevolgd door 110 fraai afgedrukte foto's, waarvoor de originele glasplaten werden gebruikt die Richard bij verrassing als

3 Gillmeister, Heiner. 'English Editors of German Sporting Journals at the Turn of the Century.' *Sports Historian* 13 (1993): 38-65.

4 Apart van de familie leidt James verder een enigszins depressief leven als schilder, tekenaar en houtbewerker. Lees bijvoorbeeld: Pitcairn-Knowles, Richard. *The Unfinished Monk. The Life & Work of reclusive artist James Pitcairn-Knowles 1863-1954*. Sevenoaks, Kent: Pitcairn-Knowles Publishing, 2013.

Strandzeiler in Oostende. Copyright Richard Pitcairn-Knowles/Topfoto, Edenbridge, Kent.

erfenis ten deel vielen. Daaronder 30 foto's van badplaats Oostende aan het begin van de twintigste eeuw en acht van zijn winterse tocht door Friesland. In 2006 werd een tentoonstelling van het werk van deze pionier op het gebied van sport- en reisfotografie gehouden in het Victor & Albert Museum in

Londen, maar twee jaar daarvoor al, in – waar anders – Oostende.⁵

⁵ Zie: www.deplate.be/content/folder-fotografie-andrew-pitcairn-knowles-1871-1956#.VwTlPfmLTq4

Hoe de 'Grote Vierkamp' in 1892 aan het Scheveninger strand geboren werd

METERS OF MIJLEN?

Marnix Koolhaas

Van juni tot oktober 1892, tijdens het badseizoen, werd in Scheveningen de 'Internationale Sport-, Visscherij-, en Paardententoonstelling' gehouden. Voor de ontwikkeling van de sport in Nederland zou dit evenement van grote betekenis blijken te zijn. Omdat de tentoonstelling ook veel internationale belangstelling trok, besloot het bestuur van de in 1882 opgerichte Nederlandsche Schaatsenrijders Bond de gelegenheid te baat te nemen om van 22 tot en met 24 juli een 'Internationaal Schaatsenrijders Congres' bijeen te roepen, met als doel de oprichting van een internationale schaatsbond. Dat laatste ging niet zonder slag of stoot: Nederlanders en Britten kwamen lijnrecht tegenover elkaar te staan.

Het Internationaal Schaatsenrijders Congres vond rechtstreeks aan het Scheveningse strand plaats in het Kurhaus, dat vrijwel gloednieuw was, in 1887 heropend na een felle brand. Dit congres zou leiden tot de oprichting van de Internationale Eislauf-Vereinigung (later hernoemd tot International Skating Union). Het initiatief kwam voort uit de chaos die destijds in de schaatswereld leefde. Rijders die zichzelf tot kampioen uitriepen, en records waar vaak aan getwijfeld werd, omdat ze werden geclaimd op allerlei afstanden in meters of mijlen. Dat de Nederlandse schaatsbond dit initiatief nam lag voor de hand. Al vanaf 1889 hadden eerst de Amsterdam-

sche Sport Club en daarna de Amsterdamsche IJclub het initiatief genomen tot een officieus wereldkampioenschap. Dit toernooi werd alom erkend als het enige serieus te nemen wereldkampioenschap voor amateurs.

In de internationale ontwikkeling van de sport waren de schaatsers voorlopers. Van alle huidige Olympische takken van sport is alleen de internationale roeibond (FISA) ouder: die werd een maand eerder, op 25 juni 1892, in Turijn opgericht.

Sport is een Britse uitvinding, en de mijl is daarbij de vanzelfsprekende maat der afstanden.

Britse concessies

'Ja, wat willen we nou, meters of mijlen?'

Zoiets zal hij in het Duits of Engels gezegd hebben, en onduidelijk is of hij er een klap op de tafel bij heeft gegeven, maar voorzitter Jonkheer A.E. Bar-naart wil op één of andere manier de patstelling doorbreken. Want die is er. Lijnrecht staan ze tegenover elkaar. De Britten willen afstanden in mijlen, de rest wil meters.

Op het Schaatsenrijderscongres wordt vergaderd over voorstellen van de regelingscommissie, die de officiële oprichting van een bond heeft voorbereid.

Scheveningen, 23 juli 1892. Voorste rij: Ladislaus Stuller (Budapester Eislauf-Verein), dr. O. Bohn (Deutscher und Österreichischer Eislauf-Verband), Jonkheer A. E. Barnaart, president van het congres (Nederlandsche Schaatsenrijdersbond), Kapitein Victor Balck (Stockholmer und Gothenburger Eislauf-Verein) en dr. G. Cunningham (National Skating Association). Tweede rij: E. L. Graaf van Limburg Stirum (Nederlandsche Schaatsenrijdersbond), Willem Mulier, secretaris van het congres, en W. M. van Son tot Gellicum (Amsterdamsche IJclub). Derde rij: mr. M. Mzn. van Heloma (Nederlandsche Schaatsenrijdersbond), Ch. Goodman Tebbutt (National Skating Association), G. Beverley Cooper (National Skating Association) en Mr. B. van Eeten (Nederlandsche Schaatsenrijdersbond). Bovenste rij: Tibor Földvary (Budapester Eislauf-Verein), Newton Digby en Ch. Crute (National Skating Association), en H. Kolff (Nederlandsche Schaatsenrijdersbond). Bron: Balbian Verster, Jan de. *De Amsterdamsche IJclub 1864-1914. Gedenkschrift bij het 50-jarig bestaan.* [s.l.: s.n.], [1915].

Zeer nadrukkelijk aanwezig is de maar liefst vijf man sterke delegatie uit Groot Brittannië, onder aanvoering van dr. George Cunningham, de president van de National Skating Association (NSA), de Britse schaatsbond die in 1879 als eerste nationale bond ter wereld is opgericht en het derhalve niet nodig heeft gevonden de landsnaam in de bondsnaam te voeren.

Naast Cunningham zit Charles Goodman Tebbutt, ook niet de eerste de beste op schaatsgebied. In eigen land én Nederland heeft Tebbutt *bandy* geïntroduceerd en vlak voor het Scheveninger Congres is het boek *Skating* – geschreven samen met John Moyer Heathcote – verschenen in de prestigieuze

Badminton Library-reeks. Hij is bovendien een goede vriend van de secretaris van het Congres, de ook toen al alom bekende Pim Mulier, met wie hij in Nederland menige schaatstocht heeft gemaakt. Dus ook Tebbutt geldt als gezaghebbend, maar nu er gedebatteerd wordt of er internationaal moet worden gereden op mijlen of meters is en blijft hij een zoon van John Bull¹. Sport is immers een Britse uitvinding, en de mijl is daarbij in Engeland de vanzelfsprekende maat der afstanden. Het is duidelijk: met Waterloo hebben ook Napoleons meters het onderspit gedolven.

¹ John Bull is een denkbeeldige figuur die symbool staat voor het Verenigd Koninkrijk, in het bijzonder voor Engeland. De Amerikaanse tegenhanger van John Bull is Uncle Sam.

Jaap Eden werd in 1893 in Amsterdam de eerste wereldkampioen van de nieuwe internationale bond. Hij won de 500, 1500 en 5000 meter. Op de 10.000 meter kwam hij ten val en gaf op. De drie afstandoverwinningen waren destijds voldoende voor de titel. Eden won het WK allround ook nog in 1895 en 1896. Bron: privécollectie Jaap Eden jr.

Bovendien, zo oppert Cunningham, hebben de Britten niet al heel wat water bij de wijn gedaan door mee te gaan met het voorstel van de Nederlanders, Duitsers, Oostenrijkers en Hongaren om het wereldkampioenschap over vier afstanden te bepalen? En zijn ze er al niet mee akkoord gegaan dat de rijders, anders dan in Engeland gebruikelijk, bij voorkeur – inderdaad, op Brits verzoek geen verplichting – in afzonderlijke banen zullen rijden, en elke ronde van baan zullen wisselen?

Napoleons meter en kilo

Al in 1889 en 1890 had de Amsterdamsche Sport Club het initiatief genomen om een wereldkampioenschap over meerdere afstanden te houden, in 1891 overgenomen door de Amsterdamsche IJs Club. In deze laatste versie (in 1892 was er een kwakkel-winter) bestond het kampioenschap uit vier afstanden, allemaal in mijlen: halve en hele mijl, twee en vijf mijl.

Men was het er snel over eens dat een wereldkampioenschap inderdaad vier afstanden zou omvatten, twee kortere en twee langere. Een wereldkampioen zou alleen uitgeroepen worden als hij tenminste drie van de vier afstanden had gewonnen. Tevens werd er besloten dat de twee korte afstanden twee keer

gereden zouden worden. De snelste vier uit de eerste omloop zouden in twee finaleritten bepalen wie de uiteindelijke winnaar van de afstand zou zijn.

De Britten wilden het Amsterdamse model met mijlen overnemen, maar daar bleken de overige afgevaardigden, allen van het 'continent', heel anders over te denken. Zij vertegenwoordigden landen waar ze Napoleon immers wél dankbaar waren dat hij met zijn meter en kilo een einde aan de chaos aan lokale maten had gemaakt. Ook de internationale sport, zo vonden alle niet-Britse aanwezigen, diende de meter als standaard in te voeren.

De Grote Vierkamp

Ten einde raad komt Mulier met een compromis. Kunnen de aanwezigen instemmen met een vierkamp die bestaat uit een 500 meter, een mijl, en een vijf en tien kilometer? Tenslotte komt de mijl (1609 meter) redelijk overeen met de door de Duitsers binnen de metrische opzet voorgestelde 1500 meter, dus veel maakt het niet uit. Bovendien is de mijl altijd de belangrijkste afstand geweest, en zullen de prestaties dus vergeleken kunnen worden met die uit het verleden. Mulier krijgt steun van de Zweedse afgevaardigde Victor Balck, die voorstelt om de mijl als 'een wedstrijd over 1609 meter' te vermommen.

Maar dan vraagt de Duitse afgevaardigde dr. Bohn het woord. Hij is faliekant tegen een 'gemengd systeem', het worden 'ronde meters' óf 'ronde mijlen'. Een slim voorstel, omdat hij weet dat alleen de Britten mijlen willen. Voorzitter Barnaart rest niets anders dan het in stemming te brengen. Wordt het 'Meesterschap der Wereld' voortaan verreden over 500, 1500, 5000 en 10.000 meter, of wordt er gekozen voor een kwart mijl, een mijl, twee mijl en vijf mijl?

De uitslag laat zich raden: met alleen de stem van de Britten tegen wordt op de avond van 23 juli 1892 in het Scheveninger Kurhaus bepaald dat het wereldkampioenschap schaatsen voortaan verreden zal worden over de vier afstanden die we nu kennen als de Grote Vierkamp.

Morrend leggen de Britten zich er bij neer, maar verklaren wel dat ze hun eigen nationale kampioenschap, immers het oudste ter wereld, gewoon over anderhalve mijl zullen blijven houden, mét een knock-outsysteem en zónder de aanbeveling dat de rijders in afzonderlijke banen dienen te rijden.

Het amateurvraagstuk

Op het congres werden twee beslissingen genomen die op zichzelf als records in de sportwereld kunnen gelden. Immers, nog altijd is de Grote Vierkamp het

format waarin het voor velen enige echte wereldkampioenschap hardrijden op de schaats verreden wordt. En ook de Britten hebben woord gehouden. Nog altijd wordt het Brits schaatskampioenschap – ijs en weder dienende voor het laatst in 1987! – verreden over anderhalve mijl met een knock-outsysteem. De enige concessie die de Britten in de loop der jaren hebben toegelaten is de invoering van een standaard ovale ijsbaan van – nee, geen 400 meter, maar eentje van 404,5 meter: juist, ja, precies een halve mijl! De aloude Britse traditie dat een kampioenschap ook op een bevroren rivier gereden kon worden met na elke halve mijl een keerpunt (een ton met een wapperende Union Jack erop!) verdween daarmee voorgoed.

Nu de reglementskwesties geregeld zijn, inclusief de beslissing over meters of mijlen, gaat het congres verder. Er resteren voor de tweede en derde dag van het oprichtingscongres van de internationale schaatsbond toch nog wat interessante thema's. Wat bijvoorbeeld te denken van het 'amateurvraagstuk'? Achter het idee om officiële nationale en internationale sportbonden op te richten schuilt immers ook een strijd tegen het professionalisme in de sport. Een belangrijke drijfveer bij de oprichting van de Nederlandsche Schaatsenrijders Bond in 1882, waren de 'uitwassen' van het destijds zeer populaire kortebaanschaatsen. Die wedstrijden over een rechte baan van zo'n 150 meter waren volgens de heren die de sport op moderne leest wilden schoeien een doorn in het oog. Er werd immers om flinke geldprijzen gereden, en de 'wedstrijden', van oudsher georganiseerd door herbergiers die bij vorst naarstig op zoek waren naar nieuwe klandizie, onttaarden veelal in drinkgelagen en feesten waar de moderne burgerman alleen maar van gruwde. Bovendien maakten de deelnemers onderling meestal afspraken (het beruchte 'parten en delen') over wie er mocht winnen, waarna de prijzen na afloop onderling gedeeld werden. Het tegengaan van die als 'sport' verkapte vorm van volksvermaak was een belangrijke drijfveer bij de oprichting van de nationale schaatsbond NSB.

Amateurs en profs

Opnieuw krijgt voorzitter Barnaart bij dit thema met de Britten van doen. Die hadden immers bij de oprichting van de NSA in 1879 de profs welwillend in hun gelederen opgenomen. Als koning Winter het toelaat, werden én worden er in Engeland jaarlijks onder auspiciën van de NSA twee kampioenschappen verreden: een voor profs en een voor amateurs. De geldprijzen worden door de bondsbestuurders

zelf ter beschikking gesteld.

Om de Britten niet nogmaals voor het blok te zetten, geeft Barnaart de Britse president Cunningham de gelegenheid om met een voor ieder acceptabel voorstel te komen. Aldus geschiedt. Het Congres gaat unaniem akkoord met het Britse voorstel om 'een wereldkampioenschap voor beroepsrijders in te voeren en de voorwaarden daarvoor nader vast te stellen'.²

Een geheel loze letter zou dit voorstel niet blijken te zijn. Hoewel het in de geschiedschrijving van het internationale schaatsenrijden vaak over het hoofd is gezien, is er – eenmalig! – in 1894 in Zwolle wel degelijk een officieel wereldkampioenschap hardrijden op de schaats voor profs gehouden, over de vier klassieke afstanden. De destijds beroemde Noorse prijsrijder Harald Hagen nam het daarbij op tegen de enige Friese kortebaanrijder met belangstelling voor langere afstanden: Marten Kingma.

Hoewel Kingma zich terdege ook op de langere afstanden had getraind, bleek hij de Noor alleen op de 500 meter te kunnen kloppen. De langere afstanden verloor hij met groot verschil. Van een wereldkampioenschap voor profs is sindsdien nooit meer iets vernomen. Het was de Friese prijsrijders meer dan duidelijk dat zij op langere afstanden niets in te brengen hadden tegen goed getrainde Scandinavische of Amerikaanse profs. En een officieel wereldkampioenschap kortebaan? Nee, daar moest vanzelfsprekend niemand wat van hebben, daar waar in 1892 aan het Scheveningse strand schaatsgeschiedenis werd geschreven.

Hoe nu verder?

De manier waarop in 1892 in Scheveningen bepaald werd hoe een wereldkampioenschap op de schaats verreden zou worden, zou uniek blijken te zijn in de sportwereld. Geen enkele andere snelheidssport kent immers een combinatie van korte en lange afstanden als format voor een wereldkampioenschap. Bij de eerste Olympische Winterspelen (in 1924 in het Franse Chamonix) werd bepaald dat er vijf Olympische titels te verdelen waren: vier op de afzonderlijke afstanden, plus een titel voor het combinatieklassement over de vier 'klassieke' afstanden. Omdat weinig rijders zich voor dit laatste klassement opgaven, verdween de Grote Vierkamp al in 1928 als Olympische discipline.

Met het toenemen van het belang van Olympische medailles kwam de status van de Grote Vierkamp in de schaatssport steeds meer in de verdrukking. De Internationale Schaats Unie (ISU) deed daar zelf aan

² *Deutscher Eissport* 2 (1892), nr. 2.

De 'façade de l'exposition' van de Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling in Scheveningen, ontworpen door architect Wilhelmus B. van Liefland (1857-1919). Bron: *Souvenir de Schéveninque et de l'exposition Internationale de sport, de pêche et de chevaux, juin-septembre 1892*. [S.l.]: 1892

mee door vanaf 1996 naast de klassieke wereldtitelstrijd ook jaarlijks een strijd om wereldtitels over afzonderlijke afstanden te organiseren. Het zogeheten allround-kampioenschap verloor daardoor snel aan prestige, vooral in landen waar de vierkamptraditie weinig geschiedenis kent.

Op dit moment wordt in de schaatswereld heftig gediscussieerd over de toekomst van de diverse schaatstoernooien. Met name de Grote Vierkamp, feitelijk alleen nog in Nederland en Noorwegen populair, staat daarbij zwaar onder druk.

Bronnen

Annema, Siebe, en Edman Bijlsma. *Koning Thialf. Jubileumuitgave ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de Koninklijke IJvereniging Thialf*. Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 2004.

Balbian Verster, Jan de. *De Amsterdamsche IJclub 1864-1914. Gedenkschrift bij het 50-jarig bestaan*. [s.l.: s.n.], [1915].

Breuker, Pieter. 'Sport aan zet. De "Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling" te Scheveningen (1892).' *de SPORTWERELD*, nr. 57-58 (najaar 2010): 35-55

Laer J. Czn, G.W.A. van. *Gedenkboek van den Koninklijken Nederlandschen Schaatsenrijdersbond bij het vijftig jarig bestaan, 1882 - 1932*. Amsterdam: [s.l.: s.n.], [1932].

Mulier, Willem. 'Iets over sport en over de Sporttentoonstelling te Scheveningen.' *Eigen Haard* 18 (1892): 459-462.

Souvenir de Schéveninque et de l'exposition Internationale de sport, de pêche et de chevaux, juin-septembre 1892. [S.l.]: 1892.

Travaglino, W. . *Verslag der Internationale Sport-, Visscherij- en Paarden-Tentoonstelling te Scheveningen van 1 Juni tot 2 October 1892*.

Nederlandsche Sport (augustus 1892) en *Deutscher Eissport* 2 (1892), nr. 2.

Leander

Onno Kusters

De zwemmer is een dichter die de zeestraat overbrugt.
Hij voelt zich als een vis
tussen de vissen
en 't zwelgziek nat bedwongen
strekt hij de moede leden,
klaagt tevreden
over koorts.

De dichter is een zwemmer die de zeestraat overbrugt
in nooit-meer-terugkeerrichting
van zijn voorbeeld:
van Sestos naar Abydos,
in één uur, tien minuten
en zonder Hero's baken,
haar vuur en vlam voor hem,
3 mei 1810.

En zijn onwaardig heldendom in regelslagen rimpelen laat:
Want ik, die 't proefstuk na wou doen,
Schoon in het lieve Meisaisoen,
Was moede en flauw van 't stout bestaan,
Als had ik wonder wat gedaan.

De dichter is een zwemmer die bereikte wat hij werd:
overkant van waar hij ons
vervolgens in de steek laat,
in het dagelijks ongerijmde
dat zich opkrult in een kind
op weg naar Kos.

Een dichter is een zwemmer is een drenkeling
ontkomen aan de Hellespont.

Noot bij het gedicht *Leander*. Van 1808 tot 1811 maakte de Engelse dichter Lord Byron (1788-1824) een 'Grand Tour' door de Méditerranée. Begin mei 1810 wachtte hij aan boord van het Engelse fregat *Salsette* op toestemming om binnen te lopen in de haven van Constantinopel.

Op 3 mei 1810 zwom hij samen met luitenant William Ekenhead van het schip over de Hellespont (tegenwoordig: de Dardanellen), de ruim drie mijl brede zeestraat tussen Griekenland en Turkije, van Sestos naar Abydos. Hij deed dat in navolging van de klassieke Griekse held Leander, die vele nachten achtereen de oversteek van Abydos naar Sestos, en dan 's morgens weer terug, zou hebben gemaakt om

zijn geliefde, de priesteres Hero, te bezoeken. Zij ontstak elke nacht een lamp voor hem in de toren waarin zij woonde. Zoals bezongen door onder meer Ovidius en Christopher Marlowe, verdronk Leander toen op een winternacht de wind de lamp uitblies en hij zich niet meer kon oriënteren. Toen Hero de volgende ochtend Leanders aangespoelde lijk op het strand zag liggen, wierp zij zichzelf in zee.

Byron schreef zijn gedicht 'Written after Swimming from Sestos to Abydos, 3 May 1810' kort na zijn oversteek (de gecursiveerde regels in *Leander* en hieronder zijn uit de vertaling van de hand van J.L. van Lennep). Het is een zelfportret vol hoogmoed en zelfspot, waarin hij de koorts die hem beving na

Byron aan zee, geschilderd door Clarkson Frederick Stanfield (1793-1867). In: *Life, Letters and Journals of Lord Byron by Thomas Moore*. London: John Murray, 1839.

afloop van zijn prestatie vergelijkt met Leanders verdrinkingsdood: *'Wy beiden hadden weinig luk. / Myn grap miste als zyn heldenstuk: / Want hy verzoop in 't zwelgziek nat / En ik heb fiks de koorts gehad!'*

Ook in zijn satirische epos *Don Juan* (1819) zou Byron zijn (en Leanders) heldendaad nog eens bezingen.

In een brief uit 1821 aan zijn uitgever verdedigt Byron zich tegen de beschuldiging van de schilder William Turner dat hij, in tegenstelling tot Leander, de gemakkelijkste oversteek had gekozen: 'Het schynt', schrijft Turner, 'dat Lord Byron (...) vergeten heeft, dat Leander den weg dubbel maakte, met en tegen de stroom, terwyl hy (Lord Byron) slechts het gemakkelykste gedeelte van het waagstuk volbracht.'

Byron ontkent 'te hebben vergeten wat aan elken schooljongen bekend is' en omschrijft uitgebreid de stromingen die hem en zijn vriend parten speelden. Ze zijn volgens Byron net zo verraderlijk als wanneer

de zeestraat in omgekeerde richting wordt overgestoken – iets waar Turner zelf, tot genoegen van Byron, niet in was geslaagd.

Byron was een verwoed zwemmer, wellicht ook omdat hij mank was: hij zwom beter dan hij liep. Niet alleen de Hellespont maar ook de rivier de Taag en het open water tussen het Lido en Venetië wist hij te bedwingen.

Byron overleed in 1924 in Missolonghi aan de Griekse westkust tijdens voorbereidingen om deel te nemen aan de Griekse onafhankelijkheidsoorlog tegen het Ottomaanse Rijk.

'[E]en kind op weg naar Kos' behoeft geen nadere toelichting.

De vertalingen van Byrons brief en gedicht werden gepubliceerd in *Het Nederduytsch Zuid-Afrikaansch Tydschrift*, deel VIII, Kaapstad: George Greig, 1831: 207-211. Het tijdschrift is te vinden via books.google.nl.

Zoektocht naar de schaarse watersport in Indië en Indonesië

DE WIND IN DE ZEILEN

Nico van Horn

Indonesië barst van het water, het bestaat uit ontelbare eilanden en dus zal de watersport er wel heel goed ontwikkeld zijn. Zou je denken. Maar dat is niet het geval. De archipel met 17.508 (laatste telling) eilanden heeft eigenlijk nooit een grote actieve watersportsector gekend. Dat valt te zien aan de ontwikkeling, of liever, de niet-ontwikkeling, van de zeilsport. Pas in 1977 werd de eerste zeilbond in het onafhankelijke Indonesië opgericht.¹

In de koloniale tijd kenden de Nederlanders wel enkele Yachtclubs en zeilverenigingen, maar die gingen in 1957 allemaal ten onder, behalve zeilvereniging 'Hollandia' op Nieuw-Guinea die tot 1962 zou bestaan. Met het vertrek van de Nederlanders zou het dus vijftien jaar duren eer Indonesië zelf iets organisatorisch met zeilen deed. Een duidelijk bewijs dat deze sport in Indonesië nooit echt geworteld was, en ook niet is geraakt. Maar het is niet allemaal kommer en kwel. We duiken het grijze verleden in, op een wat moeizame tocht.

De dienaren van de Verenigde Oost Indische Compagnie gingen wel eens spelevaren, als ze geen handel dreven of oorlog voerden. Daarvoor legden zij bij de kust van Batavia (Tandjong Priok) en langs de rivieren buitenhuizen en lustwaranden aan, waarvan de tuinen vol stonden met bomen voor de broodnodige schaduw. En een enkele keer werd er

een tochtje gemaakt, maar uit eigen vrije wil regelmatig de zee op met de brandende zon, nee, dat gebeurde amper. Een witte huid was en bleef het schoonheidsideaal. Zelfs nu, in het moderne Indonesië, gaan Indonesiërs, als ze al naar het strand gaan, steevast onder bomen of andere beschutting zitten of liggen.

Een enkele keer voer een VOC-dienaar met een gezelschap naar de eilandjes voor de kust van Batavia, maar dat gebeurde dan meestal in zeilprauwen van de inheemse bevolking.² Voor echt sportief zeilen is betrouwbaar water nodig, redelijk schoon, zonder al te veel rotsen, liefst zonder hinderlijk woekerende mangrovebossen, of verscholen zandbanken. Daar voldeed Tandjong Priok in de zeventiende en achttiende eeuw niet echt aan.³

Kinderachtige volkspelen

Zeilen werd niet als sport gezien, zeker niet als de inheemse bevolking zich ermee bezig hield. Een citaat tekent de houding van Nederlanders. De resident van Banka en Billiton noteert in 1877: 'Voor 't overige is de Sekah zeer kinderachtig van aard, hetgeen blijkt uit hun volkspelen. Want is het kalm weder, dan begeven zij zich naar een der eilandjes, alwaar zij hetzij bok-sta-vast spelen of touwtje springen; voor dit laatste bezigen zij het dikste touw,

² Zuiderweg, A. 'Lustwaranden van aanminnelijken zwier. Bataviase Thuynen.' In: *Cascade, Bulletin voor Tuinhistorie* 19, nr. 1 (2010): 23-34, hierin 29.

³ Kalff, S. 'Bataviasche wijken, Kleine Boom en Tandjong Priok.' In: *Indië, geïllustreerd weekblad voor Nederland en koloniën* 9, nr. 11 (1925): 175-181, passim.

¹ *Sejarah olahraga Indonesia*, diterbitkan Departemen penidiksian nasional, direktorat jenderal olahraga. Jakarta (2003): 305.

waaraan zij een flink stuk hout vastbinden, hetgeen gevaarlijk wordt voor het scheenbeen. Hun geliefkoosd spel is echter een *zeilwedstrijd* met hun prauwen of wel met kleine schepen als barken, brikken, schoeners en kotters, die op Europeesche wijze getuigd en keurig nagebootst zijn. Men staat soms verbaasd hoe zulk een volk, dat altijd berucht was wegens zijn zeerooverijen, zich zóó kinderachtig kan gedragen. Niet 't minst moet men zich verwonderen dat zij zoo verzot kunnen zijn op suiker, want niet zelden ziet men een Sekah aan een stuk javaansche suiker knabbelen, en heeft hij geen geld om het te koopen, dan bedelt hij er om tot hij het krijgt.⁴

Trouwens, sport voor het einde van de negentiende eeuw in Indië, waar hebben we het dan over? Onze sportopvatting? Alleen westerse sporten? Een discussie die hier niet gevoerd zal worden.

Prauwen met volle zeilen. Nederlands-Indië. Collectie Tropenmuseum, Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen.

Watersportclub in Makassar

Begin 1885 meldt de *Celebes Courant* '(...) dat eenige koopvaardij kapiteins, liggende ter reede van Makassar, het voornemen hebben opgevat een roei- en *zeilwedstrijd* te houden.' Daarmee lijkt het erop dat Makassar, de belangrijkste haven van Oost-Indonesië, de geboorteplaats is van lokale watersport. Het blad vindt die inspanning voor zeelieden gepaster dan als Javaan verkleed in wagens rond te rijden.⁵ En in dezelfde krant vinden we op 1 mei 1885: 'Met het doel om hier ter plaatse een club voor sport te water en te land op te richten, zijn hier door ondergetekenden eenige voorloopige stappen gedaan om zich enigszins te vergewissen van de zijde van het Makas-

sarsche publiek. Die stappen leidden aanvankelijk tot de conclusie dat dit plan nog al in den smaak valt der Makassaarsche ingezetenen. Deze vervolgen iedereen uit te nodigen: die belang stelt in mannelijke lichaamsoefeningen en overtuigd is, dat slechts in een gezond lichaam een gezonde ziel kan huizen tot een bijeenkomst in het gebouw van de (kegel-)club Soranus.'

De waterclub werd dan ook op 5 mei 1885 opgericht als een 'Club voor sport te water en te land met eventueele wedstrijden op dit gebied'. Nog geen twee jaar later was de enthousiast gestarte club ten onder gegaan.

Algemene of koninklijke feesten waren soms aanleiding om watersportwedstrijden te organiseren, meestal eenmalig, zoals in Tegal bij de paardenraces op 31 augustus 1891 bij het 'Prinsessefeest' voor de verjaardag van Prinses Wilhelmina. 'De roei- en *zeilwedstrijd* is zeer eigenaardig voor eene kustplaats zooals Tegal, en wij hopen dat de liefhebbers op dat gebied hier ook verder proeven van hunne vaardigheid zullen afleggen.' En: 'Als slotnummer was er een *zeilwedstrijd* van de sloep van den heer Bedier de Prairie en een der sloepen van den heer C. Willems. In deze race werd de overwinning behaald door de sloep van den heer Bedier de Prairie. Nadat tot een uur of één de heeren gezellig bleven napraten werd het feestterrein verlaten.'⁶

Men staat soms verbaasd hoe zulk een volk, dat altijd berucht was wegens zijn zeerooverijen, zich zóó kinderachtig kan gedragen.

Scheepswerf, wedstrijd en Jacht Club

Kort na 1900 ontstond er in Juana (aan de noordkust van Java) een kleine scheepswerf, aanvankelijk voor stoomboten en prauwen, maar al in 1908 werd daar de eerste zeilboot geproduceerd.⁷ Dat was een uitkomst, want het alternatief van importeren uit Singapore of uit Australië was erg duur. Het krantenartikel dat hier aandacht aan besteedt, meldt ook: 'Er wordt in Indië weinig aan de zeilsport gedaan, daar bijna ieder zich door de brandende zonnehitte op zee laat afschrikken. Het bouwen van een plezierjacht is dus een werk dat maar een hoogst enkele

4 Ecoma Verstege, C.M.G.A.M. 'Bijzonderheden van de Sekah-bevolking in Billiton.' In: *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* 24 (1877): 201-211, hierin 208.

5 *De Locomotief* (5 februari 1885), een bericht citerend uit de *Celebes courant*.

6 Eerste citaat uit *De Locomotief* (2 september 1891), tweede citaat uit het *Bataviaasch Nieuwsblad* (1 september 1891).

7 *Soerabaiasch Handelsblad* (22 juni 1908).

Het strand ten noorden van Batavia met het terrein en het gebouw van de Bataviasche Jachtclub, november 1931. Bron: fotocollectie Elsevier in het Nationaal Archief in Den Haag.

maal op onze werven zal voorkomen.'

In april 1910 werd door enkele enthousiaste lieden een eerste zeilwedstrijd georganiseerd in de haven van Tandjong Priok, bij Batavia (ter vergelijking: de Singapore Yacht Club dateert al van 1826), en nog in hetzelfde jaar werd de Bataviasche Jacht Club opgericht. Op een terrein bij de haven aan de rivier Tjiliwoeng stonden wat loodsen opgesteld voor het onderbrengen van de vele zeilattributen, en ook een klein clubhuis ontbrak niet. Door gestage uitbreiding van de club verhuisde men vanaf 1923 naar een terrein in Tandjong Priok, bij een zoetwaterkanaal waar de jachthaven zijn plek kreeg en de boten in rustig vaarwater konden liggen. Een inzamelingsactie met veel bekende notabelen uit Batavia en omstreken namen in overvloed 6% obligaties voor de bouw van het grote nieuwe clubhuis af.

Er wordt in Indië weinig aan de zeilsport gedaan, daar bijna ieder zich door de brandende zonnehitte op zee laat afschrikken.

Het fraaie nieuwe clubgebouw werd op 7 augustus 1926 in gebruik genomen. Grote man hierbij en eerste voorzitter was D.A. Rinkes, taalkundige, wetenschapper en uitgever.⁸ Hij wist de grote ban-

ken, maatschappijen en hoge regeringsambtenaren succesvol te interesseren voor zijn Jacht Club. 'Heb ik u al eens iets verteld van de Koninklijke Bataviasche Jacht Club?' Zo stond te lezen in de *Indische Courant* van 8 augustus 1929. 'Aan Tandjong-Priok, naast de plant van de General Motors, bevindt zich het keurige verdieping-gebouw van de Club, met terrassen, badkamers en buffetten en een uitkijktoren. De zee vóór het clubhuis is afgerasterd, zoodat men daar baden en zwemmen kan, zonder gevaar voor haaien.'

De liefde voor de watersport begon te groeien, maar voor een kleine groep, zoals verderop te lezen valt. De Jacht Club functioneerde als sociale ontmoetingsplaats voor de Nederlanders. En er waren wedstrijden, niet zoveel als in Nederland, maar toch, meer dan elders: 'Voor zoover mij bekend is, wordt de zeilsport – voor ons Hollanders wel een nationale sport! – te Soerabaja niet beoefend. Licht dit aan de Straat van Madoera of... aan gebrek aan animo? Hoe het ook zij, hier is de Jachtclub een der beste clubs, met eigen bezittingen en een groot ledental.'⁹

De club deed ook aan motorboten, en kano's. Het kwam 'en vogue' om een avondje of middag op de sociëteit door te brengen; het sociale leven was er intens en actief.

Pas in 1934 ontstond in Soerabaja, de tweede stad van Indië, de Soerabajasche Yachtclub. Duidelijk later dan Batavia, maar daar stond tegenover dat de roeiclub in Soerabaja al in 1908 was opgericht, en in

⁸ Zie: www.rinkes.nl/genealogie/douwe-adolf-rinkes/in_memoriam

⁹ *Indische Courant* (8 augustus 1929).

Batavia pas in 1932. Zo hielden de twee grote steden in Indië elkaar in evenwicht. De kust in Soerabaja was wat moeilijker toegankelijker dan in Batavia. De mooiste stukken kust en strand waren in handen van de Marine. Misschien dat Soerabaja zich daarom toelegde op roeien. Ook andere steden kenden later zeilclubs, zoals Medan, Semarang, Makassar.¹⁰ Regelmatig kwamen de clubs tegen elkaar uit.

De oorlog en daarna

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het gebouw in Batavia, dat niet lang daarna Jakarta zou worden, verwoest. Met man en macht probeerden de zeilclubs weer leven in de brouwerij te brengen, maar met een steeds groter aantal leden dat voorgoed terugging naar Nederland, was het behelpen met de activiteiten. De interstedelijke zeilwedstrijden werden na de oorlog voor het eerst in Priok gehouden tussen de Jacht Club Tandjong Priok, een team van de Nederlandse marine en een gezamenlijke ploeg van zeilers uit Soerabaja, Deli en Semarang. De teamwedstrijden werden dat jaar gewonnen door Jakarta.

In 1951 konden de interstedelijke wedstrijden door omstandigheden geen doorgang vinden, maar in 1952 waren weer zeilers uit Jakarta en Balikpapan en Soerabaja in laatstgenoemde plaats bijeen. *De Scheepsroeper*, het orgaan van de JCTP, schrijft hierover: 'Het bleek al gauw, dat Jakarta door haar grotere selectie-mogelijkheden uit een veel talrijker en daardoor geoefender zeilersmateriaal sterk in de meerderheid was. Iedere wedstrijd werd het onze zeilers echter lastiger gemaakt en vooral de laatste wedstrijd, waarin twee Soerabajanen achter Kok (Jakarta) finishten, bewees, dat Jakarta het bij een volgende gelegenheid heel wat minder gemakkelijk zou kunnen krijgen.'

De Jacht Club Tandjong Priok werd gesloten in november 1957. Dat gebeurde in het kader van de nationalisaties en de eis van president Soekarno dat alle Nederlanders het land uit moesten. De club werd niet voortgezet door Indonesiërs. En dat had de club aan zichzelf te wijten. Manmoedig had men geprobeerd de zaken gaande te houden, na de heropening in 1946. Het gebouw was provisorisch hersteld

Steeds meer Nederlanders trokken weg en nu wreekte zich het stringente toelatingsbeleid. Eddie Sudibjo werd omstreeks 1955 gevraagd door zijn Nederlandse buurman om lid te worden van de Yachtclub. Zijn vrouw herinnert zich: 'Of course my husband did not sail, but that was not the point of membership. Up to that time the club had been the

exclusive domain of the Dutch, but with so many Dutch people leaving Indonesia, membership was in decline.' Wit damast op de tafels, zilver, bediening, elegantie, gepaste kledij en iedere zaterdagavond een live bandje. En: 'Many thought it was still off limits to Asians and native Indonesians.' Eddie Sudibjo gebruikte de Yachtclub om zijn zakenrelaties te imponeren.¹¹ Het was allemaal over, voorbij, in 1957.

'Ruïne van de yachtclub in Hollandia (2 oktober 1962). Bron: Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/UPI.

Indië was verloren, maar Nieuw-Guinea nog niet. Maar in 1962 moest Nederland onder zware internationale druk het gebied afstaan aan de Verenigde Naties, waarna het bij een volksstemming bij Indonesië kwam. Als teken des tijds brandde het clubgebouw van de Yachtclub te Hollandia in oktober 1962 volledig af.

Zeilen als sport, laat staan wedstrijdssport, was in Indonesië niet populair en eigenlijk is het dat nog steeds niet. Het oude gebouw van de Jacht Club Tandjong Priok is vijftien jaar geleden zonder al te veel ophef opgeofferd aan de uitbreiding van de haven, alle waardevolle spullen waren er al uitgesloopt. *Porlasi*, de Indonesische Zeil Federatie, is de laatste twintig jaar internationaal alleen vertegenwoordigd geweest door de surfzeiler Oka Sulaksana, die deelnam aan vier Olympische Spelen en in 1998 en 2002 gouden medailles won op de Aziatische Spelen. Bij de bond is recent schout-bij-nacht Darwanto benoemd om een programma op te stellen dat moet leiden tot meer zeilsucces bij de Aziatische Spelen van 2018, die gehouden zullen worden in Djakarta en Palembang.¹²

¹¹ Pearson, Stuart, en An Utari Sudibjo. *Bittersweet: The Memoir of a Chinese-Indonesian Family in the Twentieth Century*. Singapore: NUS Press, 2008), 115.

¹² Zie: <http://www.thejakartapost.com/news/2016/02/11/porlasi-enhances-preparations-asian-games.html>

¹⁰ Feith, J. *Sport in Indië*. Deventer: Van Hoeve, 1941, 69-70.

PUBLICATIES SPORTLITERATUUR

Wilfred van Buuren

Biografie

- Bosch, Edith en Jasper Boks. *Expeditie Edith. Hoe het gevecht met mezelf goud opleverde*. Amsterdam: Ambo/Anthos uitgevers, 2016. 200 p., ill. Over judoka Edith Bosch.
- Jansma, Kees. *Terug naar Hilversum. Een halve eeuw sportjournalist*. Z.p.: Voetbal Inside/Overamstel uitgevers, 2016. 334 p.
- Litmanen, Jari. *Litmanen 10*. Utrecht/Amsterdam: Voetbal International, 2016. Vertaald uit het Fins door Anton Havelaar.
- Mureau, Carl. *Bob anders*. Nieuwegein: Arko Sports Media, [2016]. 263 p., ill. Over schaatser Bob de Jong.
- Nederlof, Bert. *Meesterscout. De mooiste ontdekkingen van Piet de Visser*. Deventer: Edicola Sport, 2016. 219 p., ill.
- Pielkenrood, Ed. *In dienst van Hare Majesteit en de paarden. Charles Henri Labouchere, ruiter aan de wieg van de paardensport*. Lobith: Uitgeverij Sylvaen, 2015. 160 p., ill., lit.opg.
- Tjoelker, Mariska. *Mien. Een vergeten geschiedenis*. Amsterdam: Thomas Rap, 2016. 237 p., ill., lit.opg. Over Mien van Bree, in 1938 de eerste Nederlandse wereldkampioene wielrennen.
- Van Impe, Lucien en Filip Osselaar. *Lucien! Hoe ik als laatste Belg de Tour won*. Tiel: Lannoo, 2016. 253 p., ill.
- Vansevenant, Johnny. *Eddy Merckx. De biografie*. Z.p.: Uitgeverij Kannibaal, 2015. 413 p., ill.

Atletiek

- Breedveld, Koen en Paul Hover (red.). *Atletiek in Nederland. Lopen, werpen en springen in beweging*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media, 2016. 264 p., ill., lit.opg. Brancherapport sport 04.

- Reijen, Miriam van (tekst) en Barbara Kerkhof (fotogr.). *Het hardlopers kookboek deel 2*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers, 2016. 176 p., ill., lit.opg., reg.
- Vooren, Jurryt van de. *Amsterdam en Atletiek. Eeuwen in beweging*. [Amsterdam]: Gemeente Amsterdam, [2016]. 52 p., ill. Geschiedenis van atletiek in Amsterdam ter gelegenheid van EK atletiek 2016.

Diverse sporten

- Beek, Erwin van. *Zwaar werk en gezonde vrije tijd. Twentse industriëlen en hun bemoeienis met gezonde vrijetijdsbesteding, sport en de fysiotherapeutische afgeleide daarvan, van 1870-1960*. Enschede (Boekelo): eigen beheer, 2016. 164 p., ill., lit.opg.

Olympische Spelen

- Kok, Auke. *1936 Wij gingen naar Berlijn*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2016. 287 p., ill., lit.opg., reg.

Voetbal

- Gaal, Frank van en Henk Mees (red.). *Vallen en opstaan. Vijftig verhalen over een club die weet van degraderen en promoveren*. Veghel: Bek, 2015. 245 p., ill. Jubileumboek 50 jaar FC Den Bosch.
- Grotenhuis, Henk-Jan en Tim Duyff. *De doodschop voorbij. Over de beschaving en het voetbal*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers, 2015. 559 p., ill., lit.opg., reg.
- Hilhorst, Thomas. *Voetbal in Dieren. 25 verenigingen in 120 jaar*. [Dieren]: Stichting Vele Vertellers, [2015]. 72 p., ill., lit.opg.

Wielrennen

- Cornillie, Patrick, Dries De Zaeytijd en Thomas

Ameye. *100 Koolkamp Koers*. Z.p.: Uitgeverij Bibliodroom, 2015. Over het Kampioenschap van Vlaanderen, dat in 2015 de honderdste editie beleefde.

- Noord, Lidewey van en Robert Jan van Noort. *Pellegrina. Een Italiaanse wielerbedevaart*. Z.p.: De Muur, 2016. 202 p., ill., lit.opg.

Zwemmen

- Gooskens, Frans. *Zwembad Wolfselaar 50 jaar. De zoektocht naar een nieuw openluchtwembad in Breda (1935-1965)*. [Breda]: De Oranjeboom, 2015. [40] p., ill.

Artikelen in boeken en tijdschriften

- Badisco, Jo (tekst) en Sigfrid Eggers (fotogr.). 'Amour folle in de Ardennen. Waalse passie voor Vlaanderens mooiste.' In: *Bahamontes*, nr. 13 (maart, april, mei 2016): 98-102. Over Guy Delibre, verzamelaar van memorabilia van de Ronde van Vlaanderen.

- Boogaard, Arthur van den. 'Péter Esterházy. "Het was alsof Cruijff altijd met een extra vleugel speelde." Voetbal en de kunst van het schrijven (1)'. In: *Hard Gras*, nr. 107 (april 2016): 92-107. Interview.
- Brouwer, Erik. 'De zinloze dood van Ed "Mr. Love" Vyent'. In: *Hard Gras*, nr. 107 (april 2016): 124-138. Ed Vyent was voetballer bij AZ'67, Volendam en Telstar.
- Idzenga, Wiep. 'AL-BÈR-TUUS PRIMUS ondanks de spoorbomen in Theux, Every Picture tells a Story (17)'. In: *De Muur*, nr. 52 (maart 2016): 52-71. Ab Geldermans won Luik-Bastenaken-Luik in 1960.
- Meer, Pieter van der. 'Een vliegende vrouw.' In: *De Muur*, nr. 52 (maart 2016): 124-135. Over Hélène Dutrieu, stuntsvrouw, pilote en baanwielrenster aan het eind van de negentiende eeuw.
- Winner, David. 'De kerk van Cruijff. Het Evangelie van het Voetbal verspreid tot in de Eeuwigheid.' In: *Hard Gras*, nr. 107 (april 2016): 6-24.

Medewerkers de SPORTWERELD #77-78

Wim Adriaansen (1937) is econoom en bestuurslid van de Stichting Historisch Zweefvliegarchief en van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie Mars & Historia. Van zijn hand verschenen historische artikelen over zweefvliegen. Recente boektitels zijn *Willem Hendrik Schukking, Een sprong in de wereld der Aviatiek* (2008), *Vleugels aan het Woord gegeven* (2008), over KLM-vlieger-schrijver Adriaan Viruly, en recent *Sjef Adriaansen, Pelgrim naar Engeland* (2014) over een Engelandvaarder en verzetsman in WO II.

Wilfred van Buuren (1964) is historicus en werkt als zzp'er, onder andere voor de Hogeschool van Amsterdam. Hij is redacteur van *Hollands Goud. Alle olympische kampioenen* (2012 herziene editie), lid van de vakjury van de Nico Scheepmaker Beker en speelt basketbal bij Amsterdam Tigers en U.S.

Nico van Horn (1951) is historicus en werkt als archiefonderzoeker bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde in Leiden. Daar is hij betrokken bij het onderzoeksproject over oorlogsmisdaden in Indonesië 1945-1949. Van Horn schrijft artikelen en boeken over geschiedenis van het roeien en sport in Indië. Als hij niet achter een bureau zit, is hij kamprechter bij roeiwedstrijden.

Marnix Koolhaas (1960) is journalist/programmamaker bij de afdeling Geschiedenis van VPRO/NTR en eindredacteur van de website NPOGeschiedenis.nl. Hij maakte tv- en radioprogramma's over onder meer de Elfstedentocht, Ard & Keessie en Jaap Eden en schreef diverse boeken, waaronder *Schaatsenrijden, een cultuurgeschiedenis* (2010) en *De mannen van '63* (2003), over de 69 toerrijders die de legendarische Elfstedentocht van 1963 uitreden. Koolhaas is in zijn vrije tijd schaatsontwikkelingswerker en bondscoach van Argentinië.

Onno Kusters (1962) promoveerde in 1999 op een studie over James Joyce en is sinds 2007 als docent letterkunde en vertalen verbonden aan de Opleiding Engels van de Universiteit Utrecht. Hij is daarnaast vertaler (onder meer van Samuel Beckett, Seamus Heaney en Nelson Mandela) en dichter (meest recente bundel: *Vangst*, 2014). Hij was ruim 25 jaar doelverdediger bij de Amsterdamse voetbalclubs Neerlandia en Swift. Website: www.doelverdediger.nl.

Jan Luitzen (1960) is taalkundige, schrijver en docent bij de opleiding Sport, Management & Ondernemen (Hogeschool van Amsterdam) en buitenpromovendus bij de Radboud Universiteit. Bij Van Dale Uitgevers verschenen van hem: *Atletiek- en turnwoordenboek*, *Wielersportwoordenboek* en *Golf-*

sportwoordenboek. Voor *The International Journal of the History of Sport* (2015) schreef hij drie artikelen over sport, cricket en lawntennis, onder meer samen met Pascal Delheye. Zie: <http://www.tandfonline.com>.

Jan Rijpstra (1955) is burgemeester van Noordwijk en buitenpromovendus aan de Radboud Universiteit van Nijmegen. Zijn interesses voor sportbeleid, lichamelijke opvoeding in historisch perspectief en de rol van het parlement en het koningshuis, dateren uit zijn studie als leraar lichamelijke opvoeding en uit zijn periode als Tweede Kamerlid. In 2014 bracht hij met Jurryt van de Vooren een replica uit van het unieke *Sportalbum* dat in 1898 ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina door de georganiseerde sport aan haar werd aangeboden.

Koen Vergeer (1962) is schrijver. Hij publiceerde diverse autosportboeken, waaronder *De Formule 1-fanaat* (1999), een klassieker in de Nederlandse autosportliteratuur, vertaald in het Engels, Duits en Chinees. Ook schreef hij *Le Mans* (2004), *Pole Position* (2013) en *Faust Racer* (2016). Hij is medewerker van het tijdschrift *Formule 1*, en ook te zien in de Amerikaanse Formule 1-documentaire *"1" Life at the Limit*.

John Volkers (1955) is sportverslaggever bij *de Volkskrant*. Hij doet deze zomer zijn negende Olympische Zomerspelen (sinds LA 1984). Hij coverde vier Winterspelen, vier WK's voetbal, acht Grand Slams en de Tour van 1989. Hij schreef (met anderen) de boeken *De Lange Mannen* (1996), *De Internationals* (1999), *Zwemmen in Goud* (2008), *NOC Honderd Jaar* (2012) en *In de Ban van Beachvolleybal* (2015). Columnist voor *NL Coach*, *Gymsport* en *Sponsorreport*. Hij is vicevoorzitter van de Nederlandse Sport Pers en is organisator van wielersport de Hel van Waarland (10e editie op 25 juni).

Jurryt van de Vooren (1969) is eigenaar van www.sportgeschiedenis.nl. Samen met Jan Rijpstra verzorgde hij in 2014 de heruitgave van het *Sportalbum 1898*, waarvan het eerste exemplaar werd overhandigd aan de koning. Hij is de enige Amsterdammer die afgestudeerd is op Feyenoord.

Wim Zonneveld (1950) heeft als vakgebied de Engelse Taal en Cultuur (Universiteit Utrecht 1973-2014), met als specialisatie 'taalontwikkeling'. Via onderzoek naar het opnemen van Engelse leenwoorden in uiteenlopende talen kwam hij in aanraking met sportgeschiedenis, een oude liefde die hij nu ontwikkelt als onderzoeksterrein. Een biografie van Klaas Pander is in voorbereiding.

Kom jij deze zomer **GOLFEN** op het
sportstrand van Den Haag?

Voor info en kaartjes:

www.olympicexperience.nl

Meld je aan als vrijwilliger:

olympicgolf@ngf.nl

6 - 21 augustus

COLOFON

Redactie

Pascal Delheye, Marnix Koolhaas, Jan Luitzen & Wim Zonneveld

Medewerkers

Wim Adriaansen, Wilfred van Buuren, Nico van Horn, Marnix Koolhaas, Onno Kusters, Jan Luitzen, Jan Rijpstra, Koen Vergeer, John Volkers, Jurryt van de Vooren en Wim Zonneveld

Redactieadres

Stichting de Sportwereld
Postbus 11781, 1001 GT Amsterdam
E-mail: info@desportwereld.nl
Bankrelatie:
Rabobank Uitgeest NL23 RABO 0152109609
Kamer van Koophandel:
Amsterdam 41215142
ISSN: 15697169

Vormgeving en drukwerk

www.sportservicedrukwerk.nl

Tekst en beeld

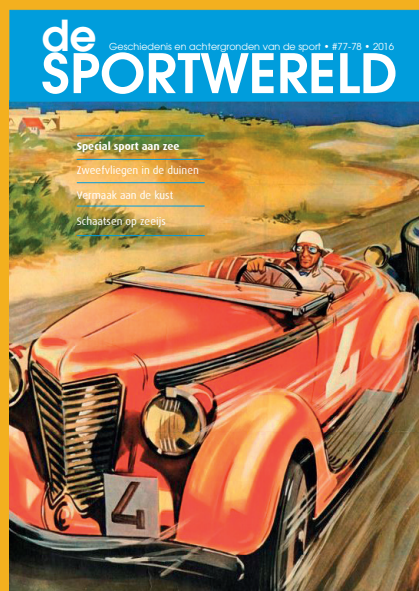
Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot (foto)materiaal in dit magazine te achterhalen. Eenieder die meent dat zijn/haar materiaal zonder voorafgaande toestemming hier is gebruikt, verzoeken wij om zich tot ons te wenden.

De auteurs van de respectieve bijdragen schrijven uit eigen naam. De redactie deelt de ingenomen standpunten niet noodzakelijkerwijs en kan er niet voor verantwoordelijk worden gesteld.

Op de omslagfoto is een deel van het affiche voor de 'Prijs van Zandvoort' te zien – de allereerste (straten)race in Zandvoort op 3 juni 1939. De afbeelding is afkomstig uit het archief van het Genootschap Oud Zandvoort. Zie Koen Vergeers artikel 'Racen aan zee' op pagina 4-9.

Abonnementen

de SPORTWERELD verschijnt vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers €25,00, instellingen €30,00. Zonder automatische incasso worden deze prijzen met €1,- verhoogd. U kunt abonnee worden door het 'reactieformulier magazine' op de website – onder de knop

'magazine' – in te vullen en te verzenden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de redactie.

Stichting de Sportwereld

de SPORTWERELD, magazine van stichting de Sportwereld, geeft informatie over activiteiten van de stichting. Daarnaast bevat zij artikelen, interviews, boekbesprekingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport.

Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland. De stichting bevordert sporthistorisch onderzoek en zet zich in voor het behoud van het sportief cultureel erfgoed. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten (lezingen, studiedagen en werkgroepen), door het vervaardigen van publicaties (nieuwsbrieven en boeken) en door het leggen van contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en achtergronden van de sport.

Stichtingsbestuur

Pieter Breuker (voorzitter), Remco van Dam, Marjet Derks, Thijs Kemmeren, Jan de Leeuw en Fons Kemper.

Projectcoördinator

Wilfred van Buuren

Redactiecoördinator

Jan Luitzen

Webmaster

info@desportwereld.nl

surf naar de website van magazine *de SPORTWERELD*
www.desportwereld.nl